

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra středoevropských studií

Diplomová práce

Lucia Satinská

Trilingválna Bratislava: sociolingvistický pohľad

Trilingual Bratislava: A Sociolinguistic View

Praha, 2011

vedoucí práce: Doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc.

Pod'akovanie

V prvom rade ďakujem mojim respondentkám Sisi, Marte, Betke a Gabriele, bez ktorých by táto práca nebola mohla vzniknúť a ktoré ma prijali vo svojich domovoch a poskytli mi neoceniteľné informácie. Ďakujem vedúcej mojej práce Doc. PhDr. Mire Nábělkovej, CSc., za jej trpezlivosť, povzbudzovanie a nikdy sa nevyčerpávajúcu inšpiráciu, Mgr. Jozefovi Tancerovi, PhD. z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, za množstvo podnetov k uvažovaniu o trojjazyčnej Bratislave a všetkým, ktorí ma sprevádzali, osobne aj profesionálne, pri písaní tejto práce.

Vyhlasenie

Vyhlasujem, že som túto diplomovú prácu vypracovala samostatne a výhradne s použitím citovaných prameňov, literatúry a ďalších odborných zdrojov.

Lucia Satinská

V Prahe dňa 6. júna 2011

Kľúčové slová: sociolingvistika, trojjazyčná Bratislava, jazyková biografía, striedanie kódov, jazyková ideológia, pamäť, kolektívna identita

Key words: sociolinguistics, trilingual Bratislava, language biography, code-switching, language ideology, memory, collective identity

Abstrakt

Diplomová práca približuje trojjazyčnú jazykovú situáciu Bratislavy na príklade štyroch prípadových štúdií trojjazyčných starých Bratislavčaniek. V prvej kapitole je predstavený historický kontext starej Bratislavy, je rozšíreným úvodom do problematiky mesta, jeho etnicity a jazykov. V druhej kapitole sú spracované jazykové biografie respondentiek s ohľadom na osvojovanie jazykov, ich súčasné používanie i prenášanie na ďalšie generácie. Tretia kapitola je podrobnou analýzou striedania kódov v prejavoch respondentiek. Štvrtá kapitola zachytáva jazykové ideológie spojené s jednotlivými bratislavskými jazykmi a etnikami. Posledná kapitola opisuje prvky kolektívnej aj individuálnej pamäti respondentiek, akými sú mentálna mapa mesta (vystupujúca skrz rozprávanie o korze, cukrárňach i sviatkoch) a opakované príbehy súvisiace s jazykmi. Práca prispieva k diskurzu o (nielen) jazykovej identite starej Bratislavy a približuje používanie špecifického sociolektu staršej generácie pôvodných obyvateľov mesta.

Abstract

The M.A. thesis approaches the trilingual language situation of Bratislava via example of four case studies of old trilingual Bratislava inhabitants. The first chapter introduces the historical context of old Bratislava; it is an extended introduction to the city issues, its ethnicities and languages. The second chapter processes respondents' language biographies with regard to language acquisition, contemporary language use and transferring languages to the next generations. The third chapter is close analysis of code-switching in respondents' speeches. The fourth chapter concentrates on language ideologies connected to individual Bratislava languages and ethnicities. The last chapter describes the components of collective and individual memory of respondents, such as mental map of the city (emerging through speaking about the city promenade, confectioneries and also celebrations) and repeated stories connected to languages. The thesis contributes to the discourse about (not only) language identity of Bratislava and approaches the use of specific sociolect of the city's older generation of indigenous inhabitants.

Obsah

Úvod.....	8
Poznámka ku transkripcii.....	10
1. Trojjazyčná Bratislava – kontext a východiská	11
1.1 Súčasný spoločenskovedný výskum Bratislavy	11
1.2 Vývoj etnickej štruktúry mesta	12
1.3 Prešporská/Bratislavská identita	14
1.4 Trojjazyčnosť a jej obraz	15
2. Jazykové biografie	20
2.1 Úvod.....	20
2.2 Jazykové biografie	22
2.2.1 Sisi	22
2.2.2 Marta	23
2.2.3 Betka	23
2.2.4 Gabriela.....	24
2.3 Tabuľkové spracovanie jazykových biografíí	25
2.4 Záver	26
3. Analýza striedania kódov v reči starých Bratislavčaniek	29
3.1 Úvod.....	29
3.2 Celková charakteristika reči respondentiek	31
3.2.1 Sisi	31
3.2.2 Marta	32
3.2.3 Betka	32
3.2.4 Gabriela.....	32
3.3 Striedanie kódov (code switching)	33
3.3.1 Teoretické východiská	33
3.3.2 Prepínanie bazového jazyka.....	34
3.3.2.1 Evokácia.....	34
3.3.2.2 Triggering	37
3.3.2.3 Zmena komunikačnej situácie	38
3.3.3 Transfer.....	39
3.3.3.1 Evokácia – názvy, pomenovania	39

3.3.3.2 Evokácia – citácia	47
3.3.3.3 Jazykový deficit, lapsus	48
3.3.3.4 Signalizovanie spoločenskej, resp. etnickej a jazykovej identity a budovanie vlastnej „tváre“	52
3.4 Záver	53
4. Jazykové postoje a ideológie	56
4.1 Úvod.....	56
4.2 „Zlatý vek“ Bratislavy – Prešpuráci	57
4.3 Maďari a maďarčina	58
4.4 Nemci a nemčina	59
4.5 Slováci a slovenčina.....	60
4.6 Židia a jidiš	61
4.7 Jazyk a identita.....	62
4.8 Záver	63
5. Pamäť	64
5.1 Úvod.....	64
5.2 Kolektívna pamäť a pamäť mesta.....	66
5.2.1 Korzo	67
5.2.2 Cukrárne.....	69
5.2.3 Božie telo	70
5.3 Individuálna pamäť	73
5.3.1 Opakované príhody.....	73
5.3.2 Rola pamätníčky	77
5.4 Záver	78
Záver	80
Zoznam použitej literatúry	83
Prílohy.....	86

Úvod

Vyhlasujem abfár. Kde je salagoš? Dnes je vonku ločpoč.

Tieto výrazy z úst môjho otca boli bežnou súčasťou môjho detstva. Vedela som, že keď otec vyhlásil abfár, odchádzalo sa. Keď hľadal salagoš, hľadal kľúče od chalupy, tie, na ktorých visela mašľa. A keď sa vyjadroval, že je vonku ločpoč, bolo nevlúdne, dážď so snehom. Myslela som si, že sú to slová, ktoré si vymyslel, akých uňho nebolo málo, prípadne, že je to súčasť rodinného jazyka, „rodinného sociolektu“. Ale postupom času, keď som sa začala učiť po nemecky a neskôr aj po maďarsky, som zistila, že slová Abfahrt, szallagos i locspocs¹ naozaj existujú, len v iných jazykoch! Zároveň vysvitlo, že s tým rodinným slangom som nebola až tak ďaleko od pravdy, hoci šlo skôr o mestský sociolekt – mestskú reč, prešporáčtinu. Tento fenomén ma fascinoval, odkedy som ho dokázala vnímať. Stopy trojjazyčnej Bratislavy som hľadala všade. Aby som nebola len pasívnou pozorovateľkou, už od gymnázia som sa začala venovať „umelému“ osvojovaniu si maďarčiny a nemčiny. Keď sa mi to ako tak podarilo, mohla som začať písať túto prácu.

Pre svoj výskum trojjazyčnej Bratislavy² som pôvodne zvolila metódu jazykových biografíí, pretože ma najviac zaujímalo používanie troch jazykov v jednotlivých rodinách, to, ako sa tieto jazyky osvojovali, kedy sa používal ktorý jazyk a prečo. Vzhľadom na vek potenciálnych respondentov sa takýto typ výskumu nedá odložiť, a dáta, ktoré sa nezískajú teraz môžu byť navždy stratené. Na výskum dobových dokumentov, tlače a iných historických prameňov zostane čas aj neskôr.

Respondentky som poznala osobne buď už pred výskumom, alebo mi na ne niekto dal tip ako na trojjazyčné. Počet respondentiek sa nakoniec ustálil na štyri. Hoci som interview robila so šiestimi ženami, dve sa ukázali byť z hľadiska sledovanej témy nepoužiteľné, neboli totiž samy trojjazyčné, len pochádzali z viacjazyčných rodín.

Všetky moje respondentky sa narodili za 1. ČSR, ich detské spomienky sa preto viažu na toto obdobie a na obdobie slovenského štátu i obdobia po ňom. Najstaršia respondentka sa narodila v r. 1924, najmladšia v r. 1938. Môže sa zdať, že ak sa niekto narodil v tridsiatych rokoch, z 1. ČSR si toho veľa nemôže pamätať. Ako však ukážem bližšie v kapitole o pamäti, pamäť jednotlivca často siaha minimálne jednu generáciu dozadu. Zároveň si všetky

¹ Abfahrt – nem. odchod, szallagos – maď. so stužkou – doslovne stužkový, locspocs – maď. poloroztopený sneh s blatom.

² Označenie Bratislava budem používať ako neutrálne pomenovanie mesta bez ohľadu na obdobie.

respondentky môžu reálne pamätať situáciu vo svojich viacjazyčných rodinách a tiež politické zmeny, ktoré nastali v r. 1945 – 48 a ktoré výrazne ovplyvnili používanie jazykov v ich rodinách.

Neskôr som výskum ešte rozšírila o druhé kolo interview, kde som sa zameriavala na prepínanie kódov a transfery v rozprávaní o detstve. Predpokladom bolo, že keď respondentky budú rozprávať o veciach, ktoré sa udiali v inom jazyku, resp. veciach, ktorých pomenovania sú im bližšie v inom jazyku, budú tieto iné jazyky používať. Zároveň som pri tejto príležitosti hovorila s respondentkami niekoľko minút po nemecky a niekoľko po maďarsky, aby som si spravila obraz o ich dnešnej kompetencii v týchto jazykoch. V oboch prípadoch išlo o naratívne interview.³ Okruhy otázok sú zaznamenané v prílohe č. 4 a 5. Prvé interview, zamerané na jazykovú biografiu sa uskutočnilo v troch prípadoch v lete 2009, štvrté na jar 2010. Druhé kolo interview oficiálne zamerané na zvyky a tradície Bratislavy sa uskutočnilo v mesiacoch február, marec 2011.⁴ Svoje respondentky označujem krstnými menami, resp. ich vlastnými prezývkami.

Táto práca analyzuje zozbieraný materiál z viacerých pohľadov. Prvá kapitola približuje historický kontext Bratislavy a jej jazykov v zrkadle novších prác. Druhá kapitola predstaví jazykové biografie respondentiek. Tretia kapitola analyzuje ich prejavy s ohľadom na striedanie kódov. Štvrtá sa bude zaoberať jazykovými postojmi a ideológiami súvisiacimi so starou Bratislavou⁵ a jej jednotlivými jazykmi. V poslednej kapitole sa pozriem na rolu mojich respondentiek ako pamätníčok, na to, ako ich rozprávanie prispieva k obrazu pamäti mesta. Spomínanie bude analyzované na všeobecnej aj individuálnej úrovni. Každá kapitola má svoj vlastný teoretický úvod, v ktorom sú vysvetlené pojmy, s ktorými v danej kapitole pracujem, prípadne mapuje danú problematiku. Cieľom práce je na základe štyroch prípadových štúdií priblížiť jazykovú situáciu a komunikačné procesy v starej Bratislave a tiež poukázať na to, ako komunikujú a čo si myslia starí viacjazyční Bratislavčania, niektoré viacjazyčné Bratislavčanky dnes.

³ Naratívne interview je rozhovor, v ktorom je informant „povzbuzovaný k tomu, aby ve spontánnim vyprávění zprostředkoval, spolu se svými osobními životními prožitky, i kolektivně historické biografické události s jejich konkrétními situačními průběhy.“ SCHÜTZE, Friedrich. „Narativní interview ve studiích interakčního pole“. *Biograf.* 1999, č. 20, s. 33.

⁴ Z týchto interview som zozbierala hodiny materiálu, Sisi 119 min., Marta 110 min., Betka 103 min., Gabriela 87 min.

⁵ Pojem stará Bratislava používam ako označenie mesta pred r. 1948.

Poznámka ku transkripcii

Naprieč kapitolami používam rovnaký typ prepisu nahrávok, preto považujem za užitočné popísať svoj transkripčný postup hneď tu. Používam jednoduchú transkripciu, fonetické odchýlky nezachytávam dôsledne. Cudzojazyčné slová prepisujem podľa pravopisu v danom jazyku, pokiaľ nejde o výraznú odchýlku od výslovnosti alebo skomolenie. Citácie transkripcií sú v celom texte uvádzané kurzívou a za nimi nasleduje v zátvorke skratka mena respondentky: (S) – Sisi, (M) – Marta, (B) – Betka, (G) – Gabriela, pokiaľ nejde o dialogický úryvok z interview, kde iniciálou uvádzam konverzačné partnerky. L, Lucia, označuje autorku práce – mňa.

Niektoré ďalšie transkripčné konvencie:

((komentár)) – komentár autorky transkripcie

(P) – pauza

(?) – nezrozumiteľné slovo

podčiarknuté – metajazykové poznámky, signalizácia transferu alebo prepnutia kódu

1. Trojjazyčná Bratislava – kontext a východiská

1.1 Súčasné spoločenskovedné výskumy Bratislavy

Po roku 1989 sa Bratislava dostáva do centra vedeckého záujmu niekoľkých humanitných vedeckých disciplín. Svedčí o tom kolektívna publikácia etnologického ústavu SAV *Taká bola Bratislava* z r. 1991 a samostatné publikácie jej hlavných autorov *Premeny Bratislavy* Petra Salnera (1998) a *Z Prešporoka do Bratislavy* Daniela Luthera (2009)⁶, ďalej spoločná publikácia slovenských a maďarských historikov *Kapitoly z dejín Bratislavy* (2006) a prebiehajúce výskumy historického ústavu SAV o obraze mesta v sociálnom a politickom kontexte (VEGA č. 2/0085/10) alebo Filozofickej fakulty Univerzity Komenského o viacjazyčnosti Bratislavy cez prizmu jazykových biografii medzivojnovnej a vojnovnej generácie obyvateľov Bratislavy (VEGA č. 1/0273/10). Až na posledný menovaný výskum sa všetky dívajú na Bratislavu z historického a etnologického pohľadu. Predpokladaná trojjazyčnosť mesta sa neskúma bližšie, nie je analyzovaná, býva len ilustrovaná dobovými anekdotami, komentármi v tlači alebo fotografiami vývesných štítov obchodov a služieb. Jediná mne známa štúdia o jazyku starej Bratislavy je *Reč starej Bratislavy* od Konštantína Palkoviča, uverejnená v r. 1992 v Slovenskej reči.⁷ Tá sa sústreďuje na slovenčinu starých Bratislavčanov – Slovákov, pokúša sa ju zaradiť do systému slovenských nárečí. Priznáva jej ale množstvo špecifických „bratislavských výrazov“, ktoré sú často prevzatiami a/alebo skomoleniami z nemčiny, maďarčiny, prípadne jidiš. Palkovič „bratislavské výrazy“ rozdeľuje do skupín podľa významu (napr. oblečenie, jedlo, remeslá, doprava a pod.). Zároveň upozorňuje na mestské výrazy vzniknulé špecifickou mestskou situáciou ako napr. názvy električiek podľa trate (*áčka*, *béčka*, *céčka*) alebo označenia typicky mestských miest, inštitúcií – divadla (*dijáter*), výkladu (*auzlág*), tržnice (*marchala*). Palkovič neupozorňuje na ich pôvod (*dijáter* – *Theater*, *auzlág* – *Auslage*, *tržnica* – *Markthalle*). Napriek tomu je jeho slovníček veľmi užitočný (v niekoľkých prípadoch sa oň budem opierať v kapitole, kde analyzujem reč starých Bratislavčaniek).

⁶ Títo autori zároveň priebežne publikujú štúdie o Bratislave v rôznych odborných časopisoch a zborníkoch, napr. SALNER, Peter. „Tolerancia a intolerancia vo veľkých mestách Strednej Európy (model Bratislava)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 3–13., LUTHER, Daniel. „Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919–1924)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 16–29., LUTHER, Daniel. Soziale Kontakte in den Strassen der Stadt. In *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas*. Ed. Daniel Luther. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1992. s. 51–56., LUTHER, Daniel. Polarizácia bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918. *Etnicita a mesto*. Ed. Peter Salner – Daniel Luther. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2001. s. 11–32.

⁷ PALKOVIČ, Konštantín. Reč staršej Bratislavy. *Slovenská reč*. 1992, č. 6, roč. 57, s. 351–359.

1.2 Vývoj etnickej štruktúry mesta

Bratislava je multietnická od nepamäti, čo je dané aj jej polohou na rozhraní území rôznych etnických skupín. Etnické zloženie Bratislavy za posledných približne 100 rokov dokumentuje nasledujúca tabuľka.⁸

Tabuľka č. 1. Obyvatelia mesta Bratislavy 1890 – 2008

Rok	Nemci %	Maďari %	Slováci %	Česi %	Iní %	Spolu obyvateľov
1890	59,9	19,9	16,6	1,3	2,3	52 411
1900	50,4	30,5	16,3	1,6	1,2	65 867
1910	41,9	40,5	14,9	1,2	1,5	78 223
1919	36,3	29,0	32,9 ⁹	32,9	1,8	83 200
1921	29,2	23,6	27,9	12,6	6,7	93 189
1930	28,1	17,8	27,9	20,9	5,3	123 844
1938	21,8	12,9	41,9	16,8	6,6	123 788
1940	22,4	11,6	50,5	3,6	11,9	121 746
1950	0,6	3,5	90,2	4,8	1,9	192 896 ¹⁰
1970	0,4	3,5	91,5	-	4,6 ¹¹	305 932
1990	0,2	5,3	90,4	-	4,1 ¹²	442 197
2008	0,5	5,8	88,9	2,2	2,6	428 791

Táto tabuľka už na prvý pohľad zachytáva obrovské zmeny, ktorými prešiel etnický vývin mesta za posledných približne 100 rokov. Nemci sa z väčšinového obyvateľstva stali vymierajúcou menšinou (samozrejme, hlavným dôvodom bolo ich hromadné násilné vysťahovanie po 2. svetovej vojne), Slováci sa z menšiny stali absolútnou väčšinou. České etnikum v Bratislave zaznamenalo prudký rast počtu obyvateľov i jeho úbytok; počas prvej ČSR sa stali významnou zložkou obyvateľstva (nielen počtom obyvateľov, ale aj funkciami, ktoré zastávali, do Bratislavy

⁸ Podľa SZARKA, László. Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 415. (r. 1890 – 1950) a SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939-1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1998. s. 116 (r. 1970 a 1990) a WWW: <http://www.bratislavskenoviny.sk/prakticke-informacie/fakty-o-bratislave.html?page_id=161279> [cit. 25. mája 2011]. (r. 2008).

⁹ Pri sčítaní r. 1919 tvorili Slováci a Česi jednu kategóriu.

¹⁰ Výrazný nárast počtu obyvateľov tu treba pripísať pripojeniu niekoľkých susedných obcí (Petržalka, Prievoz, Vinohrady, Lamač, Dúbravka a Devín) k mestu Bratislava v r. 1946.

¹¹ Do tohto údaju sú zahrnutí aj Česi, ich samostatný údaj z tohto roku som nenašla.

¹² Do tohto údaju sú zahrnutí aj Česi, ich samostatný údaj z tohto roku som nenašla.

prichádzala predovšetkým česká inteligencia, menej českí robotníci) a dnes sú podobne ako pred sto rokmi malou menšinou. Maďari si (napriek výraznému percentuálnemu poklesu) zachovali pozíciu druhého najpočetnejšieho bratislavského etnika a Bratislava zostáva slovenským mestom s najvyšším počtom maďarských obyvateľov. Rast, aký má za sebou Bratislava posledného storočia, zažilo málokteré stredoeurópske mesto. Jej až dravý ekonomický vzmach býva prirovnávaný k ázijským mestám.

Ak v minulosti hľadáme obdobie, v ktorom bola Bratislava rovnocenne (štatisticky aj politicky) trojjazyčná a trojkultúrna, z tabuľky by logicky vyplývalo, že to bolo v období 1. ČSR, približne od r. 1919 do 30. rokov 20. storočia. Avšak historici sa zhodujú na tom, že prvé roky novej republiky boli v Bratislave poznamenané etnickými nepokojmi, resp. priekmi, ktoré boli na míle vzdialené predstave tolerantného, trojjazyčného mesta. Len čo si obyvatelia na nové pomery zvykli, začali sa do ich životov vkrádať nové nenávisťné fašistické i nacionalistické ideológie, ktoré vyústili do 2. svetovej vojny.¹³ Reálne sa teda obdobie symbiózy zužuje na možno 10 až 20 rokov. Znamená to, že hoci to mohlo zasiahnuť niekoľko generácií (v rôznych štádiách života), ani jedna generácia v tom nežila celý život. Všetci museli mať skúsenosť aj s etnickými, politickými problémami, bez ohľadu na národnú príslušnosť.

Bratislava v 20. storočí, najmä po páde monarchie a v čase nástupu 1. ČSR bola miestom konfliktu starousadlíkov (etnicky najmä Nemcov a Maďarov ale i Slovákov) a novousadlíkov (Čechov a Slovákov – prisťahovalcov). Tento konflikt bol dokonca krvavý, pri demonštrácii vo februári 1919 bolo zastrelených 8 ľudí a množstvo zranených.¹⁴ Keď sa tieto nepokoje na niekoľko rokov ustálili, prišla druhá svetová vojna, prenasledovanie Židov, po obnovení Československa prenasledovanie a vysídlenie Nemcov, Maďarov. Po r. 1948 prenasledovanie mešťanov. Z takéhoto dejinného pohľadu je trochu paradoxné, ako sa dnes s nostalgiou obraciame do tých čias.

¹³ Pozri napr. LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009., SZARKA, László. Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 411–428., FILEP, Tamás Gusztáv. Na strane vlády, alebo v opozícii? Maďarský občan v Bratislave a voľby v roku 1925. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 446–480., VADKERTYOVÁ, Katalin. Nemci a Maďari v Bratislave v rokoch 1945 – 1948. *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 481–494.

¹⁴ Pozri napr. SZARKA, László. Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 418–419

1.3 Prešporská/Bratislavská identita

Štatistické údaje uvedené v tabuľke zachytávajú len určitý aspekt etnicity mesta. V skorších sčítaniach sa národnosť určovala podľa materinského jazyka. To však mohlo byť v Bratislave zavádzajúce.¹⁵ Nemecky hovoriaci obyvatelia mesta takmer bez výnimky ovládali maďarčinu, pretože sa ju naučili v škole. Z toho aj vyplývalo, že v určitých napr. pracovných situáciách ju používali častejšie. Zároveň, ak hovorili doma po nemecky, to ešte nemuselo znamenať, že sa považovali za Nemcov. Často sa sami označovali za uhorských Nemcov, čím vyjadrovali svoju lojalitu k Uhorskému štátu.¹⁶ Známa je aj anekdota, kde sa akejsi bratislavskej delegácie cisár pýtal, či sú Maďari (Uhri) alebo Nemci (Rakúšania), a oni odpovedali: Wir sind halt Pressburger. Sme Bratislavčania. Táto etnická nevyhranenosť, typická pre Bratislavčanov, mala za následok aj to, že od sčítania k sčítaniu si rovnakí obyvatelia mohli písať inú národnosť, podľa toho, ako to práve bolo výhodnejšie. Peter Salner to popisuje takto:

V dôsledku permanentného nahradzovania ‚nevhodných‘ (z hľadiska jednotlivých režimov) obyvateľov lojálnymi sa pôvodne prevažne nemecké mesto od druhej polovice 19. storočia postupne maďarizovalo, (čecho)slovakizovalo, slovakizovalo a po roku 1948 proletarizovalo. Prispievali k tomu nielen vlny prisťahovalcov, ale aj premeny mnohých ľudí, ktorí sa fyzicky nepohli z miesta. Zostávali, ale menili sa ich postoje.¹⁷

A neskôr tieto zmeny pripisuje ešte sociálnemu inžinierstvu:

Porovnávanie čísiel o počte obyvateľov, etnickej a sociálnej skladbe atď. však signalizuje, že zmeny postojov nemožno objasniť len ‚zvonka‘, na základe štatistických údajov o migračných procesoch. Museli sa totiž (aspoň deklaratívne) zmeniť aj názory a identita osôb, ktoré sa fyzicky nepohli z miesta a s nimi v konečnom dôsledku aj Bratislava ako taká. Vplyvom sociálneho inžinierstva sa menila nielen štruktúra mesta ako celku, ale aj konkrétni jednotlivci, ktorí v ňom žili.¹⁸

Po r. 1989 sa niektorí starí Bratislavčania začali opäť priznávať k svojej stratenej identite. Identita starých Prešpurákov sa dnes opäť stáva veľmi populárnou. Prispieva k tomu aj edícia Bratislava – Pressburg vydavateľstva Albert Marenčin PT, ktorá približuje život starej Bratislavy naozaj zo všetkých uhlov.

Kto bol teda Prešporčan, Prešporák, Prešpurák, Požoňák, Bratislavčan? Peter Salner označuje pojem ‚starý Prešpurák‘ ako

‚terminus technicus‘ pre ľudí, ktorí majú v meste svoje korene. Dnes sa k tomuto označeniu hlásia nielen starousadlíci a ich potomkovia, ale aj mnohí z tých, ktorí sa narodili inde: niektorí preto, aby

¹⁵ Napr. Eleonóra Babejová o období prelomu storočia v Bratislave tvrdí, že hranice medzi etnickými skupinami boli nejasné. BABEJOVÁ, Eleonóra. *Fin de Siècle Pressburg: Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914*. New York: Columbia University Press, 2003.

¹⁶ Pozri napr. LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009. s. 27.

¹⁷ SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939-1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1998. s. 14.

¹⁸ Tamtiež, s. 109.

zdôraznili pozitívny vzťah k mestu medzivojnového obdobia, ďalší, aby sa odlišili od prisťahovalcov posledných desaťročí.¹⁹

Daniel Luther opisuje starého Prešpuráka, ako ho bolo možné spoznať ešte nedávno: „Hovorili lepšie či horšie po slovensky a viac či menej zaťahovali do nemčiny alebo maďarčiny. Ale prešporáčtina bola ešte niečím iná – dikciou, výrazmi, spôsobmi rečníka.“²⁰ Eleonóra Babejová približuje prešporskú identitu (Pressburger identity) na základe jej hlavných komponentov: „viacjazyčnosť, nedostatok konkrétnej etnickej identifikácie a prisudzovania a lojalita k Pressburgu.“²¹ Boris Filan v knihe *Bratislavské krutosti*, ktorá je akousi kronikou jeho detstva, tiež na viacerých miestach opisuje starého Bratislavčana, štylizujúc sa do role vševéduceho pamätníka: „Zo spomienok a rozprávání sa vynára matný obraz Bratislavčana – Prešpuráka, ktorý chodil do viechy, do kaviarne a hovoril rovnako dobre po slovensky, po maďarsky a po nemecky. Ak sa ja dobre pamätám, po slovensky starí Bratislavčania vedeli najslabšie.“²² Vzápätí Filan priznáva mýtus typického Bratislavčana, ako kladného vzoru:

Bolo by senzačné, keby bol Bratislavčanom pán Chudík, to je krásny človek, ale ten je z Hronca. Bratislavčan by mohol byť schopný ako Juraj Jakubisko, ale ten je z východu a žije v Prahe. Alebo mať dar ako Peter Dvorský, ale ten je z Partizánskeho. Takže typický Bratislavčan bol Julio Satinský – žiaľ, v celej Bratislave iba jediný.²³

Tento trochu pesimistický Filanov obraz je možno najbližšie k pravde v tom, že dnešné pojetie starého Bratislavčana/Prešpuráka patrí k podobným pozitívnym mýtom ako mýtus o zbojníkovi, ktorý bohatým bral a chudobným dával.

1.4 Trojjazyčnosť a jej obraz

Dnes je všeobecne rozšírenou predstavou, že jedným zo znakov starej Bratislavy je trojjazyčnosť. Podporujú ju ako vyjadrenia etnológov a historikov, tak i diela súčasnej literatúry. Elena Mannová napríklad píše: „Pri bývaní a v každodennej komunikácii v meste fungovali sociálne hranice, menej jazykovo-etnické. Mnohí obyvatelia boli dvoj- a trojjazyční a takmer tretina z nich žila v zmiešaných manželstvách.“²⁴ Jednotlivé bratislavské jazyky mali rôzny

¹⁹ Tamtiež, s. 7.

²⁰ LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009. s. 6.

²¹ „multi-linguality, lack of specific ethnic identification and ascription, and loyalty to Pressburg.“ BABEJOVÁ, Eleonóra. *Fin de Siècle Pressburg: Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914*. New York: Columbia University Press, 2003. s. 85.

²² FILAN, Boris. *Bratislavské krutosti*. Bratislava: Slovart, 2008. s. 72.

²³ Tamtiež, s. 73.

²⁴ *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Eds. Gabriela Kiliánová – Eva Kowalská – Eva Krekovičová. Bratislava: Veda, 2009. s. 377. Pre presné štatistiky o počte uzavretí zmiešaných manželstiev v r. 1900 – 1912 pozri: BABEJOVÁ, Eleonóra. *Fin de Siècle Pressburg: Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914*. New York: Columbia University Press, 2003. s. 250–251.

spoločenský status, slovenčina bola typickou pre robotníkov a niektorých remeselníkov, maďarčina pre úradníkov a nemčina pre mešťanov, obchodníkov. Zachytáva to aj známa anekdota, podľa ktorej sa hovorilo, že Bratislava je ráno mesto slovenské, na obed maďarské a večer nemecké.²⁵ V súčasnej slovenskej literatúre je trojjazyčnosť Bratislavy zobrazovaná ako súčasť reálií. Igor Janota v povesti *Ako Petržalčania chytali Napoleona* píše:

Len čo zlatom vyzdobení dôstojníci prišli k brehu, padli na nich siete. Poviazaných ich dovedli do krčmy.

„Tak páni,“ ozval sa Matej, „ktorý ste Napoleon?“

A tí nič.

„Očúvajte,“ prešiel Matej do petržalskej nemčiny, lebo vedel, že takto mu budú skôr rozumieť. „Ktorý ste Napoleon?! Nebojte sa. My sme mierumilovní ľudia,“ povedal Matej pre istotu aj po maďarsky, „my nikomu neublížime. Len chceme, aby pán cisár podpísal s nami mierovú zmluvu na večné časy!“²⁶

Július Satinský buduje svoju identitu tiež na obraze trojjazyčnosti: „Hrabali sme sa z pivnice v náhle tichom májovom ráne. Dvere sa nedali pre obhorené trámy a sutiny otvoriť. Cez škáru vo dverách sme kričali do ulice o pomoc. Nakoľko sme boli echt Bratislavčania – trilinguálne: „Pomoc! Hilfe! Segítség!“²⁷ Jeho rovesník Pavel Vilikovský v knihe *Silberputzen*, ktorá je štylizovaným denníkom tínedžera za prvej republiky tiež tematizuje viacjazyčnosť mesta:

20. september

Už si začínam zvykať. V škole sa naozaj hovorí po maďarsky, väčšinou, aj cez prestávku na chodbách, ale keď sa niekomu prihovorím po nemecky, odpovie mi rovnako aj profesori. Iba profesorka dejepisu ma raz napomenula, keď som čosi vyhľkol po nemecky, že na hodinách odpovedáme po maďarsky – aj keď nám to celkom nejde, povedala s úsmevom, takým, no šibalským.²⁸

Takéto ukážky literárneho spracovania bratislavskej viacjazyčnosti nevychádzajú z obrazov reálnych komunikačných situácií, preto môžu niekedy pôsobiť strojene. Na druhej strane majú však zásadný vplyv na upevňovanie obrazu o trojjazyčnosti mesta vo všeobecnom povedomí verejnosti.

Aká bola teda skutočná jazyková situácia v meste za prvej republiky? Uvediem niekoľko historických faktov i interpretácií. Po pripojení Bratislavy k ČSR (1.1. 1919) sa v meste objavili plagáty s vyhlásením župana, v ktorom sa oznamovalo, že úradná reč je „výlučne slovenská

²⁵ Pozri napr. SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939-1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1998. s. 15–16.

²⁶ JANOTA, Igor. Keď Petržalčania chytali Napoleona. In *Rozprávky a povesti z Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2008. s. 126.

²⁷ SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej ulice*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2002. s. 7.

²⁸ VILIKOVSKÝ, Pavel. *Silberputzen: Leštenie starého striebra*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2006. s. 12.

a tam, kde bývajú neslováci, sa môže úradovať aj v nemeckej a maďarskej reči.²⁹ Napriek tomuto vyhláseniu však župný úrad nebol veľmi ústretový voči trojjazyčnej realite mesta, pretože napríklad vzápätí zakázal vykladanie a čítanie rakúskych, maďarských i nemeckých novín na verejných miestach.³⁰ Treba si uvedomiť dve veci: na jednej strane je logické, že tento zákaz nebol namierený proti jazykom, ale proti politike, ale tiež, že zákaz verejného čítania znamenal v podstate úplný zákaz čítania, pretože verejné čítanie tlače v kaviarňach bol vtedy veľmi rozšírený. Od 6. marca 1920 vstúpil do platnosti jazykový zákon č. 122, ktorý ustanovoval slovenčinu a češtinu ako úradný jazyk. Menšiny mohli používať svoje jazyky v úradnom styku v obciach, kde dosiahli 20% počtu obyvateľov. Daniel Luther ale upozorňuje na to, že realita nebola veľmi tolerantná: „Politizácia verejného života vplývala aj na negatívne hodnotenie takých všedných vecí, ako napr. používanie maďarského jazyka na verejnosti, čo sa považovalo za provokáciu a ‚maďarizáciu‘.“³¹ Ľubomír Lipták opisuje situáciu z r. 1925 v Bratislave, kde:

vznikali aj rôzne „očistné výbory“, ktoré sa dožadovali vytlačenia neslovenských“ živlov, jazyka, nápisov z verejných priestranstiev, ale výsledkom boli zväčša len jednotlivé výtržnosti, ako napr. akcia 80 príslušníkov fašistickej Rodobraný, ktorí strhávali a rozbíjali neslovenské firemné tabule na obchodoch v Bratislave: „české, česko-maďarské i maďarsko-nemecké“.³²

Že sociálne rozdelenie obyvateľstva mesta bolo podmienené aj jazykovo, dokladá jeho komentár k zmene statusu slovenčiny v Bratislave: „V dvadsiatych rokoch sú ešte časté sťažnosti, že každého, kto vstúpi do obchodu alebo kaviarne v mestskom oblečení, automaticky personál oslovuje po maďarsky alebo po nemecky. V ich očiach sa stotožňoval Slovak so sedliakom. V tridsiatych rokoch je to už nepredstaviteľné.“³³ Neveľmi optimistický obraz o bratislavskej viacjazyčnosti tohto obdobia ponúka László Szarka:

Pod vplyvom pokračujúcej a akcelerovanej reštrukturalizácie etnických pomerov [za 1. ČSR] sa len sčasti posilnil bývalý multikultúrny charakter mesta. U pôvodného nemeckého, maďarského, židovského, slovenského obyvateľstva sa často vyskytovala dvoj- a viacjazyčnosť už na prelome 19. a 20. storočia, u rodín patriacich do strednej vrstvy však bola samozrejmosťou. Novousadlíci, Česi a Slováci však už nepokračovali v týchto miestnych tradíciách, ba v mnohých prípadoch sa dokonca demonštratívne vyhýbali kontaktom s nemecky a maďarsky hovoriacou spoločnosťou. Jazykové boje sa začali už na druhý deň po prevzatí moci československou administratívou, a vytlačenie, resp. zatlačenie jazykov týchto dvoch autochtónnych menšín bolo stále viac cítiť nielen na úradoch, ale aj v každodennej komunikácii.

²⁹ LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009. s. 15.

³⁰ Tamtiež, s. 16.

³¹ LUTHER, Daniel. „Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919-1924)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 20.

³² LIPTÁK, Ľubomír. Kolektívne identity a verejné priestory. In *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Ed. Moritz Csáky – Elena Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, 1999. s. 129.

³³ Tamtiež, s. 130.

Etnodemografický vývoj medzivojnovnej Bratislavy úzko súvisel s tými procesmi na úrovni štátnej a menšinovej politiky, ktoré podporovali vytvorenie dominantného postavenia československého elementu na úkor prešporáckej multikultúrnej komunity.³⁴

V závere svojho príspevku Szarka prísne interpretuje dobu 1. ČSR nie ako obdobie mieru a pokoja, ale vzhľadom na etnické polarizácie ako „začiatok cesty vedúcej do pekla“.³⁵

V knihe *Taká bola Bratislava*, ktorá prezentuje optimistickejší pohľad na život viacjazyčného mesta za 1. ČSR,³⁶ sa niekoľkokrát spomínajú trojjazyčné príhovory na akciách mesta.³⁷ A tiež je známy úvodný prejav Vavra Šrobára v Bratislave, 3. 2. 1919, keď sa k mestu prihovára po nemecky, po maďarsky a po slovensky.³⁸ V roku 1937 sa situácia okolo jazyka opäť vyhrotila, tentokrát prišli do rany aj Česi. Pod heslom „na Slovensku po slovensky“ sa spustilo nacionalistické, ľudácke hnutie, ktorého aktivity vyústili do vyhnania Čechov i založenia slovenského štátu.

Podstata mýtu o trojjazyčnosti je v tom, že Bratislava nikdy nebola rovnomerne trojjazyčná, pretože za monarchie bola skôr dvojjazyčná (nemecko-maďarská), pričom prítomné boli ďalšie menšinové jazyky (jidiš a slovenčina) a za 1. ČSR minimálne štvorjazyčná (nemecko-maďarsko-slovensko-česká). Pri opisovaní jazyka Bratislavy netreba podceňovať spoločenskú prestíž prítomných jazykov v závislosti od štátneho usporiadania. V období monarchie bola Bratislava oficiálne dvojjazyková – nemecko-maďarská, ale zahŕňala aj diglosné situácie (napr. nemčina a jidiš, alebo spisovná nemčina a pressbürgerisch). Len v krátkom období počas 1. ČSR bola oficiálne trojjazyková, lebo už v r. 1930 klesol počet obyvateľov maďarskej národnosti pod 20 % a maďarčina tak prestala byť úradným jazykom.³⁹

To krátke obdobie, keď bolo mesto Bratislava oficiálne trojjazyčné, je veľmi dobre zdokumentované, a preto aj tak dobre pamätané. Príklady trojjazyčných štátnych dokumentov, ktoré mi poskytli moje respondentky, uvádzam v prílohe č. 1, 2 a 3. Ide o titulný list rodinnej

³⁴ SZARKA, László. Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 420.

³⁵ Tamtiež, s. 428.

³⁶ Daniel Luther neskôr sám komentuje takéto zaradenie tejto knihy: „Publikácia *Taká bola Bratislava* (Veda, 1991) mala pozitívny pohľad, lebo tak sme videli svet našich rodičov za prvej republiky.“ LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009. s. 7.

³⁷ Napr. pri oslavách 60. výročia trvania Dobrovoľného hasičského a záchranného zboru v r. 1927 mal starosta Okánik kázeň v troch rečiach alebo podobne pri 60. výročí založenia Zboru dobrovoľných hasičov v Petržalke v r. 1933, kde boli prednesené prejavy v troch rečiach. SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda, 1991. s. 80 a 90.

³⁸ Pozri napr. SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939-1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1998. s. 18.

³⁹ SZARKA, László. Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 416.

knižočky, ktorú dostal pár pri sobáši v kostole, titulný list kontrolnej knihy večernej školy pre dievčatá/ženy a dvojstrana z nej, kde stoja za povšimnutie najmä trojjazyčné pečiatky. Povinné trojjazyčné názvy obchodov sú niekde v starom meste prítomné dodnes. Obdobie, keď bolo mesto prirodzenejšie viacjazyčné, hoci dominantne bilingválne (nemecko-maďarské) už nie je súčasťou pamäte žijúcich ľudí, preto je akoby menej pripomínané a ľahšie zabúdané, ako obdobie 1. ČSR, ktoré nebolo dokonale tolerantné ani trojjazyčné.

2. Jazykové biografie

2.1 Úvod

Jazykovú biografiu možno definovať ako „takové biografické vyprávění, v němž vypravěč činí tématem svého vyprávění jazyk, resp. jazyky – především jejich osvojování a užívání.“⁴⁰ J. Nekvapil, v nadväznosti na napr. N. K. Denzina a Z. Konopáska uvádza tri druhy poznatkov, ktoré možno získať z biografických rozprávání.

„1) jak ‚věci‘ *byly*, jak události *probíhaly* (poznatky z oblasti ‚reality života‘)

2) jak respondenti ‚věci‘ a události *prožívali* (poznatky z oblasti ‚reality subjektu‘)

3) jak respondenti o daných ‚věcech‘ a událostech *vyprávějí* (poznatky z oblasti ‚reality textu‘)⁴¹

Vo svojej práci sa snažím zhromaždiť i interpretovať poznatky zo všetkých troch oblastí, v prítomnej kapitole o jazykových biografiách sa budem primárne opierať o prvý typ poznatkov, v kapitole o jazykových ideológiách budem čerpať skôr z druhého typu poznatkov a v kapitole, kde budem analyzovať reč respondentiek, sa pozriem na poznatky tretieho typu.

Spôľahlivosť, relevantnosť dát získaných pomocou biografického rozprávania rozoberá Jiří Nekvapil vo svojej štúdií *Jazykové biografie a analýza jazykových situací: k osudům německé komunity v České republice*. Na základe opakovaných interview sa pokúšal zistiť, či faktor času, formulácie výskumného cieľa alebo etnicity explorátora ovplyvňuje biografické rozprávania. Rozdiely v rozprávaniach sa ukázali byť nepatrné. J. Nekvapil si ale uvedomuje, že to môže súvisieť so súčasným tolerantným režimom. Rozprávania by pravdepodobne boli rozdielne, keby sa odohrávali pred a po r. 1989.⁴² S ohľadom na tieto poznatky vnímam svoje dáta ako relevantné, a tak k nim aj budem pristupovať.

Po uvedení ilustračnej jazykovej biografie českého Nemca J. Nekvapil zdôrazňuje, že autorom biografie je autor článku, nejde o jazykovú autobiografiu, ale biografiu zostavenú na základe poznatkov z niekoľkých interview. „To samozrejme znamená, že jazyková biografie prezentovaná v př. 4 je extraktem vzniklým řadou textových operací, jako je vypouštění, selekce, generalizace, integrace.“⁴³ Toto je fakt, ktorý treba mať na pamäti pri čítaní akýchkoľvek jazykových biografií, aj tých predstavených v tejto kapitole.

⁴⁰ NEKVAPIL, Jiří. „Z biografických vyprávění Němců žijících v Čechách: jazykové biografie v rodině pana a paní S.“. *Slovo a slovesnost. Slovo a slovesnost*, 2000, č. 61, s. 31.

⁴¹ Tamtiež, s. 31.

⁴² Pozri NEKVAPIL, Jiří. „Jazykové biografie a analýza jazykových situací: k osudům německé komunity v České republice“. *Časopis pro moderní filologii*, 2001, č. 2, roč. 83, s. 65–80.

⁴³ Tamtiež, s. 74.

Užitočnými kategóriami, ktoré treba mať na pamäti pri skúmaní autobiografických rozprávání sú aj sebadefinovanie, posuny v reflexii, aktualizácia, autocenzúra, ktoré približuje napr. Natália Veselská⁴⁴ pod strešným pojmom štylizácia. Definuje ju ako „premenlivosť“, ktorá „má synchronne (od subjektov závisiace variácie) a diachronne podoby (tokom času: zmenou spoločenského a politického rámca, premenou osobného kontextu – situácie subjektu)“.⁴⁵ Štylizáciu (ako proces zostavenia, vyjadrenia, určenia, vytýčenia, poskladania, skonštruovania svojho životopisu) ďalej odlišuje od štylizovanosti (pózovitosť, predstieranie). Štylizácia je podľa nej neúmyselná a prirodzená. Jej podtypy sú:

- a) prehodnocovanie – „Pod nánosom nových impulzov rôzneho druhu (vychádzajúcich z vnútra človeka i z jeho okolia), skúseností z vlastného života i posunmi vo vnímaní sveta a vlastnej osoby dochádza k aktualizovaniu a opakovanému sebadefinovaniu, sebatvrdzovaniu ‚nanovo‘. Pritom nejde o ‚sfalšovanie‘ minulosti a údajov z minulosti, ale iba o posun v ich reflexii, hodnotení, interpretácii ako o výsostné právo každého človeka vo vzťahu k vlastnému životu.“⁴⁶
- b) aktualizácia – minulosť je preformulovaná a prehodnocovaná z perspektívy súčasnosti – „spôsob interpretácie spomienok, výber faktov, a teda celé životopisné interview môže byť a aj býva ovplyvnené aktuálnymi okolnosťami (politickými, spoločenskými i osobnými udalosťami): interview prevažne odzrkadľuje zdroje a vplyvy zo súčasnosti.“⁴⁷
- c) posuny v reflexii – prirodzený jav podmienený novými skúsenosťami.

Aj na základe týchto kritérií možno o jazykových biografiách uvažovať v súvislosti pravdivé – autentické. Dáta získané pomocou naratívneho interview nemusia byť vždy pravdivé a relevantné v zmysle historicky objektívnej pravdy, ale ich autentickosť to v určitom type výskumov vynahrádza.

⁴⁴ N. Veselská sa zaoberala konkrétne biografiami obetí politickej perzekúcie za komunizmu, ale tieto kategórie sú platné pre akýkoľvek typ autobiografického rozprávania.

⁴⁵ VESELSKÁ, Natália. Štylizácia – premenlivosť, sebadefinovanie, posuny v reflexii, aktualizácia – v životopisných rozprávaniach. In *Malé dejiny veľkých udalostí III: Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. Ed. Zuzana Profantová. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. s. 120.

⁴⁶ Tamtiež, s. 122.

⁴⁷ Tamtiež, s. 122.

V tejto kapitole budú spracované údaje predovšetkým z prvého kola interview, v ktorých mi išlo o to, zistiť jazykové biografie respondentiek. Keďže sa však respondentky často vracali k prvkom svojich jazykových biografí aj v druhom kole interview, sú použité relevantné údaje aj odtiaľ. Predstavím stručnú jazykovú biografiu jednotlivých respondentiek. Niektoré fakty z nich však nie sú celkom jednoznačné a budú interpretované inde. Jazykové biografie budú slúžiť ako východiská, ktoré treba mať na zreteli pri neskorších výpovediach respondentiek, keď budú analyzované z iných uhlov pohľadu. Samozrejme si uvedomujem, že takéto biografie sú už nejakým typom interpretácie, ale chcem v nich ukázať to porovnateľné u mojich respondentiek. Preto sa zameriavam na jazyky v rodine v predškolskom veku respondentky, jazyky v školstve ktorým respondentka prešla, jazyky v jej rodine po svadbe, jazyky dnes, jazyky jej detí a vnúčat (prenášanie viacjazyčnosti) a sebareflexiu národnosti.

2.2 Jazykové biografie

2.2.1 Sisi

Nnarodila sa v r. 1924. Jej stará mama z matkinej strany pochádzala z Kittsee a najlepšie vedela po nemecky, aj s vnučkou Sisi sa rozprávala po nemecky, hovorila aj po maďarsky, ale nemčina pre ňu bola pohodlnejšia. Stará mama z otcovej strany pochádzala z Petržalky, tiež bola dominantná v nemčine, ale ovládala aj maďarčinu. Otec pochádzal z obchodníckej rodiny hovoriacej prevažne po maďarsky. Doma sa hovorilo po maďarsky, len so starou mamou po nemecky. Keď mala asi 7 – 8 rokov, poslali ju rodičia na dva roky do Sliezska, do internátnej školy k English Sisters, mníškam, kde sa naučila po anglicky. Chodila na gymnázium na Palisádach, najprv do nemeckej časti, potom do maďarskej časti (kam ju počas 2. svetovej vojny premiestnili, pretože nebola „dost' nemecká“, otec mal obchodného partnera Žida), kde aj zmaturovala. Na gymnáziu, v škole, sa učila po slovensky. Po maturite sa vydala, s manželom hovorila po maďarsky, najprv aj s deťmi, ale neskôr, v dôsledku nebezpečenstva vyplývajúceho z používania iného ako štátneho jazyka na verejnosti sa s deťmi rozprávali po slovensky.

Dnes Sisi stále používa všetky svoje jazyky aktívne, udržuje kontakty so starými známymi, i v emigrácií (telefonujú si), pozerá rakúsku, nemeckú i maďarskú televíziu, chodí do knižnice v Hainburgu. Angličtinu používa najmä pri kontakte s hosťami v penzióne, ktorý vedie.

S deťmi aj vnukmi hovorí po slovensky.

Národnosť:⁴⁸ Maďarka žijúca na Slovensku.

2.2.2 Marta

Narodila sa v r. 1930. Stará mama z otcovej strany Maďarka, otec Slovák, úradník, z vinohradníckej rodiny, matka z nemeckého prostredia, ale s maďarskými školami, pracovala vo vodárňach. Starý otec z tejto strany bol kníhtlačiar. S rodičmi sa hovorilo po nemecky, ale oni medzi sebou hovorili po maďarsky. Marta sa po maďarsky naučila od pomocníc v domácnosti a komunikovala tak aj so starou mamou z otcovej strany. V predškolskom veku sa prvýkrát stretla s češtinou, chodila do baletnej školy, ktorú viedla Češka. Na základnú školu chodila slovenskú, tam sa naučila po slovensky. Gymnázium počas slovenského štátu nemecké (Palisády), neskôr prestúpila na slovenské dievčenské (Dunajská), kde aj v r. 1948 zmaturovala. Po maturite nemohla ísť na vysokú školu, pretože nemala občianstvo. Pracovala v podniku zahraničného obchodu, kde mohla dobre využiť svoje jazyky. Tam pracoval aj jej budúci manžel, Slovák, vzali sa v r. 1949. Ešte predtým jej bolo udelené občianstvo. Neskôr si diaľkovo urobila ekonomickú vysokú školu.

Marta je jazykový talent a veľmi ju baví učiť sa jazyky, okrem maďarčiny, nemčiny a slovenčiny (češtiny), ktoré sa naučila v detstve, sa neskôr ako cudzie jazyky naučila aj po anglicky, francúzsky, rusky a začala sa učiť i taliansky. Dodnes číta vo všetkých týchto jazykoch, prekladá z nemčiny, angažuje sa v Karpatskonemeckom spolku.

Jej staršia dcéra sa od starých rodičov ešte naučila nemecky i maďarsky, mladšia menej. Vnuka tiež viedli k týmto jazykom, naučil sa ich kombináciou komunikácie so starou mamou a rôznych kurzov či predmetov v škole.

Národnosť: necíti žiadnu.

2.2.3 Betka

Narodila sa v r. 1936. Doma sa rozprávalo po nemecky, ale rodičia mali maďarské školy, medzi sebou sa rozprávali aj po maďarsky, a tak i Betka v detstve ovládala obidva tieto jazyky. Na základnú školu chodila najprv na nemeckú, potom prestúpila na slovenskú, kde sa naučila po slovensky. Gymnázium navštevovala slovenské (Grösslingova). Po maturite sa vydala za Slováka, ale žili v domácnosti s jej mamou, ktorá hovorila iba po nemecky a maďarsky, nemčina sa v rodine udržiavala.

⁴⁸ Na záver jazykových biografíí uvádzam údaj o národnosti, ako ho respondentky uviedli v odpovedi na priamu otázku. Niekedy sa totiž obraz o národnosti respondentky z pohľadu jej rozprávania a z priamej odpovede môžu odlišovať.

Dnes Betka nemčinu stále aktívne používa, chodí do Karpatskonemeckého spolku, pozerá nemeckú/rakúsku televíziu, číta knihy a časopisy. Maďarčinu ovláda už skôr pasívne, ale rada si zaspieva maďarské ľudové pesničky.

Betkine deti v predškolskom veku rozprávali lepšie po nemecky ako po slovensky, pretože trávili veľa času so starou mamou, ktorá s nimi istý čas bývala. Dodnes využívajú nemčinu pri práci, dcéra pracuje v Nemecku, syn pre nemeckú firmu na Slovensku. Vnúčatá sú tiež vedené k nemčine, vnučka študovala aj vo Viedni, vnuk v Kittsee a Neusiedl am See.

Národnosť: nemecká.

2.2.4 Gabriela

Narodila sa v r. 1938 v Nových Zámkoch, v rodine hudobníka, ale už niekoľkomesačná sa s rodičmi presťahovala späť do Bratislavy, kde oni pred tým žili. Rodičia sa medzi sebou rozprávali nemecky a maďarsky, s deťmi tiež, ale po vojne sa snažili po slovensky. Gabriela má už všetky školy slovenské. V škole sa ale učila aj po nemecky, na vysokej škole (študovala hudobnú vedu) využívala aj svoje znalosti maďarčiny na čítanie odbornej literatúry.

Dnes Gabriela používa nemčinu i maďarčinu len v turistických situáciách a občas pozerá nemeckú/rakúsku/maďarskú televíziu.

Gabrieline deti sa už prirodzene po nemecky a maďarsky nenaučili. Dcéra žije v Anglicku, Gabriela sa pokúša učiť po anglicky, s vnúčatami sa rozpráva po slovensky.

Národnosť: slovenská.

2.3 Tabuľkové spracovanie jazykových biografii

Tabuľka č. 2. Prehľad jazykových biografii.

	Sisi	Marta	Betka	Gabriela
Rok narodenia	1924	1930	1936	1938
Materinský jazyk ⁴⁹	maďarský	nemecký	nemecký	slovenský
Starí rodičia	Dominantná nemčina (ovládali aj maďarčinu).	Z otcovej strany dominantná maďarčina z matkinej nemčina.	Z nemeckých bratislavských vinohradníkov.	Stará mama ovládala všetky tri jazyky, starý otec dominantný v maďarčine.
Rodičia	Dominantná maďarčina (ovládali aj nemčinu, mama sa naučila po slovensky, otec len základy).	Medzi sebou po maďarsky, s dcérou po nemecky. Učili sa aj po slovensky.	Nemecky i maďarsky (mali maďarské školy).	Mama dominantná nemčina, otec dominantná maďarčina. Po vojne sa s deťmi rozprávali po slovensky.
Školy – ľudové	Dva roky základnej školy v Sliezsku u English Sisters (angličtina) a ľudová škola na dnešnom Hodžovom nám.	V predškolskom veku chodila na balet do českej školy. Slovenská ľudová škola na Jelenej.	Prvé triedy na nemeckej (Notredamky), po skončení vojny slovenská.	Slovenská (Uršulínky), tam sa naučila po slovensky, predtým len základy.
Gymnázium	Palisády, najprv nemecká časť, počas vojny preradená do maďarskej časti. Na gymnáziu (v škole) sa naučila po slovensky. Maturita.	Palisády nemecké, neskôr po vojne slovenské dievčenské na Dunajskej. Maturita.	Slovenské (najprv Dunajská, potom Grösslingova). Maturita.	Jedenásťročienka na Palisádach. Maturita.
Vysoká škola	–	Externe ekonomická	–	Hudobná veda
Zamestnanie	Knihovníčka	Podnik	?	Dramaturgička

⁴⁹ Odpoveď na priamu otázku. U Sisi, Marty a Betky je to zároveň jazyk ich matiek a prvý osvojený jazyk. Jazyk Gabrielinej matky bola nemčina, ako prvú si osvojila maďarčinu, ale na otázku o materinskom jazyku uvádza slovenčinu, jej dnešný dominantný jazyk.

		zahraničný obchod		
Deti a jazyky v rodine	V útľom detstve sa s nimi rozprávala po maďarsky, neskôr zo strachu len po slovensky. S manželom až do jeho smrti po maďarsky, pred deťmi po slovensky.	Na obe dcéry hovorila nemecky i slovensky. S manželom po slovensky.	Doma sa hovorilo po nemecky, najmä kým žila stará mama. Obe deti dnes zamestnané v nemeckých firmách.	Vo svojej rodine komunikovala už len po slovensky.
Vnúčatá	Po slovensky.	Vnuk vie maďarsky i nemecky (a čínsky, anglicky...).	Vnučka i vnuk majú rakúske školy, hoci žijú stále na Slovensku.	Žijú v Londýne, sú bilingválne – anglicko-slovenské.
Národnosť (odpoveď na priamu otázku)	Maďarka žijúca na Slovensku.	Národnosť necíti.	Nemecká.	Slovenská.
Iné jazyky	Ruština, latinčina v škole.	Francúzština, angličtina, taliančina ako vášeň/hobby. Ruština, latinčina v škole.	Ruština v škole.	Ruština v škole, angličtina turistická.

2.4 Záver

Celkom náhodou sa v mojom výskume vyskytli také respondentky, z ktorých, napriek tomu, že ich jazykové i rodinné východiská sú veľmi podobné (viacjazyčné rodinné prostredie, stredná vrstva – rodičia boli úradníci, obchodníci), dnes každá pociťuje svoju identitu celkom inak. Síce sa žiadna nebránila označeniu starej Bratislavčanky, ba sa ňou aj sami označovali, pri otázke o národnosti sa Sisi identifikovala ako Maďarka, Betka ako Nemka, Gabriela ako Slovenka a Marta žiadnu národnosť necíti. U Sisi a Betky toto rozhodnutie ovplyvnil materinský jazyk, ten však nestačil k tomu, aby sa s nemeckou národnosťou stotožnila Marta. Gabrielina cesta k slovenskej národnosti je zaujímavá, pretože u nej došlo doslovne k vedomému výberu na základe citovej inklinácie. Rozprávala mi (v rozhovore, ktorý nebol nahrávaný), že keď v rámci svojej práce cestovala po Slovensku, uvedomila si, aká je to krásna a kultúrne bohatá krajina,

a preto sa rada stala – cítila jej súčasťou. Ešte treba poznamenať, že aj Betka aj Sisi si za komunizmu písali slovenskú národnosť, a len po r. 1989 sa vrátili k svojej identite. Už z týchto prípadových štúdií je jasné, aký krehký je pojem národnosť a čo všetko naň môže mať vplyv pri sčítaniach ľudu.

Najmä z údajov v tabuľke jazykových biografii sa jasne potvrdzuje, že aj v rodinách mojich respondentiek sa trojjazyčnosť vyvíjala postupne, v niekoľkých generáciách, ako nato poukazovali štatistické a historické údaje prezentované v predchádzajúcej kapitole. Generácia starých rodičov mojich respondentiek, preživšia väčšinu života za monarchie, bola zväčša dominantná v jednom jazyku (a to maďarčine alebo nemčine). Do nejakej miery ale zjavne ovládala aj jazyk druhý, keďže dochádzalo k manželstvu s partnerom s iným dominantným jazykom. V generácii rodičov dominuje nemecko-maďarský bilingvizmus, ktorý bol podporený vzdelaním na maďarských školách. Slovenčinu sa táto generácia učila v dospelosti, niektorí jednotlivci úspešne, iní menej. V generácii mojich respondentiek bolo detstvo naozaj trojjazyčným obdobím, okrem Sisi, ktorá je trochu staršia, a aj preto ju výučba slovenčiny zasiahla až na gymnáziu. Dnes je u mojich respondentiek najpoužívanejším jazykom slovenčina, ako dôvod však svorne uvádzajú nedostatok komunikačných partnerov v nemčine či maďarčine. Čo sa týka generácie detí a vnukov respondentiek, tam je situácia naozaj individuálna a závisí od motivácie, ďalších životných okolností i postoja k daným jazykom v tej ktorej rodine.

Pri štúdiu historických materiálov o starých Bratislavčanoch som si uvedomila, že tí, ktorí tu dodnes žijú, sú vlastne výnimky, ktoré mali buď šťastie alebo si to vedeli nejako oficiálne zariadiť, pričom potlačenie vlastnej identity bolo najmenším ústupkom, ktorý mohli urobiť. Niekedy mi respondentky samy rozprávali, čo zapríčinilo, že zostali, alebo som sa na to opatrne spýtala. Sisi vravela, že po vojne neboli vyst'ahovaní preto, že jej rodičia neboli členmi nijakých politických strán ani združení, neboli „politicky exponovaní“. Za komunizmu emigrovala Sisina sestra, ale Sisi zostala v Bratislave starať sa o chorých rodičov. Marta a jej mama neboli vyst'ahované, pretože Martin otec mal slovenskú národnosť (materinský jazyk maďarský!), ale mali problémy ešte roky po vojne, pretože nemali občianstvo. To Marta získala až v 50. rokoch. Betkina rodina mala to šťastie, že jej otec bol potrebný, pretože mal vodičský preukaz, čo nebolo v tom čase bežné. Gabrielina rodina sa veľmi rýchlo asimilovala. Niektorí členovia rodiny (strýkovia, tety, i sestra) postupom času za komunizmu emigrovali. Gabriela zostala, pretože za svoj domov považovala Bratislavu a nevedela si predstaviť, že by žila inde.

Jazykové biografie štyroch starých Bratislavčaniek sú len malým príspevkom k poznaniu histórie a jazykovej praxe mesta, ale verím, že ako čiastkový príspevok nie sú zbytočné, pretože poukazujú na množstvo aspektov, ktoré možno skúmať ďalej.⁵⁰

⁵⁰ V súčasnosti na filozofickej fakulte Univerzity Komenského prebieha výskum zachytávajúci jazykové biografie starých Bratislavčanov vo väčšom rozsahu (VEGA č. 1/0273/10 riešiteľ Mgr. Jozef Tancer, PhD.), ktorého výsledky prinesú viac poznatkov v tejto oblasti.

3. Analýza striedania kódov v reči starých Bratislavčaniek

...ked' sme mali Taschengeld, tak sme si kúpili jeden krémes...

Sisi

3.1 Úvod

V literatúre sa objavuje pojem prešpuráčtina/prešporáčtina⁵¹ ako špecifický mestský kód pozostávajúci z miešania prešporských jazykov – nemčiny, maďarčiny, slovenčiny, ale aj češtiny a jidiš. Nemčina sa uvádza ako bazový jazyk. Napr. Elena Mannová ho približuje nasledovne: „Prešporský dialekt *Preschburcherisch* odrážal nielen pôvod tunajších Nemcov, ale aj časté sociálne a interetnické kontakty.“⁵² Odvolávajúc sa na Ernsta E. Schmuttera a jeho *Wörterbuch des Preßburger Dialektes* z r. 1983 tento dialekt charakterizuje: „Obsahoval prvky bavorsko-rakúskych nárečí, najmä viedenského, ako aj nespočetné výrazy prebraté z latinčiny, francúzštiny, maďarčiny, slovenčiny, z jidiš, ale aj z jazyka c. a k. armády – nemeckého aj českého.“⁵³ Moja respondentka Sisi tento fenomén opisuje nasledovne:

Tam tá bariéra rečová nebola. Preto nebola, lebo tam viac menej, v každej rodine sa hovorí i tak i tak. Vieš, aj keď neviem, s tou, niekedy je to taká tá taká ten tá primitívna nemčina, vieš taká hantírka, jó ké, aus ne, ((napodobňuje nárečie)) to to je ako to predmestie viedenské, šak hovorilo sa vždy, že Bratislava je predmestie Viedne a tá tá taká pülchersky ako ju tu Du bist der Bürger⁵⁴, ja som to všetko ovládala tie. Bola to škaredá nemčina. No a Maďari, tak tí tí, ja viem, tí tiež hovorili teda tak, jako Nemci hovoria Radebrechen,⁵⁵ to je také vieš, to také, nevieš, tak nahradíš jedno slovo nemčinou alebo opak, alebo maďarčinou, takže to bola taká mišanina.⁵⁶

Obzvlášť pekné na jej opise je, že sám je do istej miery takou „mišaninou“, akú opisuje.

V r. 1921 sa v Slovenskom denníku objavila definícia bratislavskej reči, ako nového mestského kódu, ktorý vznikol ako reakcia na nové štátne zriadenie:

Bratislavská reč je zvláštny nový jazykový útvar, ktorý Nemci a Maďari vydávajú za slovenčinu. V Bratislave sú touto novou rečou, ktorá nemá nič spoločné ani s esperantom ani s volapükom, napísané takmer všetky firmy, nápisy a jedálne lístky v reštauráciách a väčšina úradných príspevkov a oznamov mestských a dopisov súkromných prešpurských podnikateľov... Je to celkom nová reč,

⁵¹ S pojmi ako prešporáčtina, prešpuráčtina i Prešporák, Prešpurák, Prešporčan je to zatiaľ problematické. Úzus sa hľadá. Tu budem používať prešporáčtinu ako miešaný jazykový kód s bazovým jazykom slovenským (od slova Prešporok), prešpuráčtinu ako miešaný jazykový kód s bazovým jazykom nemeckým (od slova Pressburg).

⁵² *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Eds. Gabriela Kiliánová – Eva Kowalská – Eva Krekovičová. Bratislava: Veda, 2009. s. 377.

⁵³ Tamtiež, s. 377.

⁵⁴ Ty si meštiak.

⁵⁵ lámanie v kolese, mučenie

⁵⁶ V tejto kapitole budem v citáciách mojich respondentiek uvádzať cudzojazyčné lexikálne prvky normálnym písmom, aby boli odlišené v texte písanom kurzívou, v poznámke pod čiarou ich budem prekladať, pokiaľ nebudú preložené v texte. Tiež budem podčiarkovať metalingvistické poznámky signalizujúce transfer.

ktorá vznikla miešaním slovenčiny a češtiny s maďarčinou, nemčinou, hebrejštinou, esperantom a s židovským žargónom bratislavského podhradia.⁵⁷

Daniel Luther dodáva, že tento nový kód bol zriedkavejšie vnímaný ako zdroj zábavy a častejšie ako neochota a úmyselné znevažovanie štátneho jazyka. Pre mnohých obyvateľov mesta bol toto čas, keď sa aktívne začali učiť po slovensky, resp. svoju pasívnu znalosť začali aktivizovať. Preto prechodné obdobie, keď si vypomáhali barličkami z ostatných bratislavských jazykov, je len pochopiteľné. Ale to, či slovenčinu komolili aj naschvál, sa už len ťažko dozvieme.

Pojem prešpuráčtina je teda značne problematický, pretože u rôznych autorov, v rôznych kontextoch odkazuje k rôznym veciam. Ako strešný pojem funguje pre prejav (v slovenskom, nemeckom alebo maďarskom bázovom jazyku) vyznačujúci sa vysokou mierou prepínania kódov, a to nie medzi dvomi ale minimálne tromi kódmi. Myslím si, že by bolo užitočné oddeliť pomenovanie takýchto špecifických variet s ohľadom na bázový jazyk. Ponúka sa analógia k obyvateľom mesta, kde existujú Prešporčan (slovenský obyvateľ mesta – Prešporka, do r. 1918), Prešpurák (nemecký obyvateľ mesta – Pressburgu), Požoňák (maďarský obyvateľ mesta – Pozsony) a Bratislavčan (obyvateľ mesta po r. 1918).⁵⁸ Jazykové variety k nim by potom boli prešporáčtina, prešpuráčtina, požoňčina a bratislavčina. Samozrejme takéto rozdelenie by bolo funkčné len pri podrobnom bádani o jazyku Bratislavy v minulosti. Vnímam ich dokonca funkčnejšie ako pomenovania samotných obyvateľov mesta, ktoré sú odvodené od etnicity, ktorá, ako som už spomínala, nebola v Bratislave stála. Zato pri rečových prejavoch by sa mal dať bázový jazyk identifikovať.

V tejto kapitole sa pozriem na to, či a ako moje respondentky do svojho prejavu v slovenčine vnášajú prvky iných jazykov, a teda, či a ako vytvárajú prešporáčtinu s bázovým jazykom slovenským. Motto kapitoly by mohlo byť príkladom takejto prešporáčtiny. V jednom súvetí sú použité všetky tri jazyky. Krémes je tu jasným hungarizmom, vzhľadom na to, ako je vyslovený, a aj preto, že mu predchádza slovo jeden, vo funkcii neurčitého člena ako v maďarčine (*egy*). V Sisinom prípade možno povedať, že nejde o štylizáciu, ale o celkom prirodzený prejav. Hovorila takto vždy, odkedy si pamätám. U ostatných respondentiek si tým nie som vždy stopercentne istá, aj preto, že som ich pred výskumom nepoznala a nemôžem vylúčiť, že niektoré ich prepnutia boli vyvolané tým, že vedeli, že sa zaujímam o trojjazyčnú Bratislavu a ony boli vybrané ako jej reprezentantky, a chceli sa tak aj prejaviť. Zamieriam sa tu predovšetkým na

⁵⁷ Citované In LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009. s. 60.

⁵⁸ Takéto pomenovania uvádzala do kontextu Elena Mannová na konferencii Historického ústavu SAV: Od provincie k metropole: Sociálne reprezentácie Bratislavy v 19. a 20. storočí, ktorá sa konala 20. mája 2011.

analýzu nahrávok druhého kola interview, ktoré bolo robené práve s ohľadom na pozorovanie prepínania kódov a transferov. Respondentkám som povedala, že ma zaujímajú zvyky a tradície mesta za čias ich detstva.⁵⁹ V skutočnosti som však bola zvedavá, ako budú o nich hovoriť, a či sa pri spomínaní na ich viacjazyčné časy prejaví viacjazyčnosť vo väčšej miere aj v ich prejave dnes.

Predtým ako pristúpim ku konkrétnej analýze ich prejavov, treba ešte spomenúť niekoľko súvislostí. Interview a jeho jazyk, používanie variet a spisovného jazyka súvisela tiež so situáciou, v akej bolo interview robené. Všetky rozhovory sa odohrávali u respondentiek doma. Veľmi výrazné bolo rozdelenie rolí: staršia dáma – pamätníčka a mladá študentka – výskumníčka. Na jednej strane ma respondentky brali ako potomka starej Bratislavy a boli tak ku mne veľmi otvorené (prejavovalo sa to poznámkami, „ved’ ty vieš,“ „ved’ aj u vás v rodine to iste tak bolo“ a pod.) Na druhej strane ma už nepovažovali za trojjazyčnú, hoci som im naznačila, že ak aj nie z rodinného prostredia, oba bratislavské jazyky ovládam zo škôl. To sa prejavovalo napr. tým, že pri použití prešporského výrazu – maďarského či nemeckého – často okamžite nasledovalo vysvetlenie, preklad do slovenčiny. Pri niektorých reáliách som ich k vysvetľovaniu nabádala aj v prípadoch, keď som danej veci rozumela. Bola som zvedavá na ich vysvetľovanie a na to, či aj tam nebudú používať prešporské výrazy. Z toho vyplýva, že nasledujúca analýza sa zakladá na zachytení prepínania kódov a transferov s ohľadom na ich príčiny, motiváciu. Iné možné prístupy k jazyku starých Bratislavčaniek by sa mohli zakladať napríklad na analýze rôznych jazykových rovín, do akej miery ovplyvňuje ich syntax či morfológiu v slovenčine znalosť a používanie iných jazykov.

3.2 Celková charakteristika reči respondentiek

Na úvod tejto kapitoly by som chcela stručne predstaviť reč respondentiek, aby mal čitateľ celkovú predstavu o jej charaktere. Ide o moje pozorovanie počas niekoľkých interview. Poznatky o kompetencii v maďarčine a nemčine som získala z tretej časti interview, keď som sa s respondentkami rozprávala pár minút po nemecky a pár minút po maďarsky.

3.2.1 Sisi

Sisin jazyk je popretkávaný germanizmami, hungarizmami, bohemizmami a anglicizmami na lexikálnej rovine, ale aj v rovine syntaktickej či gramatickej. Je vzornou

⁵⁹ Pýtala som sa na jedlá, hračky, dopravu, výlety a pod. v čase ich detstva. Podrobné okruhy sú uvedené v prílohe č. 5.

reprezentantkou „prešporáčtiny“. Zároveň je to jazykový prejav staršieho človeka, trpí mnohovravnosťou, kolísaním od témy k téme.⁶⁰ Pre Sisi je tiež charakteristické skákanie medzi časovými rovinami a veľmi silné politizovanie (resp. vyjadrovanie sa k súčasnej i dobovej politike). Intonačne neoddeľuje vety a jej prejav je plný tzv. speech fillers ako napr. *viš, neviem, ja neviem*. Hovorí plynulo po maďarsky aj po nemecky.

3.2.2 Marta

Jej rozprávanie je veľmi kultivované a štruktúrované, dalo by sa povedať kontrolované. Ak použije „prešporácky“ výraz, býva signalizovaný metajazykovou poznámkou typu „ako sa vtedy hovorilo“, „ako sa povie po ...“. Pre jej prejav je charakteristické nadužívanie častíc *no* a *hej*. Po nemecky hovorí plynulo, po maďarsky tiež, ale občas jej v maďarčine vypadne slovo alebo fráza, nahradí ho slovenským alebo nemeckým.

3.2.3 Betka

Kultivovaný rečový prejav s občasnými germanizmami, väčšinou signalizovanými poznámkou: „jak sa vtedy hovorilo“, „ako sa povie po nemecky“. Pri rozprávaní o jedle hovorila takmer všetko zdvojene, nemecky aj slovensky. Po nemecky hovorí plynulo, po maďarsky s ťažkosťami, ale dohovorie sa na základnej úrovni. Sama tematizuje, že pri používaní maďarčiny sa jej tie reči pletú.

3.2.4 Gabriela

Spisovný, kultivovaný prejav, charakteristické však pre ňu je opakovanie celých syntaktických celkov. Hungarizmy a germanizmy sa objavujú len pri spomínaní na zvyky a tradície. Po nemecky hovorí plynulo, ale cítiť, že je to pre ňu cudzí jazyk, robí gramatické chyby. Po maďarsky hovorí tiež plynulo, no tiež robí chyby, resp. používa veľmi jednoduchý jazyk.

⁶⁰ Podrobnejšie o špecifikách komunikácie starších ľudí pozri napr. *Čeština v dialogu generací*. Eds. Jana Hoffmannová – Olga Müllerová. Praha: Academia, 2007.

3.3 Striedanie kódov (code switching)

3.3.1 Teoretické východiská⁶¹

„Striedanie kódov (*code-switching*) býva v literatúre definované ako striedavé používanie dvoch jazykov alebo dvoch variet jedného jazyka v rámci jedného rečového prejavu,“ píše István Lanstyák v úvode svojej štúdie *K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku*.⁶² Takúto definíciu však nepovažuje za uspokojivú, pretože sa vzťahuje skôr na jeden z typov striedania kódov – na prepínanie bázového jazyka. Sám teda definuje striedanie kódov širšie ako „spôsob komunikácie, pri ktorom hrá v rámci jedného rečového prejavu aktívnu rolu viac ako jeden kód. [kurzíva I. L.]“⁶³ I. Lanstyák ďalej rozdeľuje striedanie kódov na dva základné typy: transfer („bázový jazyk sa počas konverzácie (aspoň po určitú dobu) nemení: z druhého jazyka – tzv. *včleneného jazyka (embedded language)* – do neho vnikajú elementy, zachovávajúc si určité fonetické charakteristiky“⁶⁴) a prepínanie bázového jazyka („bázový jazyk sa počas diskurzu – raz alebo viackrát, na určitú dobu alebo definitívne – zmení“). Toto rozdelenie budem uplatňovať aj ja.

Nasledujúce aspekty striedania kódov, ktoré budem sledovať pri analýze prejavov svojich respondentiek sa vzťahujú rovnako na transfer aj na prepínanie bázového jazyka.

V prvom rade ide o otázku signalizácie, či je zmena kódu nejako (verbálne i neverbálne) signalizovaná. I. Lanstyák uvádza nasledujúce možnosti signalizácie (flagged switching):

- a) metalingvistická poznámka,
- b) zaváhanie (hezitácia),
- c) prestávka,
- d) zmena výšky, sily, farby hlasu,
- e) zmena melódie reči,
- f) gesto.

⁶¹ V záujme zachovania jednotnej terminológie tu preberám systém predstavený v článku I. Lanstyáka (pozri ďalej). Pre podrobnejší prehľad a problémy terminológie pozri *Antológia bilingvizmu*. Ed. Jozef Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004., *Handbook of multilingualism and multilingual communication*. Eds. Peter Auer – Li Wei. Berlin: Walter de Gruyter, 2007., *The Bilingualism Reader*. Ed. Li Wei. London and New York: Routledge, 2000.

⁶² LANSTYÁK, István. „K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku“. *Slovo a slovesnosť*, 2000, č. 61, s. 1.

⁶³ Tamtiež, s. 2.

⁶⁴ Tamtiež, s. 3.

Ak takýto signál v prejave nenachádzame, ide o smooth switching – hladké alebo nesignalizované prepnutie. Miesto prepnutia môže byť medzi vetami alebo vo vete. Prepínanie kódov môže mať rôzne príčiny. István Lanstyák uvádza tieto:

- a) zmena komunikačnej situácie,
- b) jazykový deficit, lapsus,
- c) triggering,
- d) evokácia.

Ciele/funkcie striedania kódov môžu byť nasledovné:

- a) zefektívnenie komunikácie,
- b) ovplyvnenie recipienta,
- c) hodnotenie, kvalifikovanie odkazu,
- d) špecifikovanie adresáta,
- e) zdroj humoru,
- f) zvýšenie hodnovernosti prejavu,
- g) ovplyvnenie výberu jazyka adresáta,
- h) vylúčenie jednojazyčných hovoriacich z komunikácie,
- i) budovanie vlastnej „tváre“,
- j) zveľaďovanie vzťahu s ostatnými účastníkmi interakcie,
- k) signalizovanie spoločenskej, resp. etnickej a jazykovej identity,
- l) hra s jazykom,
- m) precvičovanie jazyka.

S tým súvisí podľa I. Lanstyáka rozdelenie na striedanie kódov zamerané na diskurz (discourse-related code switching) a striedanie zamerané na partnera (participant-related code switching).⁶⁵

3.3.2 Prepínanie bázového jazyka

V mojom materiáli sa možno stretnúť s niekoľkými typmi prepínania bázového jazyka. Prepnutia však nenastali na dlhší čas, možno aj preto, lebo ako som už spomenula, respondentky ma nepovažovali za seberovnú trojjazyčnú hovoriacu.

3.3.2.1 Evokácia

A) Priama citácia – citácia prehovoru

⁶⁵ Pre podrobné vysvetlenie všetkých pojmov v úvode kapitoly pozri LANSTYÁK, István. „K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku“. *Slovo a slovesnosť*, 2000, č. 61, s. 7–10. Alebo príklady v mojej analýze.

Pre tento typ prepnutia kódu je typické, že nastáva v situácii, keď informátorka rozpráva nejakú príhodu a k umocneniu pravdivosti príbehu cituje autentický prehovor, ktorý býva signalizovaný ako priama reč.

1) *a ja som hovorila k haluškám Adjon nekem két szelet húst⁶⁶ a tá sa otočila, za mnou čo stála k tej ďalšej...* (S)

2) *a som pýtala od nej, ale stála som v rade, vtedy ešte sme stáli na všetko v rade a hovorím, no hát, fél kilót abból.⁶⁷ A ona mi dala.* (S)

3) *No, tak potom na podnet tej babky Dagmar, tak som začala nemecky, no rozprával, hej, boli sme v horskom parku, išli sme tam hore tými schodmi, hej no a teraz som mu radové číslovky, die erste, die zweite, die dritte Stiege⁶⁸ a und die letzte Stiege⁶⁹ a malý hovorí ja ich weiss die letzte Chance⁷⁰ ((smiech)) asi to mal z telky alebo ja neviem odniekiaľ ((smiech)) je to je to pochopiteľné, on bol jazykový talent.* (M)

4) *Že dostala sa proste až za menedžerku až do Nemecka a teraz bude personalistka pre celé Nemecko v Ikei, no včera mi toto poslala, tak som jej hneď odpísala, že ich gratuliere und diese, diese gute Nachricht sende ich gleich nach Oben zu deiner, zu deinen Vater,⁷¹ lebo už je tam, a zu den Oma⁷².* (B)

5) *Asi pred pol rokom, tak s tými sme vždycky, tak viete aj žia žartovne, alebo keď tak niečo, tak sme si tak niečo prehodili v nemčine aj po dnešný deň, keď telefonujeme, tak vždycky wie gehts, wie gehts⁷³, tak si tak vždy niečo povieme.* (B)

6) *Áno, do neskorého, do konca svojho života, keď som jej doniesla nákup, napísala öt hat hét⁷⁴ a už počítala a po maďarsky, rozprávali sme nemecky spolu, prišiel moj muž, povedala slovensky, ale spočítať spočítala po maďarsky* (B)

V príkladoch č. 1-6 respondentky prepnú do maďarčiny, nemčiny, podľa toho, koho citujú. Najmä v príkladoch č. 3 a 4 je zrejmé, ako presne dodržia citáciu podľa toho, ako sa vracajú do bazového jazyka a opäť citujú vo vloženom jazyku. Respondentky v týchto príkladoch citácie neprekladajú, považujú ich za zrozumiteľné, explorátorka sa stáva rovnocennou komunikačnou partnerkou. Treba tiež poznamenať, že respondentky necitujú len obdobie svojho detstva, ale napr. aj komunikáciu s vnukmi, čo potvrdzuje ich používanie nemčiny, maďarčiny v rodine aj dnes. V nasledujúcich príkladoch dochádza po prepnutí kódu k vysvetľovaniu, prekladu.

7) *A on hovorí itt van orrocska,⁷⁵ vieš, čo to je? Noštek, a dal mi čo ja viem koruna vtedy, noštek, vyhral, niekedy hovoril neni očko neni orrocska, lebo som nevyhral, ale ináč bol veľmi štedrý* (S)

⁶⁶ Dajte mi dva rezne mäsa

⁶⁷ No, tak, pol kila z toho

⁶⁸ prvý, druhý, tretí schod

⁶⁹ a posledný schod

⁷⁰ áno, ja viem, posledná šanca

⁷¹ gratulujem a túto, túto dobrú správu posielam hneď hore k tvojej, k tvojmu otcovi

⁷² a starej mame

⁷³ ako sa máš, ako sa máš

⁷⁴ päť, šesť, sedem

⁷⁵ tu je noštek

8) B: *No a takže aj ona pochytila aj ten dialekt, vie, lebo povedala raz vo Viedni, niekde si tak sadla a povedala Mir tun so die Fies weh.*⁷⁶ *To ani neviete, čo je, viete?*

L: *To ani neviem.*

B: *Mir tun so die Fusse weh.*⁷⁷ *((smiech))*

L: *Ahá.*

9) G: *veľa takých prupovídko maďarských viem, a to, to mi zostalo z detstva, napríklad také, že teda, oni majú také, oni majú taký o moc väčší humor ako Slováci, by som povedala Maďari, aj keď ved' majú aj veľa negatívnych vlastností, ale aj veľa pozitívnych majú, že čo ja viem, vždycky, to si pamätám, že nesze semmi, fogd meg jól.*⁷⁸

L: *Nesze?*

G: *Nesze semmi, fogd meg jól. To keď ti niekto niečo ponúka a ne, nič to pre teba neznamená, alebo to ani nechceš a chce ti s tým len zalepiť oči, tu máš nič, chyť to dobre.*

L: *Ahá.*

G: *Nesze semmi, fogd meg jól.*

V príklade č. 7 k prekladu dochádza spontánne, explorátorka opäť nie je považovaná za rovnocennú jazykovú partnerku. V príkladoch č. 8 a 9 dochádza k vysvetleniu citovaného prehovoru až po zistení, že mu explorátorka nerozumie. V príklade č. 8 si porozumenie explorátorky overuje sama informantka, avšak po zistení nezrozumiteľnosti namiesto prepnutia do bazového jazyka, respondentka prepne do spisovnej nemčiny, o ktorej už predpokladá, že ju explorátorka ovláda, ktorá to aj potvrdí (*ahá*). V príklade č. 9 si explorátorka sama pýta vysvetlenie, ku ktorému aj dochádza.

V nasledujúcom príklade (č. 10) dochádza k citačnému prepnutiu kódu z bazového jazyka (SJ) do včleneného jazyka (nemčina s prvkami jidiš). Predmetom rozprávania je preberanie slov z jidiš, preto je vysvetľovanie týchto slov súčasťou rozprávania.

10) *Áno, to veľmi veľa slov sa prebralo z toho jidiš, lebo tých Židov tu veľmi veľa žilo a hlavne boli obchodníci a potom aj boli, (P) moderne povedané, teraz díleri, proste aj tej mojej omame do obchodu, chodil pán Weiss a pán taký a onaký predávať ten tovar. Číže tým sa potom tie výrazy veľmi veľa tak sa tu usalašili, alebo jak bych povedala, prebralo, že napríklad moja mama vždycky povedala, že du hast so einen harten Kikes⁷⁹, no, dlho som nevedela, čo je to kikes, to je z jidiš, hlava, no, alebo du hast Masl, Masl je zase z jidiš *stastie*, no, tu som si to aj písala, alebo Die ganze Mišpóche⁸⁰, Mišpóche je spoločnosť, bolo v jidiš, no čo by som vám tu ešte našla, šames, to bola taká talafatka. (P) Teraz si to neviem momentálne nájsť, ale veľmi veľa slov sa prebralo, no samozrejme košer, tréfi, tréfi ako je čistý, vlastne košer je čistý, tréfi je akože špinavý, akože nečistý, potom kaftan napríklad, to sa u nás bežne používalo, mama prišla, Was*

⁷⁶ tak ma bolia nohy ((v nárečí))

⁷⁷ Tak ma bolia nohy ((spisovne))

⁷⁸ ((idiom)) ((doslovne)) tu máš nič, dobre ho drž ((posmešné, v situácii, keď niekto dostane niečo, čo je mu absolútne nanič))

⁷⁹ Ty máš ale tvrdú hlavu.

⁸⁰ celá spoločnosť

hasst du da, einen Kaftan?⁸¹ *To bol kabát, takže veľmi veľa slov proste bolo, ja by som vám to potom mohla niekedy poprípade aj nájsť, teraz ma to tak nenapadne.* (B)

B) Nepriama citácia – citácia textov piesní

Nepriamou citáciou nazývam to, keď nejde o situačnú citáciu (citáciu repliky, ktorá odznela len raz a mohla byť citovaná aj v preklade), ale o citáciu ustálenú – texty piesní, ich názvy, ktoré by v preklade nemuseli byť identifikovateľné.

1) *L: Aké spievate, ľudové?*

B: No, ľudové, také, čo ja viem, én vagyok a falu rossza, egyedül⁸² a také proste. A čo sa na takýchto zábavách spieva. Potom ja už sa len pridám, lebo už pomaly niektoré veci mi už vypadávajú, no. A teraz mám sedemdesiatku, tak ja som tam robila šou majsterku, ja som začala megy a gözös, megy a gözös kanizsára,⁸³ ((smiech)), neviem, či to poznáte

L: Nie, ja málo poznám, no.

B: No, tak to sa tak spieva, el megy a masinista aki (P) igazit⁸⁴ a , no už teraz, no ale to sa tak ide, a takto sa spieva megy a gözös a tak sa vždycky niekto pridá, taký vláčik, no.

2) *keď bol mladý, tak rád chodil do prírody, a spievali sme. ((spieva)) Kis gyermekek (P) ne lépjettek az ibolya töbébe⁸⁵ (?) maďarské pesničky ((smiech)) a sme maširovali.* (S)

3.3.2.2 Triggering

1) *M: Jaká?*

L: Pülcher alebo bürcher?⁸⁶

M: Sagt mir nichts.⁸⁷

V príklade č. 1 som sa pýtala respondentky na vysvetlenie pojmu bürger Deutsch, ako bratislavského nárečia. Po zopakovaní otázky odpovedala v nemčine, čo mohlo byť „spustené“ mojou otázkou.

2) *M: Až po ich mená v dóme svätého Martina, hej na oknách to bol cech, wie sagt man cech slowakisch,⁸⁸ vedľajšie*

L: obuvnícky cech sa povie

M: blackout⁸⁹ ((smiech))

Príklad č. 2 je zaujímavý v tom, že slovo, ktoré spustí prepnutie kódu, je respondentkou vnímané ako nemecké, pričom v spisovnej nemčine sa takto nepoužíva, používa sa die Zunft, slovo die

⁸¹ Čo to tam máš, nejaký kabát?

⁸² ja som dedinský zloduch, sám

⁸³ Ide parník, ide parník do Kaniže ((známa party pieseň na spôsob „vláčika“))

⁸⁴ Odchádza masinista, ktorý (P) pravdu

⁸⁵ Detičky, nechodte do fialkového (?)

⁸⁶ Snažím sa napodobniť „správnu bratislavskú“ výslovnosť slova Bürger – mešťan.

⁸⁷ Nič mi to nehovorí.

⁸⁸ Ako sa povie po slovensky cech

⁸⁹ Výpadok prúdu ((aj pamäte))

Zeche funguje len ako cech – dlžoba. Následné prepnutie do angličtiny má už humorný podtón, ide o jazykovú hru.

3.3.2.3 Zmena komunikačnej situácie

1) *Bibo! Márinéni zongorázni!* (B)

Príklad č. 1 je veľmi cenný, pretože sa ocitol na nahrávke náhodou a je spontánnym prejavom toho, ako respondentka okrikuje kocúra, ktorý obžiera kvety. Betka ho okrikuje po maďarsky, napriek tomu, že je to jej najslabší jazyk. Nie je však isté, či na kocúra hovorí po maďarsky vždy, alebo jej to napadlo len pod vplyvom toho, že sme sa práve rozprávali o viacjazyčnosti. Tento pokrik znamená doslova: „teta Mária hrať na klavíri“, čo celkom nekorešponduje so situáciou, ale možno je to nejaké skomolené príslovie alebo riekanka, ku ktorej som sa ale nedopátrala.

Budovanie vlastnej tváre

U Marty sa pri interview objavilo niekoľko prepnutí, ktoré akoby nemali logickú príčinu, ako to bolo v predchádzajúcich prípadoch.

1) *To bola taká štvrť, by som povedala, železničarska, tých desať domov, tuto boli železničari, hej, no Česi tu postavili tú školu doktora Ivana Déreera, to bola moderná dobrá škola, klobúk dole. C est tout.*⁹⁰ (M)

2) *S malým Albertom, my hovoríme telefonicky, tak on vždy tú maďarčinu, hej, no hát, megbeszélek magyarul,*⁹¹ ja. (M)

3) *Ako sme chodili na Devín? Hat, nem tudom.*⁹² *Sa nepamätám, možno aj loďou, premá, Petržalka, Petržalka, Petržalka, tam chodil môj otec na ryby* (M)

4) *No tak, osem, no, narodeniny, meniny samozrejme, hej, s darčekmi, so všetkým drum und dran, komme ich vor*⁹³, hej. (M)

5) *Kludne može byť, kludne može byť. No problem. Poznám veľa rodín, kde to funguje, niekde výborne, niekde menej výborne, totiž, ja som sa s ňou rozprávala.* (M)

6) *To bolo väčšinou na tie žurnály, teraz správy, a tak ďalej, propaganda, und so weiter. No, kino, kde ste chceli, na Poštovej v tom hoteli, to bol hotel Palace. Tam bolo kino. Na každom kroku.* (M)

7) *A nemecky sa nesmeli rozprávať po fronte, a tak ďalej, po vojne und so weiter*⁹⁴ *a tak ďalej.* (M)

8) *Máme výbornú cvičiteľku, na náš vek, pre náš vek, ona hej, pracuje aj v domove dôchodcov a je to kvalifikovaná fyzió. No, schwer ist das Leben.*⁹⁵ (M)

9) *Takže tak som sa naučila maďarsky, ako pravá Bratislavčanka, hej, do školy som išla, som nevedela slovo slovensky, no problem, no a ešte predtým bola tanečná škola, a tá bola česká, hej* (M)

⁹⁰ To je všetko (fr.)

⁹¹ Nuž tak, porozprávam po maďarsky.

⁹² Nuž, neviem.

⁹³ Všetko čo k tomu patrilo, idem ďalej (dopredu)

⁹⁴ A tak ďalej

⁹⁵ No, život je ťažký.

Charakteristické pre tieto prípady je, že sa objavujú v nemčine, maďarčine, francúzštine i angličtine. Predstavujú korenie Martinho prejavu, ktoré poukazuje na jej kozmopolitnosť a vášeň pre jazyky (pozri jej jazykovú biografiu v druhej kapitole). S použitím Lanstyákovej terminológie by sa dalo povedať, že fungujú ako nástroj budovania vlastnej tváre. Pre mňa nevyriešenou otázkou zostáva, či je tento proces u Marty vedomý, či je to akási štylizácia, alebo nevedomý a prirodzená vlastnosť jej prejavu.

3.3.3 Transfer

I. Lanstyák: „Transferom nazývame proces, v rámci ktorého vnikajú do bazového jazyka najmä jednotlivé *slová* alebo *slovné spojenia*“.⁹⁶ Tento pojem je problematický z dvoch základných dôvodov, ktoré opisuje aj I. Lanstyák, a tými sú a) nie vždy zreteľná hranica medzi transferom a zmenou bazového jazyka (hlavne v prípade dlhších lexikálnych jednotiek) b) nie vždy sa dá jednoznačne určiť či v konkrétnej komunikačnej situácii ide pri jednoslovnej jednotke o transfer alebo priamu výpožičku. V tejto časti sa zameriam na analýzu cudzojazyčných slov a slovných spojení⁹⁷ v prejavoch mojich respondentiek. Zvolila som podobné rozdelenie ako v časti o prepínaní bazového jazyka, pretože prepnutie bazového jazyka i transfer má v týchto prípadoch rovnakú príčinu.

3.3.3.1 Evokácia – názvy, pomenovania

A) Názvy miest

- 1) *tak tam to samozrejme to prostredie fantastické, lebo to je tam hore, v hornom Sliezku, Freiwald auf Gräfenberg, Jeníkov, či jak sa to volá, ani neviem, to sú také priznivé kúpele a Lintenberge* (S)
- 2) *hoci som sa tam mala veľmi dobre, v tom Freiwaldau, vieš, ale preč z domova, keď som mala sedem rokov* (S)
- 3) *a robili sme aj to, že sme chodili na púť do Mariatalu, vieš a my sme bývali na Štefánikovej, tak my sme tak nechodili, ale večer okolo keď sa stmievalo, tak sa zbierali tí pútnici z Mariatalu hore pri myslím kaplnke na Hlbokej* (S)
- 4) *Aj Nonnenbahn, teda, Panenská a aj tie Palisády, to bolo stredisko evanjelické.* (M)
- 5) *A tam sa chodilo, no potom, tí zdatnejší, alebo keď bola nejaká príležitosť sa chodilo veľa do Mariatalu. Do Mariánky a to sa išlo na Železnú studničku a odtiaľ cez Kačín, po nemecky to volali Entenlocken, pretože oné, a cez ten Kačín do Mariatalu, to sa veľa chodilo, chodilo sa na Pajštún, to je tá Borinka dnešná, nad tým ten hrad, to bolo také.* (B)

⁹⁶ LANSTYÁK, István. „K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku“. *Slovo a slovesnosť*, 2000, č. 61, s. 1.

⁹⁷ V tejto analýze pracovne rozdeľujem prepínanie kódu a transfer podľa toho, či ide o vloženie vetu (prepnutie) alebo slovo, slovné spojenie (transfer).

V príkladoch č. 1 až 5 sú transfermi miestne názvy. V príkladoch č. 4 a 5 sa objavujú v rovnakej výpovedi aj slovenské ekvivalenty daných miest. V príklade č. 1 a 2, ktoré v interview nasledujú tesne za sebou, je snaha uviesť aj slovenský resp. český názov, ale od respondentky sa nedozvieme pravé meno kúpeľov. Ide totiž o kúpele Jeseníky, nie Jeníkov. Myslím si však, že tu ide skôr o chybu pamäte spôsobenú vekom ako o obmedzenú jazykovú kompetenciu. V príklade č. 3 používa respondentka len nemecký názov. V týchto prípadoch prichádzajú cudzojazyčné názvy miest pred slovenskými ekvivalentmi, je preto pravdepodobné, že spomínanie evokovalo respondentkám tie názvy, ktoré poznali v detstve. Príklady č. 3 a 5 opisujú púť do Marianky – Mariatalu, sú to ale spomienky dvoch respondentiek.

6) *To bolo to takzvané Realgymnazium* (S)

7) *Ja čítam a ja chodím aj mám legitimáciu zaplatenú na celý rok, to už desať rokov do Hainburgu do Bibliotéky* (S)

8) *a obchody, také, vieš, čo teraz neexistuje, tam sa volal ten jeden obchod s látkami, to do dnešného pamätám sa Schmetterling, ako motýľ.* (S)

9) *tak ma dali do do (P) Sliezska, do jedného kláštora ku English Sisters a ja som tam dva roky chodila do školy* (S)

Príklady č. 6 až 9 označujú názvy inštitúcií a obchodu. Používajú sa cudzojazyčné názvy aby boli zachované autentické reálie. V príklade č. 9 ide o pomenovanie kláštora anglických mníšok, ktoré vtedy pôsobili v Sliezske. Presný názov rehole som sa nedozvedela.

10) *Kino Mladosť, to je jediné čo zostalo, to Nemci pomenovali Ledspiegel*

V Príklade č. 10 uvádza Marta pomenovanie kina za vojny.

B) Pomenovania osôb, rodinných príslušníkov

1) *Ja som milovala svoju starú matku, maminu matku, omiku, Lisl omama, ona bola taká viac menej nemeckej rodiny, a ona mi čítala v posteli* (S)

2) *lebo moja omama bývala na tej Prepoštskej* (G)

3) *tak sme dlho bývali u omamy na Prepoštskej* (G)

4) *No a syn sa zamestnal u Volswagenu, tiež je vo vysokej pozícii tiež vďaka tej nemčiny, čo od tej mamy, tak vždycky, keď je nejaký úspech tak posielame pozdrav tam hore, Omame ((smiech)).*

(B)

5) *ja som mala dokonca takú veľmi peknú bábiku, mala porcelánovú hlavičku, pravé vlasy, copaté a moja matka, teda omika ...* (S) nepridávam tam nič ďalšie, lebo nasleduje nezrozumiteľná pasáž v nahrávke

6) *Moja sestra kupríkladu takto slimákov zbierala a ráno raz omama vyjde a hovorí preboha, čo ten sopeľ tuná všade* (S)

7) *Opapa kúpil gelétku bryndzi* (S)

8) *mali sme taký kredit, že opapa povedal tým čiašnikom, že až do takej výšky* (S)

9) *a ona mi hovorí: Anyu a po maďarsky mi hovorí a ja som jej musela: Ticho bud'* (S)

10) *A žili spolu a on bol apuka a ona bola anyuka, ale proste, no žili spolu, no proste nemali nejaký problém* (M)

Najčastejšie i najlogickejšie sú pomenovania rodinných príslušníkov, starých rodičov. Takýto typ transferu možno označiť priam za výpožičku, pretože je ustálený, je to akoby prezývka tej osoby.

- 11) *tak isteže nikto neprišiel Ölbst néni*⁹⁸ *vyplatiť knižku, každý odišiel, nie?* (B)
- 12) *hlavný čašník tam bol kishácsi,*⁹⁹ *jak dneska ho mám pred sebou, typický čašník, vysoký štíhly pán, biele husté vlasy mal, vždycky elegán, a kishácsi, no* (B)
- 13) *Ale to nám imponovalo, že my si tam možme, Szatinszki lányok*¹⁰⁰ *a mohli si teda objednať* (S)
- 14) *No jednak aj zrejme z toho vína a jednak s tým druhým a tomu vždycky hovorili, že jeden bol Nussbajgl a druhý Montbajgl, tak ich volali, akože ((smiech)), také prívlastky mali no* (B)
- 15) *Takže mama hovorila, otec býval na Cintorínskej a oni boli, ich bolo šesť súrodencov, a im pomerne skoro mama zomrela, ale mali tetu, ktorá ich Kai Tant*¹⁰¹, *ktorá ich vychovávala* (B)

Príklady č. 11-15 sa vzťahujú na pomenovanie vzdialenejších osôb, občas fungujú ako ustálené pomenovania na mestskej úrovni (*kishácsi, Ölbst néni*). Medzi nimi je najzaujímavejšie pomenovanie *Nussbajgl* a *Montbajgl*, ktoré je posmešným označením dvoch mentálne postihnutých ľudí, doslovne znamená makovník a orechovník.

- 16) *nemožeme tolerovať aby títo skíni a a všelijakí títo Hakenkreuzleri a tí neonacisti* (S)

Príklad č. 16 je špecifický tým, že ide o novotvar, utvorený od označenia zástavy s hákovým krížom – *Hakenkreuzler* – ten, čo nosí zástavu s hákovým krížom.

C) Názvy piesní, rozprávok, diel

- 1) *a to tie klasiky, vieš, Rotkápchen*¹⁰² *a to, a v nemčine* (S)
- 2) *No, ale fantastický máme časopis Karpatenblatt,*¹⁰³ *ktorý vydávajú v Prešove.* (M)
- 3) *Takže u nás jednak tá Viedeň, televízia viedenská, drei*¹⁰⁴ *išlo od rána, čiže tá nemčina rezonovala v tej našej rodine skoro stále no.* (B)
- 4) *Nie, tak nemecky, to zase moj manžel sa vždycky čuduje a ovládam všetky tie operetné melódie a tie viedenské tieto pesničky, to všetko ovládam.* Grinzy (?) (B)

Príklady sú zoradené od najkonkrétnejšieho (názov rozprávky – Červená Čiapočka) cez názvy časopisu a televízneho kanála po názov žánru.

D) Názvy cirkevných sviatkov

- 1) *No tak tieto, tieto božie telá tie boli veľké a potom bol ešte Herz Jesus Umgang, a to bolo ako božského srdca, ale ten nebol už tak, by som povedala rozmerný alebo veľký ako tieto.* (B)
- 2) *Tak, v máji, júni je to, viem, že ešte bola škola, lebo ja som chodila k Notredamkam a Notre, my sme potom robili, sypali kvety, po nemecky Umgang, to bol.* (B) ((predtým spomína, že sa to volá Božie telo))

⁹⁸ teta

⁹⁹ ujko

¹⁰⁰ dievčatá Szatinszké

¹⁰¹ teta

¹⁰² Červená čiapočka

¹⁰³ Karpatský list

¹⁰⁴ tri, trojka

U Betky, ktorá je dominantná v nemčine, sa objavili nemecké názvy cirkevných sviatkov, pričom ich ale vždy uviedla aj po slovensky.

E) Pomenovania vecí, názvy produktov

1) *ale kolínsku, vieš, povedzme, ja som kúpila si vždy, to bol to bola nemecká značka a moja obľúbená vôňa bola to bol, bola jako v Rakúsku sú tie malé ciklámeny, Alpenveilchen¹⁰⁵, tá vôňa, to ja sa tak pamätám ako do dneska, vieš* (S)

2) *A čo sme sa ešte hrali, no ja som potom ešte mala autobahn,¹⁰⁶ lebo som, sme boli samé dievčatá v rodine a naši otcovia sa chceli hrať, tak nám kúpili, to bolo, volá sa to Reichsbahn¹⁰⁷, lebo to bolo už za slovenského štátu a to sa autíčka takto, proste chodili do kola, tak som sa hrala ako chlapec.* (B)

3) *ona mala, ruky nohy sa jej hýbali a to bolo nejakou takou gumou tuná znútra pripojené a to bolo z celoidu, vtedy sa tomu hovorilo a mala nejakú nohu poranenú a oči mala také matné a moja dcéra išla s ňou do Viedne k Puppen doktorovi¹⁰⁸* (B)

4) *No, a že Puppen doktor pýta sto päťdesiat eur ((smiech)) za to* (B)

5) *No, to boli naozaj, človek dostal na Vianoce jednu hračku, lebo proste to bolo veľmi drahé, a vtedy bolo veľmi, za nášho detstva veľmi, teda tedy bär bol veľmi moderný, teda maco, no. (...) a vtedy tak raz večer sedela a vyrobila toho ako po nemecky tedy bära a začali to predávať a bol to úžasný úspech, čiže vlastne ten maco má pôvod začiatkom dvadsiateho storočia, tak nejako, a tedy bära mám aj ja, aj som s ním odfotená, lebo to muselo každé dieťa vtedy mať, no.* (B)

6) *Z kvetov, no v tom čase sú väčšinou pivónie v tom čase. Pfinkstrosen, čiže to je tak okolo tých Turíc a tak nejako.* (B)

Príklady č. 1 až 6 zachytávajú jednoduché pomenovania vecí a produktov v jazyku, v akom sa používali v čase ich detstva, ale je k nim pripojený buď preklad alebo vysvetlenie. V prípade č. 3 a 4 uvádzam ako transfer pomenovanie *Puppen Doktor*, aj keď je otázne, ako je to s tým doktorom, pretože je skloňovaný a vyslovovaný po slovensky, ale zas ako spojenie je to nemecké.

7) *S: tak obyčajne sme si dali kracherlík, to sa volá kracherlík ((smiech))*

L: to čo je?

S: to bolo, vieš, taká sklenená fľaška a také podcele (?) na ňu a to sa takou a taká gumička, a to sa tak zatváralo, a volá sa to Kracherli, pretože to bola malinová šťava sytená, a keď sa to otvorilo, tak pch, urobilo krach, tak preto sa to volá Kracherlík a to sme si objednali

Príklad č. 7 je dôležitý v tom, že dochádza k objasneniu pomenovania. Tento pojem uvádzaný ako *krachla* je zachytený aj u Konštantína Palkoviča v článku *Reč staršej Bratislavy*. Je tam definovaný ako „fľašková šumivá malinovka“.¹⁰⁹

¹⁰⁵ alpská fialka

¹⁰⁶ autíčková dráha

¹⁰⁷ ríšska dráha

¹⁰⁸ doktor pre bábiky

8) *B: moj otec hral husle, mama hrala klavír, strýko hral klavír, teta hrala na gitaru, neviem, či viete, čo je gitara?*

L: To je ten? ((ukazuje pohyb – hru na neviditeľnom nástroji, akoby malej gitare))

B: nie, nie nie, to je na stole, Rakušania na tom hrajú, Ziter sa to volá. To je tak na stole, také strunové a to sa tak takým palcom, tak teta hrala na gitaru. No oni potom pri tom tancovali, spievali a to vlastne si museli sami vyrábať tú hudbu, taká Hausmusik, to bolo veľmi rozšírené v tých rodinách takých, takže to bol taký druh zábavy čo mali, no, a pritom sa mládež stretávala.

V príklade č. 8 je zaujímavé to, že transfer je použitý ako prostriedok vysvetlenia niečoho, čo som nesprávne pochopila pri slovenskom názve. Respondentka mi to približuje nemeckým názvom a potom aj opisom. Neskôr označuje domácu hudobnú produkciu ako *Hausmusik*, čo je tiež evokácia.

9) *Tak mali vtedy čas, a viete aj sa tak ľudia dosť podporovali, teraz som našla taký časopis, že fürge ujjak,¹¹⁰ to si nejak požičali a nejak to zostalo u nás, čiže mama vedela, ja sa vždy smejem, že ja viem len po nemecky štrikovať, ((smiech)) lebo som to robila z tých nemeckých časopisov, čiže ein klad ein verkehr¹¹¹ a hento toto, to viem, alebo vždycky keď došli kolegyne, že prelož mi to, tak som mala potom, tak sa vždy smejem, že ja viem len po nemecky štrikovať ((smiech)) a moja mama zas vedela po maďarsky a po nemecky háčkovať, lebo proste z tých časopisov, proste tú odbornú terminológiu sme sa teda z toho naučili, no. (B)*

Príklad č. 9, kde k prepnutiu dochádza najprv na základe citácie názvu časopisu a potom citácie pracovného postupu pekne ilustruje prelínanie jazykov v každodennom živote, ale aj rôznu kompetenciu hovoriacich závislú od činností. Dcéra štrikuje „po nemecky“, mama „po maďarsky“, podľa toho, z akých časopisov sa to učila.

F) Názvy združení, spolkov

1) *Ešte za slovenského štátu chodili sem krasokorčuliari z Viedne, no a tam potom už bol umelý ľad, a potom som chodila do Viedne na kryté, kryté klzisko k Engelmannovi, vo Viedni je*

Eislnverein, ten existuje aj dnes, Engelmann myslím asi nie. (M)

2) *on ale dirigoval ten Kirchenmusikverein¹¹², hore na Dóme (G)*

3) *No, spolky neboli, ale spevokoly boli, to otec hral v tom cirkevnom orchestri, Kirchenmusikverein sa to volalo, (...) Čiže to bolo, hudobný spolok taký, kde vždycky hrávali tie slávnostné omše na Veľkú noc, na Vianoce (G)*

4) *Tak jedine, že chodím do toho Karpatendeutscher Verein¹¹³, no a tam máme tie stretnutia, tak tam sa nemecky rozpráva. (B)*

Názvy spolkov a združení tiež v niektorých prípadoch pretrvali vo svojej pôvodnej podobe ako reálie.

¹⁰⁹ PALKOVIČ, Konštantín. Reč staršej Bratislavy. *Slovenská reč*. 1992, č. 6 roč. 57. s. 354.

¹¹⁰ obratné prsty

¹¹¹ jedno hladko jedno obratko

¹¹² Cirkevný hudobný spolok

¹¹³ Karpatonemecký spolok

G) Pomenovania jedál

Pomenovania jedál sú najrozšírenejším typom evokácie u mojich respondentiek. Je z toho zrejmé, že v ich detstve sa doma nevarilo po slovensky.

- 1) *a zemiacky, hodne zemiakov, veľa sme a veľmi sme mali radi také hasapkrumpli sa tomu hovorilo* (S)
- 2) *No a mama bola veľmi dobrá kuchárka, tak pörkölt halušky* (G)
- 3) *Áno, áno. No samozrejme v nedeľu musel byť rezeň, šnicel, bez toho nemohla byť, alebo pečené mäso, to si pamätám.* (B)
- 4) *Keď už narástli proste tak, že sa dali zabiť, a potom už to kura bolo staré, už nebolo na vysmážanie, čiže pipi hendl alebo pochendl jak sa hovorilo, vysmávané kurence sa len na jeseň, lebo v tom čase to kura bolo jedateľné, potom už bolo prerástlo na sliepku* (B)
- 5) *Áno a schalschnitzel, to bolo, to boli, z hovädzieho mäsa zo šálu, preto sa to volalo šálšnicel* (B)
- 6) *Áno, to tak, také, potom také franforce z toho boli. Eiersauce sa tomu hovorilo.* (B)
- 7) *Tak tu sa robili žemľové knedle kysnuté a tie sa varili vo vode a také, také, to, laberlig (?) to bol, a to sa tak krájalo, takže to bolo, jo, a ešte vieš čo bolo typické bratislav? Paradeiskraut, paradajková kapusta.* (B)
- 8) *A ešte paradeissauce, paradajková omáčka,* (B)
- 9) *No tak to boli také bratislavské, Sacher torte samozrejme, tá sa tuná tiež, no a orechové dorty boli vtedy známe.* (B)
- 10) *Almás pité, ako jablkové pité.* (G)
- 11) *A šišky, teda samozrejme Krapfen. Ktoré boli plnené lekvárom, marhuľový lekvár musel ísť do šišiek a čo to ešte moja mam stvárala, áno, ešte Linzerkuchen, linecký koláč, to je taký mrežovník, že dole je lekvár, proste cesto, je ribizľový lekvár a na to tá mriežka taká.* (B)

V príkladoch č. 1 až 11 ide o jednoduché transfery, pričom takmer vždy dochádza aj k prekladu. K prekladu nedochádza v prípadoch, že slovenský ekvivalent je veľmi podobný, a tak aj cudzie pomenovanie je zrozumiteľné (*pörkölt, Sacher torte*). Zaujímavé je sledovať prejavy respondentky Betky, ktorá naozaj pomenúva takmer každé jedlo, o ktorom hovorí aj po slovensky aj po nemecky, v rôznom poradí. V príklade č. 2 nasleduje po rezni šnicel', v príkladoch 7 a 8 zas po nemeckom výraze slovenský. Je teda zrejmé, že u nej nejde o lapsus, ale ani o potrebu prispôbiť sa komunikačnému partnerovi. Betka tu do istej miery funguje ako pamätníčka, ktorá sa mi snaží priblížiť dobové názvy jedál, aj chce aby som im porozumela. Treba zdôrazniť, že v tejto časti interview nebola oboznámená s tým, že skúmam predovšetkým jazykové prejavy. Bolo jej povedané, že ma zaujíma jedlo, stará bratislavská kuchyňa. Jej používanie nemeckých transferov je preto spontánne a možno vnímať, že je pre ňu dôležité zachovať pomenovania aj v nemčine.

12) *E: V tom čase boli omáčky*

B: Po bratislavsky čušpajz.

E: A hodne sa varilo v zimných, v zimnom období, tá huspenina, volalo sa to, že kocsonya.

B: Áno, Sulz

Príklad č. 12 je exemplárny v tom, že ide o konverzáciu dvoch susediek, kde sú použité všetky tri bratislavské jazyky. Pri tomto interview bola náhodne prítomná aj Betkina susedka Eva. Eva je tiež stará Bratislavčanka, na rozdiel od Betky však u nich doma bola dominantná maďarčina. To sa krásne prejavuje v tomto úryvku, keď spomínajú na jedlo. Betka v tomto úryvku explicitne spomína bratislavskú reč. Podľa synonymického slovníka SJ však *čušpajz* nie je omáčka, ale príloha (má kvalifikátor *subšt*). Následne sa ich bratislavská komunikácia prejaví v tom, že postupne za sebou sú v komunikácii použité všetky tri (slovenské, maďarské a nemecké) pomenovania pre huspeninu. Betka Eve pritakáva, keď hovorí, že huspenina sa volala *kocsonya*, ale doplní aj nemecký výraz *Sulz*.

13) *to sa varilo u nás, hovorím tie palacinky, ten šmorn, ten cisársky Kaiserschmarren, potom, čo ešte a potom kysnuté, z kysnutého cesta všeličo, buchty, langoše, čo ja viem* (S)

14) *A potom ešte sme zabudli čo sa, krížmord, čo sa robil, ten Kaiserschmarren* (B)

15) *Áno a to je Kaiserschmarren, aj keď idete do Rakúska, to máte aj v naj, vornehmen ((smiech)) reštauráciách na jedálnom lístku, to je proste ich. Jak naše bryndzové halušky, tak oni majú ten Kaiserschmarren, tak neviem, či to ten Kaiser tak strašne ľúbil, asi áno, šak prečo by sa to tak, tak sme robili, po slovensky by sme tomu povedali trhanec, no, lebo to sa uvarila kaša, a to sa potrhalo a to sa v tom upieklo.* (B)

Príklady č. 13, 14 a 15 sa vzťahujú k rakúskemu trhanec. Je označovaný po nemecky, ale v rôznych podobách. Betka pri jeho vysvetľovaní použije ďalší transfer, na ktorom sa sama smeje, ide teda pravdepodobne o lapsus. Pri použití slova *Kaiser* sa domnievam, že nejde o lapsus ale skôr triggering vzhľadom na slovo *Kaiserschmarren*.

16) *A potom samozrejme po večeri aj, a potom čo čo sme aj tak pestovali túros csusza, vieš, to nebolo ani že, že kde hovorí, že (P) tvarohové slíže, ale to bolo tak robené, že doma šúl'ané cesto, to bez vody, len z vajíčiek, to cesto tak to si musel dobre zapracovať* (S)

17) *G: polievky zeleninové boli vždy, na obed boli kuracie, so slížikami, mama vyrábala tie slížiky. Potom, (P) potom, krupicové nudle, to bolo hrozne dobré, s krupicou nudle aj na kyslo aj na sladko, ale u nás sa vždycky muselo variť normálny kompletný obed a plus k tomu ešte, náš otec mal, to krupicové nudle keď boli, tak on musel mať predtým nejaké riadne jedlo, lebo to už bolo len ako navrch, ten múčnik, ale to som mala ja napríklad veľmi rada alebo tvarohové slíže*
L: To aké bolo tie krupicové?

G: Normálne nu, slíže ako, to mama, ale všetko bolo doma vyrábané, nič nebolo kupované, žiadne cestoviny neboli kupované, to všetko mama doma som videla ako vaľkala a vyrábala sama. To, to sa vyvarili nudle, oprážila sa krupica, myslím na niečom, neviem na čom, hrozne to bolo dobré a potom sa do toho...

18) *B: Napríklad grießnudeln, to sú krupičné rezance, to bolo také typické bratislavské, granadír marš, granadír to bolo bratislavské*

E: A makové šúl'ance

B: šúl'ance, wuci (?) nudeln, sme tomu hovorili a takéto, takéto ešte aj palacinky sa robili, ale hlavne rezance na rôznych spôsob, s makom, s orechami a tieto krupičné, to bolo tak na slano a so šalátom, to tak v lete bolo, že šalát k tomu, v zime bol granadír a k tomu sa jedli kyslé uhorky

Príklady č. 16 až 18 majú spoločné to, že oblasť transferov zahŕňa pomenovania cestovín, slížov. V príklade č. 16 Sisi odlišuje pomenovanie *túros csusza* od tvarohových slížov (čo je bežný preklad) spôsobom prípravy. V príklade č. 17 je zvláštne, ako respondentka používa slíze a nudle ako synonymá. Hoci je tam istá tendencia k tomu, aby krupicové boli nudle a tvarohové či polievkové slíze. Z príkladu č. 18, kde Betka pomenúva krupicové slíze *grießnudeln* môže byť zrejmé, prečo to takto používala Gabriela. U Gabriely teda pravdepodobne nejde o bohemizmus, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať, ale skôr o germanizmus. Betka v slovenskom ekvivalente pridáva ďalšie synonymum – rezance. *Granadír*, v spisovnej slovenčine označovaný ako granatiersky pochod je teda akýmsi „austrizmom“, kde je známy pod spisovným *grenadiermarsch*.

19) *No potom tie bajgle sa piekli, tak to bolo tradičné to neboli Vianoce ani mm Veľká noc, aj na Veľkú noc tie bajgle. A dodnes to robím.* (M)

20) *No a tradičná, proste s tým kaprom vysmázaným a ten zemiakový šalát, no a teda tie bajgle samozrejme, no a určite boli aj zákusky, viem, že sa robili aj krémeše a kadečo čokoládové. A tak, ale tak to.* (M)

21) *E: A potom makovník, orechovník,*

B: No áno, tak samozrejme, okolo Vianoc

E: to bolo typické bratislavské.

B: Bajgle.

E: Bajgle.

B: To dodržiujem do dnešných dní, tú tradíciu, že robím orechové, makové bajgle. My tomu hovoríme pajgle po bratislavsky, a bratislavské rohlíčky orechové. A tie bajgle to mojej dcére robím dve také nohy makové, lebo ona miluje mak, tak ona to nosí si aj do Nemecka,

22) *No hlavne tieto bajgle, to bola, ako šláger, vtedy.* (B)

Ďalším dôležitým transferom, ktorý už ale možno nazvať prešporizmom, pretože sa od spisovného maďarského *bejgli* odlišuje, je *bajgel/pajgel*, resp. sú *bajgle/pajgle*, pretože sa používajú takmer výhradne v množnom čísle. Podľa Konštantína Palkoviča je *bajgel/pajgel* bratislavský rožok.¹¹⁴ Avšak, ako vyplýva z rozprávání mojich respondentiek (porov. hlavne príklad č. 21), ide aj o makovník, orechovník, resp. makový, orechový závin, to, čo sa po maďarsky označuje *bejgli*.

23) *B: no a čo sa ešte, a Kugluf bol*

E: Kugluf!

B: Bábofka.

L: Jáj.

B: To je Gugelhupf, ako sa to originálne, po bratislavsky je to Kugluf

E: Aj po maďarsky sa to Kugluf.

¹¹⁴ PALKOVIČ, Konštantín. Reč staršej Bratislavy. *Slovenská reč*. 1992, č. 6, roč. 57, s. 354.

B: Áno? Tak to je, tak to má tu formu takú, tak to muselo byť, to sa, no aj Buchteln, buchty sa piekli, to už bolo také, od Čechov, lebo tuná sa vlastne križovala kuchyňa maďarsko-česko-rakúska, no čiže vlastne tá bratislavská kuchyňa bola zmes týchto

Podobne ako v príklade č. 12, aj tu je zaujímavá interakcia susediek, dvoch starých Bratislavčaniek, pretože sa zhodnú na tom, že bábovka sa povedala *Kugluf*, bez ohľadu na to, aký jazyk bol pre dané prostredie dominantný. Pravda ale je, že tu skôr nemecké prostredie prebralo maďarský výraz, pretože spisovne po maďarsky je *Kuglóf*. Mohli to ale považovať za svoj skomolený výraz spisovného nemeckého *Gugelhupf*.

24) *M: Iná bola kuchyňa.*

L: Hej? A aká?

M: Iná. Iná. Rakúsko-uhorská ((smiech)) František Jozef mal Gabelfrühstück vždy, jak to bolo u neho, veľmi často, ehm, zavčasu vstával, hej, no a to neviem čo mal, či čaj alebo kávu, ale potom mal Gabelfrühstück.

Posledný kuchynský príklad nie je z oblasti konkrétnych jedál, ale z oblasti všeobecného stravovania. *Gabelfrühstück* znamená doslovne raňajky na vidličku, ale označuje to neskoré raňajky, desiatu, alebo aj dopoludňajšiu recepciu.

3.3.3.2 Evokácia – citácia

V nasledujúcich príkladoch sú zhromaždené tie transfery, ktoré sú explicitne označené metalingvistickou poznámkou ako citácie.

1) *Otec mi rozprával, no, že, hovoril to maďarsky, neviem, či to mám povedať. Šovinistka. Že gyávakutyák¹¹⁵, že išli z Koliby, hej, že nešli otvorene do boja, proste do Bratislavy. (M)*

2) *Otec bol veľmi šikovný fotograf, sa hovorilo ezmester, do všetkého sa rozumel, hej, k fotografovaniu, k športu ma viedol (M)*

3) *Bol takzvaný Dirndlbál¹¹⁶, to mama vždy spomínala, že v tých dirndloch a proste a veľmi veľa bolo týchto maškarných (B)*

4) *Tak čo ja viem, ona bola Karmen, alebo za vodníka išiel, alebo za Margarétku, alebo za Rokokodame, alebo proste takéto, šak isteže, každý si nepožičal v divadle, niekto si aj vyrobil, lebo šak v tom čase, napríklad mama mala svoju dvornú krajčírku, nie vtedy sa šilo, konfekcia to nikdo jaksik, to skutočne bolo len pre tých chudobnejších, že kto ako tak bol na úrovni tak si šil, alebo to sa hovorilo, že von der Stange¹¹⁷, že keď ste kúpili akože konfekciu, že ste to zvesili, že ako von der Stange, tak to bolo také akože podradnejšie, (B)*

5) *Moj otec pochádzal teda z Bratislavy, z Bratislavy až neviem do koľkého pokolenia, tuším až do sedemásteho, lebo za vojny bolo treba vybaviť, vypracovať takzvaný Arienausweis, že teda nikdo nebol v rodine Žid, takže tým, bohužiaľ cez vojnu sa to stratilo, ale viem len toľko, že až do*

¹¹⁵ zbabelei

¹¹⁶ ples v krojoch

¹¹⁷ z tyče

sedemnásteho storočia nejak sa prebojoval, že teda sme tu boli teda, z otcovej strany v Bratislave, takže z otcovej strany som teda durch und durch¹¹⁸ jak sa to povie (B)

6) No tak tam mali prevažne týchto ľudí, no boli to ľudia takí by som povedala sociálne slabší, ženy vtedy chodili prevažne do tabakovej továrne robiť. No hovorili im Zigare Weib¹¹⁹ ((smiech)), že Zigare Weib im hovorili. (B)

7) Potom, mama hovorila Reifentreiben, hovorili, to zase boli tie kruhy veľké a s paličkou sa to naháňalo. (B)

8) potom mama spomínala ešte, že sa hral ten vlček, vlčko, Wölfertreiben, sa tomu hovorilo a to bol taký kužel, a na to sa namotal taký špagát, a takým bičikom, tým sa to tak poháňalo (B)

9) Ďalšiu priateľku zo Švajčiarska, tu žila v Bratislave a ona tam, lebo Švajčiari, tí majú to je vôbec nie reč, to je to je Halskrankheit¹²⁰ ako oni hovoria. ((smiech)) Ona sa do dnešného dňa ku príkladu nenaučila tú švajčiarsku hantírku. Ona hovorí po nemecky, ten hochdeutsch¹²¹, ako my hovoríme (S)

Z týchto príkladov je zrejmé, že sa často vzťahujú na sprostredkované spomienky, transfery bývajú citáciou rodičovského prehovoru, čím sa potvrdzuje to, že respondentky väčšinou s rodičmi nehovorili po slovensky. V príklade č. 9 pekne vidieť opozíciu my a oni na osi nemecky hovoriacich jedincov.

3.3.3.3 Jazykový deficit, lapsus

V tejto časti predstavujem dvojaký typ transferov, v prvom rade ide o prípady, kde samy respondentky signalizujú, že daný transfer používajú, pretože si nevedia vybaviť slovenský ekvivalent. Prichádzajú naň samy, alebo im je ponúknutý z mojej strany alebo niekedy zostane aj nepreložený. Druhý typ jazykového deficitu, lapsusu nie je signalizovaný ani sa k nemu respondentka nevracia, je akousi prirodzenou súčasťou jej reči.

1) ale normálny občan, ten si musel kúpiť a chodil taký nejaký taký Schaffner, vieš, taký sprievodca a mal taštičku cez brucho a mal také, lističky a cvikol (S)

2) A, áno, mládež, to miešala, mládež to miešala, najmä preto, lebo oni keď chceli tie také avantury si nadviazať, také kamarátstva (S)

3) Tak my sa snažíme a tým detičkám organizuje pani Stolarová. Wetbewerbe, teda súťaže, teda prednášajú prózu, alebo teda poéziu, alebo čo ja viem, či sami píšú, nie, alebo spievajú, alebo zahrajú takú hru nejakú v nemčine (M)

4) To boli také filozofické, on aj ženy zahriakol, hej, že čo tu, keď chcete trachten, kecať, rozprávať, v kostole sa nerozpráva, tak choďte von ((smiech)). (M)

V príkladoch č. 1 až 4 dochádza k spontánnemu vysvetleniu transferu, preto ho považujem za lapsus, lebo respondentky akoby mali potrebu informáciu zdeliť v slovenčine zjavne, len im na

¹¹⁸ skrz naskrz

¹¹⁹ cigarové ženy

¹²⁰ krčná choroba

¹²¹ spisovná nemčina

um prišlo ako prvé cudzojazyčné pomenovanie. Ich preklady – vysvetlenia som v úryvkoch podčiarkla.

5) *S: a to sme vyparádení v bielych šatách a tak sme išli na kormenet, jak sa to volá, na vieš, tak okolo kostola a*

L: Na takú procesiu?

S: Vieš, to také po nemecky to viem, ale po slovensky, to už musíš ty vymyslieť nejako, ako sa to volalo

L: A po nemecky?

S: No, taký sprievod to bol, no sa išlo okolo kostola isté také menšie trasy a nosili ježiška a my sme sypali teda pred pred tým farárom a tou procesiou, á, procesia sa to volá.

6) *M: Ja sa pamätám, kapustové fličky, to bolo mamine a to sa jedlo buď s cukrom, alebo na slano, a aj keď to bolo s cukrom, tak mama vždy Pfeffer,*

L: korenie

M: korenie čierne korenie natrela (?) na to.

7) *B: prvé trolejbusy mali otvorené, proste nemali dvere, proste vstup bol otvorený, čiže oni boli ako otvorené, električky mali samozrejme otvorenú plošinu, bol tam konduktor, čiže, Schaffner, no*

L: Sprievodca?

B: Sprievodca, ((smiech)) vidíte, všetko mi napadne, ten proste mal takú brašnu, tam mal lístky...

8) *G: Jaj, potom bolo, neviem, ako sa to volalo, tak sa to točilo ((ukazuje)).*

L: Áno. To mi rozprávala

G: Csiga!¹²² Maďarsky.

L: Csiga sa to volá?

G: Csiga, taká bola csiga, čo aj takto bičíkom na zemi sa točilo, a toto bola taká hra, to bola taká šesťhranná, (P) alebo osemhranná kocka a tam bolo, že berie šetko, alebo musí dať dve kocky, alebo to a to sa takto točilo, vidíš, to bola veľmi dobrá hra, to sme veľmi často hrávali, to sa točilo a to potom spadlo, a aká strana zostala, tam bolo napísané čo musíš dať, alebo dostaneš niečo a kto mal najviac tých vecí, o veci sa hralo vždy, alebo o také kolieska alebo už neviem čo to bolo, ale neviem ako sa tá hra volala. Nehovoril Ti o nej ešte nikto?

L: Nieкто mi hovoril, ale to nebolo s tým, že tam boli tie, tie úlohy, ibaže sa to tak točilo a to sa nejak vlk, alebo jak sa to volá.

V príkladoch č. 5 až 8 dochádza pri transfere z dôvodu lapsusu k dialógu, kde sa informantka a explorátorka na slovenský ekvivalent snažia prísť spoločne, resp. ho explorátorka ponúkne. Tieto štyri príklady pochádzajú každý od inej informátorky, z čoho vyplýva, že takáto situácia nastala v rozhovore s každou respondentkou. Je to typický komunikačný prvok v konverzácií. V príklade č. 5 Sisi hľadá slovenský ekvivalent pre *kormenet*. Ja reagujem na podnet „jak sa to volá“ a ponúkam slovo *procesia*. Ona ho však akoby odmietne a hľadá ďalej, v skutočnosti však môj návrh pravdepodobne len prepočula. Neskôr dospieva k rovnakému slovu, aké som jej ponúkla. V príklade č. 6 si preklad respondentka pýta intonačne, keď jej ho ponúknem, ona ho akceptuje a použije vo svojom prehovore. V príklade č. 7 hľadá Marta výraz pre *konduktora*,

¹²² slimák

Schaffnera a po nápovede sama komentuje svoju neschopnosť vyjadriť sa po slovensky, resp. schopnosť vyjadriť sa všelijako, len nie ako chce. Príklad č. 8 sa líši tým, že v dialógu nedospejeme k uspokojivej odpovedi na to, ako sa *csiga* povie po slovensky. Ponúkam vlka, ktorého ale Gabriela neakceptuje. Podľa poznatkov Konštantína Palkoviča sme však mali správnu odpoveď na dosah ruky. On totiž uvádza pomenovanie detskej hry ako „čikóš aj vlk“.¹²³ Na čo som odkazovala ja, bolo pomenovanie *vlčko*, ktoré som poznala z rozhovoru s Martou. U mojich respondentiek sa táto hra nazývala *csiga* a *vlčko*, ale ide o rovnakú hru.

9) *Tak bolo to pod nádražím, bolo to pod nádražím vlastne, to bolo na Jelenej a oni mali, oproti boli takzvané zehnhäuser, to boli desať domov, počkajte, jak sa to volá, zas po maďarsky by som vedela, nejaký ház tízház.* (B)

10) *ja si pamätám tú synagógu, to bola krásna budova, ale samozrejme, že to už si pamätám len ako zavreté, hoci ešte ako dieťa si pamätám sem tam tých bajúzatých¹²⁴ týchto.* (G)

11) *mali sme také laná na skákanie, ku príkladu, ugró, ugrókötél¹²⁵, alebo jak sa to volalo, vieš, na dvoch konciach boli také drevené násadky, a bolo také čo ako na sušenie prádla, takú dost hrubý ten, a potom sme s tým skákali* (S)

V príkladoch č. 9 až 11 dochádza k pokusu o vysvetlenie, ktoré ale nedospeje do zdarného konca. Pekný prešporský je príklad č. 9, kde si Betka pomáha maďarským ekvivalentom. V jej prehovore ide o tzv. Schulpeho kolóniu, alebo 10 domov,¹²⁶ čiže slovenský názov použila správne, ale ho akosi neakceptovala.

12) *No a potom sa dostali medzi tých päťdesiatšestnikov ötvenhatosok, vieš?* (G)

V príklade č. 12 dochádza k zaujímavému javu. Gabriela použije doslovný preklad z maďarčiny, ale keďže jej znie divne, pre istotu povie aj maďarský pojem. Ide tu o jazykový deficit na úrovni jazyka a nie jednotlivca, pretože jednoslovný preklad slova *ötvenhatosok* neexistuje. Je to označenie príslušníkov generácie, ktorá sa zúčastnila revolúcie v r. 1956 a potom emigrovala.

Nasledujúce príklady všetky pochádzajú od Sisi. Ani v jednom nedochádza k slovenskému prekladu, a to nie ani tak z dôvodu, že sa predpokladá moja jazyková kompetencia, ale že pre Sisi tieto slová prestali byť uvedomovanými transfermi, cudzími slovami, ich príznakovosť si neuvedomuje, čo je charakteristickou črtou jej prejavu a je to aj typickým znakom „prešporáčtiny“. Príklady sú zoradené podľa jazykov. Skratka v zátvorke po označení respondentky označuje jazyk transferu. Dôležité je tiež uvedomiť si, že tieto transfery natoľko

¹²³ PALKOVIČ, Konštantín. Reč staršej Bratislavy. *Slovenská reč*. 1992, č. 6, roč. 57, s. 355.

¹²⁴ fúzatých

¹²⁵ švihadlo

¹²⁶ Pozri napr. SALNER, Peter a kol. *Taká bola* Bratislava. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1991. s. 30.

splývajú so Sisinou rečou, že často preberajú gramatické koncovky bázového jazyka – slovenčiny.

13) *on sa nad tým pozastavoval, že ja každé ráno musím ísť na školský dvor ku tej hakenkreiz¹²⁷ zástave a tam jako spievať* (S) (NJ)

14) *A tomu božehráň keď niekto má koncovky inú pri mene, tak je schopný ho ja neviem čo mafiánmi odkikát¹²⁸ dať.* (S) (NJ)

15) *A zo starou matkou tou len preto, lebo som ju ľúbila a vedela som, že jej robí ťažkosti iný jazyk, a ja som bola jej líbling¹²⁹, tak s tou som hovorila po nemecky, a aj v škole.* (S) (NJ)

16) *to bola pamätám sa pepita, také kockované, bielošedé zvonka a znútra také polinírované¹³⁰ a ja som tvorila verše* (S) (NJ)

17) *a my sme, keď bola, a bolo Vianoce, ja neviem, bolo iná iné podnebie, ale tu bol taký sňach, tá cesta bola jak Rodelbahn¹³¹, tak my sme s Rodlom¹³² sa odviezli až dole, až na palisády a potom ťahali sme ten Rodel za sebou a pred kostolnými dverami opreli,* (S) (NJ)

18) *Ale celý dom bol vlastne židovský, lebo boli tu partneri mojich rodičov obchodní, potom sa zišli na Kartenparty¹³³, raz u jedného raz u druhého, to to si nikdo dneska nevie predstaviť, že ako to bolo.* (S) (NJ)

19) *tak ako je to Rybné námestie, aj sa to preto tak volá tam ešte nebolo to tak, ten breh Dunaja tak korigovaný a zastavaný, ale to sa išlo, vieš, tak locker¹³⁴, ja by som povedala, až dole rybár, ja neviem mal tam tie koše svoje* (S) (NJ)

20) *ten sa musel o to postarať, aby pred zastávkou, keď chcel vystúpiť, aby potiahol ten remeň, ten sa ťahal tak na na plafóne, toho vagónu, ale tak locker¹³⁵ a on keď tým mykal, tak u toho, čo tam, to si videla, jak riadil, tak jako pákou ten, ten nie rušňovodič, ale proste ten, nie šofér, ten, skrátka čo tie električky obslúžil.* (S) (NJ)

21) *tam chodila mládež takto, na nejakú zmrzlinu, veľmi skromne, šak koľko sme mali Taschengeld¹³⁶* (S) (NJ)

22) *tak tí slimáci vyliezli z tej krabici a všade svoje stopy vieš, slizkú túto, ten schleim¹³⁷ tam, no bol veľký škandál samozrejme, dostala po fraku* (S) (NJ)

23) *Nechybuje mi to, lebo bolo to tiež také, vieš ale vtedy to bol manýr¹³⁸, tak sa žilo.* (S) (NJ)

24) *v z tej prvej časti bolo bazén a temperovaná¹³⁹ ale studená voda na plávanie* (S) (NJ)

25) *Ja žijem aj nechcem direkt¹⁴⁰ povedať, že v minulosti, ale viac menej ano* (S) (NJ)

26) *no tak holt¹⁴¹ musí hubu a krok držať a neprovokovať, môže byť Maďar, ešte stále je to dovolené.* (S) (NJ)

27) *to ovzdušie, alebo to to ambiente¹⁴² v čom sme žili, čo bolo pre nás ako samozrejme* (S) (NJ)

¹²⁷ hákový kríž

¹²⁸ z nem. kicken – kopať

¹²⁹ obľúbenec

¹³⁰ linajkové

¹³¹ sánkovácia dráha

¹³² sánkami

¹³³ kartový večierok

¹³⁴ pozvoľna

¹³⁵ jemne

¹³⁶ vreckové

¹³⁷ sliz

¹³⁸ mrav

¹³⁹ zohrievaná

¹⁴⁰ priamo

¹⁴¹ nuž

- 28) *potom takéto spoločenské hry, čo sme pekne kušovali*¹⁴³, *mama hovorila, že sadnite si dajte pokoj, hrajte sa pekne* (S) (MJ)
- 29) *nech sa tí Slováci hádajú, my tu robíme na toto, a my z toho máme viac, ako z toho hádania sa, a to je fakt, oni kušujú dobre, dajte nám pokoj, oni obrábajú si ani nie veľké plochy* (S) (MJ)
- 30) *a vtedy to ešte bol prepych punčochy, hedvábne, nie silonové, ale hedvábne* (S) (ČJ)
- 31) *tie hedvábne punčochy* (S) (ČJ)
- 32) *no tak boli pohádkové knihy, tie leporelá a aj aj tie Grimmove pohádky*, (S) (ČJ)
- 33) *inšpirovaná týmito pohádkovými knižkami* (S) (ČJ)
- 34) *tam som si pod polštár to schovala* (S) (ČJ)
- 35) *celkom malé deti sa volalo že strážny andelík, ten krížok* (S) (ČJ)
- 36) *Takže mali sme taký trošku flér*¹⁴⁴ *internacionalizmu.* (S) (FJ)
- 37) *každý večer o šiestej sa stretli mládež, tam flanírovalo*¹⁴⁵ *po korze,* (S) (FJ)
- 38) *potom výzorom ona bola tá belle famme*¹⁴⁶ *neskoršie a ja, taká cintľavá* (S) (FJ)
- 39) *Tu Lexa oproti mal svoje stanovište, to boli tie časy keď prezidentovho syna ilegálne teda kidnapovali*¹⁴⁷ *a tak ďalej.* (S) (AJ)
- 40) *ku príkladu o šiestej nás budili, také šropy* (?), *vieš ospalé* (S) (?)
- 41) *Bratislava bola, hovorili, že je malý Paríž, lebo voľakedy tie obchody boli veľmi exkluzívne, vieš, tam boli juvelíry* (?), *bambino, taký obchod na detské veci, exkluzívne!* (S) (?)
- 42) *vtedy ešte boli punčochy vzadu s tým štráfom, vieš?* (S) (ČJ+NJ)
- 43) *to dal do takého koldus táška*¹⁴⁸, *jak mal tvoj otec, a my sme trapovali*¹⁴⁹ *cez Mariánku, cez Železnú studienku do Mariánky.* (S) (MJ+NJ)
- 44) *keď sme mali Taschengeld, tak sme si kúpili jeden krémes* (S) (NJ+MJ)

V týchto prípadoch ide o transfery rôzneho statusu. V prípade češtiny nemusí byť vždy jasné, či to nie sú západoslovenské nárečové prvky. V dvoch prípadoch sa mi transfery nepodarilo identifikovať. Posledné tri príklady obsahujú v jednej vete transfery z viacerých jazykov. Posledné dva by sme pokojne mohli označiť za prejavy v prešporáčtine, keďže v jednom vyjadrení sa objavujú všetky tri tradičné bratislavské jazyky.

3.3.3.4 Signalizovanie spoločenskej, resp. etnickej a jazykovej identity a budovanie vlastnej „tváre“

Príklady v tejto poslednej sekcii spadajú do istej miery pod jazykový deficit, lapsus ale zaradila som ich samostatne pretože sú akési vedomejšie ako tie predchádzajúce príklady. Nejde o výpovede, kde by respondentky nepoznali, neprišiel im na um slovenský výraz, ale výberom svojich jazykových prostriedkov ukazujú istý postoj.

¹⁴² atmosféra

¹⁴³ boli ticho

¹⁴⁴ Fleur (fr.) neznamená len kvetina ale aj pôvab, sviežosť. V takomto význame sa vyskytuje aj tu.

¹⁴⁵ prechádzalo

¹⁴⁶ krásna žena

¹⁴⁷ uniesli

¹⁴⁸ žobrácka taška

¹⁴⁹ pochodovali

- 1) *V tej škole, háť¹⁵⁰. Nevíem.* (M)
- 2) *Za Kasárňou, tam je jedna, Bilikova, tí sa s nami nekamarátia, to už je taká, vyššie niveau. No a to sú tie beegnungsschulen¹⁵¹, tých je myslím tridsaťtri. A s tými sa stretol minule, Botschafter, veľvyslanec nemecký a Hartmann v Goethe Institute. Goethe Institut sa venuje skutočne len tým mladým. A tento Karpatskonemecký spolok tým starým. Lucinka, veľmi som odbočila. Mladá generácia. Kde sú tie možnosti. Tam už to není Muttersprache¹⁵², ale Grossmuttersprache¹⁵³.* (M)
- 3) *Pozvali sme zo Židovskej náboženskej obce, pána Schenthausera (?), ten spie, ja, predtým sú vždycky ekumenické bohoslužby, u Alžbetínok, no a ten pán Schonhauser spieval jednu v jidiš, jednu v hebraisch, lepšie ako ten pán pastor v tom kostole ((smiech)).* (M)
- 4) *No, tak pešo, a takto, autá vtedy nix¹⁵⁴, nebolo.* (M)

Príklady č. 1 až 4 sú analogické k príkladom na prepínanie kódov ako budovania tváre u Marty, v tomto prípade na rovine transferov.

- 5) *L: Ešte sa Vás chcem opýtať, na tie spolky bratislavské, v jednom ste dodnes, a ako to bolo, keď ste boli malá, alebo ako vaši rodičia tiež boli v nejakom spolku?*
B: Áno, tak isteže boli tie Vereiny, bol ten Verein, takže tým že naši mali obchod, takže mali ten Verein tých obchodníkov, sa stretávali a potom, veľmi také silné tu boli hasiči, voľakedy, no konkrétne vám to tak viem povedať, už z rozprávania, že vtedy hasiči neboli, profesionáli, ako teraz, že vtedy bola česť byť tým hasičom a každý ten obchodník alebo čo bol remeselník, proste bol v tom hasičskom Vereine. No a keď sa niečo dialo, proste tých ľudí tam jakože potom povolali, takisto aj moj dedko, čiže mamin otecko bol tým hasičom, vidíte, ešte vám možem niekedy aj fotografiu, ale to musím niekde pohľadať. V tom Vereine bol no, a v štrnástom, keď horela Židovňa, tak vtedy on sa tam nejako zranil a zomrel, čiže veľmi mladý, teda mladý.

Na príklade č. 5 pekne vidno, ako si Betka drží svoj transfer, na otázku o *spolkoch* odpovedá o *Vereinoch*.

- 6) *Strašne moc židovských priateľov a zvyk bol taký, že tí Židia, oni tu mali košer (P) mäsiara, šachtovali a potom oni nedalo sa kúpiť maces, to sa nedalo kúpiť, ale to bolo tak, že kadó, akože dar oni keď mali, myslím, purim, alebo niečo, kedy sa ten maces piekol, tak oni tým svojim priateľom do škatuľky alebo to obrúsika s jedným vetvičkou nejakého kvetu poslali alebo doniesli maces a nám to strašne bolo vzácne* (S)

V príklade č. 6 hovorí Sisi o dobrých vzťahoch jej rodiny so susedmi Židmi. Preto je jej prejav popretkávaný transfermi z jidiš, pričom niektoré prekladá, iné považuje za zrozumiteľné.

3.4 Záver

Z analýzy vyplýva, že u mojich respondentiek sa výrazne častejšie objavoval transfer ako prepnutie bázo­vého jazyka, čo, ako som už uviedla vyššie, súvisí pravdepodobne

¹⁵⁰ no

¹⁵¹ bilingválne školy

¹⁵² materinský jazyk

¹⁵³ staromaterinský jazyk

¹⁵⁴ nič

s neakceptovaním komunikačného partnera (výskumníčky) ako rovnocenného. Transfery sa vyskytovali najmä ako evokácia, kde dochádzalo väčšinou k signalizovanému prepínaniu, najčastejšie metalingvistickou poznámkou, prípadne dochádzalo k následnému prekladu, čo možno vnímať ako „postsignalizáciu“ transferu. Pri lapsuse/deficite, ktoré boli druhou najrozšírenejšou príčinou transferu, dochádzalo hlavne k hladkému prepnutiu, a to predovšetkým u Sisi. Pri evokáciách možno povedať, že išlo o striedanie kódov zamerané na diskurz.

Transfery som v tejto kapitole predstavila podľa ich príčin. Ale je dôležité zamyslieť sa aj nad tým, ktorý jazyk kedy respondentky použili a prečo. Medzi transfermi sa objavujú okrem typických prešporských jazykov aj čeština, angličtina, francúzština a jidiš. Používanie transferov z týchto jazykov závisí od konkrétneho kontaktu s týmito jazykmi u jednotlivých respondentiek. Sisino používanie anglicizmov súvisí s tým, že niekoľko rokov chodila na základnú školu ku English Sisters, anglickým mníškam. Martino používanie transferov zo všetkých možných jazykov súvisí s jej povahou a vášňou pre jazyky. Svoju kozmopolitnosť rada deklaruje práve takýmto popretkávaním vlastného prejavu cudzojazyčnými prvkami. Betkine transfery bývajú pravé prešporské nemecké, maďarské a české, z tohto pohľadu je jej prejav najčistejšie prešporácky. Gabki, ako vidno z množstva príkladov v tejto kapitole, používa transfery najmenej, sú medzi nimi germanizmy, hungarizmy aj bohemizmy.

Z okruhov, o ktorých som predpokladala, že by u respondentiek mohli vyvolať striedanie kódov, sa niektoré ukázali produktívnejšie ako iné. Najúspešnejšia bola táto stratégia pri rozprávaní o hračkách a jedlách. V ostatných okruhoch sa striedanie kódov uplatňovalo najmä pri názvoch miest, reštaurácií, obchodov, ale aj osôb a citovaní priamych prehovorov staršej generácie (rodičov a starých rodičov). Najmenej produktívny v tomto smere bol okruh kultúra, kde som sa pýtala na divadlá, kiná a koncerty. Bolo to však dané aj tým, že respondentky narodené v 30. rokoch 20. storočia sa začali intenzívnejšie a samostatnejšie zúčastňovať kultúrnych akcií v meste až po 2. svetovej vojne.

Analýza prejavov týchto štyroch starých Bratislavčaniek potvrdila hypotézu, že pri rozprávaní o viacjazyčnej minulosti dochádza častejšie k striedaniu kódov ako pri neutrálnom rozprávaní. Toto striedanie sa prejavuje v transferoch, ktorých hlavnou príčinou je evokácia a niekedy aj lapsus. Ide o akési vedomé či nevedomé snahy respondentiek priblížiť dobu ich detstva autenticky. Keď sa tieto transfery označujú ako o germanizmy a hungarizmy, je otázne, či by nebolo na mieste predstaviť nový druh transferu – prešporizmus. Bol by to taký výraz, ktorý používajú starí Bratislavčania bez ohľadu na svoj dominantný jazyk. V oblasti kuchyne by to

mohol byť *bajgel/pajgel*, *kugluf* (ktoré aj respondentky označili za „bratislavské“ výrazy) či *kaiserschmorn*. Takéto závery by však vyžadovali podrobnejšiu analýzu rozsiahlejšieho materiálu, než je predmetom tejto práce.

4. Jazykové postoje a ideológie

Takže také väčšie pochopenie je medzi ľuďmi, keď sú viacjazyční.

Gabriela

4.1 Úvod

Jazykové ideológie chápem v súlade so Susan Galovou ako

culturally specific notions which participants and observers bring to language, the ideas they have about what language is good for, what linguistic differences mean about the speakers who use them, why there are linguistic differences at all. Both ordinary people and social scientists – linguists, sociologists, anthropologists – hold language ideologies.¹⁵⁵

Okolo Bratislavy obdobia detstva mojich respondentiek sa kumuluje množstvo jazykových ideológií. Pojem starej trojjazyčnej Bratislavy sa často spája s predstavou tolerantného mesta a idylického spolunažívania troch (a viacerých) národností. Z etnologických aj historických výskumov¹⁵⁶ však vyplýva, že realita nebola až taká jednoznačne ružová. P. Salner chápe toleranciu ako „úsilie jednotlivcov alebo skupín akceptovať názory a normy odlišné od vlastných“.¹⁵⁷ Intoleranciu ako tendenciu „potlačiť, či zničiť odlišné normy a názory“.¹⁵⁸ Tolerancia obyvateľstva akoby bola do veľkej miery závislá od politickej situácie.¹⁵⁹ Každá národnosť žijúca v Bratislave má historicky na rováši obdobie, keď sa voči svojim spoluobčanom nechovala najpriateľskejšie, a to aj keď sa obzrieme len do posledných 150 rokov. Pre Maďarov je to obdobie maďarizácie koncom 19. storočia, pre Nemcov obdobie druhej svetovej vojny, pre Slovákov obdobie tesne po vojne a násilné vyst'ahovanie nemeckých a maďarských občanov.

¹⁵⁵ „kultúrne špecifické názory, ktoré účastníci a pozorovatelia prinášajú do jazyka, predstavy, ktoré majú o tom, na čo je jazyk dobrý, čo znamenajú jazykové rozdielnosti o ľuďoch, ktorí ich používajú, prečo vôbec jazykové rozdielnosti existujú. Jazykové ideológie majú normálni ľudia aj humanitní vedci – lingvisti, sociológovia, antropológovia.“ Citované napr. In LAIHONEN, Petteri. *Language Ideologies in the Romanian Banat: Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2009. s. 25.

¹⁵⁶ Pozri napr. SALNER, Peter. „Tolerancia a intolerancia vo veľkých mestách Strednej Európy (model Bratislava)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 3–13., LUTHER, Daniel. „Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919-1924)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 16–29., LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009., SZARKA, László. Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 411–428., VADKERTYOVÁ, Katalin. Nemci a Maďari v Bratislave v rokoch 1945 – 1948. *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 481–494.

¹⁵⁷ SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939-1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1998. s. 12.

¹⁵⁸ Tamtiež, s. 12.

¹⁵⁹ Peter Salner to potvrdzuje: „Mieru tolerancie či intolerancie nepodmieňujú len či predovšetkým jednotlivci a ich osobné vlastnosti, ale globálne procesy, ktoré formujú hranice spoločenskej tolerancie a tak vytvárajú (resp. likvidujú) predpoklady názorovej plurality.“ SALNER, Peter. „Tolerancia a intolerancia vo veľkých mestách Strednej Európy (model Bratislava)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 12.

V tejto kapitole sa pozriem na to, aké jazykové ideológie majú moje respondentky. Všetky sa zhodujú na tom, aká bola stará Bratislava tolerantná, otvorená a kozmopolitná, no samy si svojimi inými výroky odporujú a poukazujú na to, že situácia nebola taká jednoduchá. Kapitola bude členená do oddielov podľa objektov jednotlivých jazykových ideológií, teda podľa etníc a jazykov.

4.2 „Zlatý vek“ Bratislavy – Prešpuráci

Najskôr sa pristavím pri tom, ako moje respondentky opisujú bezproblémovosť spolunažívania viacerých etníc a jazykov i náboženstiev v Bratislave.

1) *Ale boli v nemeckom gymnáziu zaujímaví Prešpuráci, to to bola jedna špecifická fajta nemecká, a to neboli Nemci, to boli Prešpuráci, ktorí, každý, v každej rodine viac menej sa trojjazyčne žilo a hovorilo, lebo to to bola úplne samozrejmosť, že jeden člen tej rodiny pochádzal ja neviem okolo Trnavy a druhý ja neviem, z oného Mošoňa alebo tak.* (S)

2) *No keď sme pri tej starej Bratislave, tak rodičia, to bola (P) úradnícka trieda. Mali sa dobre. Prvá republika Masarykova bola skutočná demokracia, hej, tam neboli problémy národnostné, každý hovoril ako vedel. Nám bolo veľmi dobre.* (M)

3) *Áno, no, takto, že tí ľudia nemali problémy, medzi sebou rozprávať, čiže každý Bratislavčan, aj keď (P) vedel takto že, jednu reč vedel dobre, a tú druhú vedel ako tak, ale dohovoril sa, čiže tí ľudia medzi sebou mohli komunikovať. Bez problémov, no. Aj keď niekto mal snád' smiešnejšiu výslovnosť, alebo čo, ale proste rozumeli sa.* (B)

Prvé tri príklady predstavujú veľmi podobné názory od troch respondentiek. Hlavný odkaz ich výpovedí je, že za prvej republiky bolo dobre, ľudia si rozumeli. Štvrtý príklad poukazuje aj na konfesijnú toleranciu Bratislavy.

4) *To moj strýko tam hral futbal, a to boli ako Židia alebo Makabeji, to sú jako Židia a proste oni ako aj kresťania tam mohli hrať, že proste nejako nediferencovali, že tí ľudia, že. Aj to chcem povedať, že my sme tu tak (P) strašne družne spolu žili, že ja som mala priateľky, ktoré boli Židovky, mala som priateľky, ktoré boli evanjeličky a dokonca ešte aj po vojne to bolo tak, že keď oni sa išli pripravovať na konfirmáciu, do toho nového kostola, čo je na Legionárskej, tak my sme tam išli s nimi, proste sme si tam posedeli, lebo potom sme chceli ísť na korzo a zase, keď my sme mali, napríklad pred modrým kostolom, sme sa vždycky všetky stretli, či boli sme takého vyznania, onakého a zase sme išli na to korzo. Čiže skutočne, že vtedy ani národnostne a hlavne ani nábožensky neboli nijaké, vobec rozdiely no.* (B)

U Sisi je predstava harmonickej trojjazyčnosti už aj problematizovaná. V príklade č. 5 vníma ztrojjazyčnenie mesta – posilnenie statusu slovenčiny – ako násilný proces.

5) *S: Ale u nás to bola úplne zvláštna vec, že to mesto bolo, to žilo prv dvojjazyčne až potom násilím trojjazyčne. Násilím.*

L: Takže myslíš, že tá slovenčina sa tam násilím?

S: Tá slovenčina sa vlastne dostala medzi ľudí a to bolo nanútené. To bolo viac menej nanútené.

Zároveň v príklade č. 6 hovorí o pocite straty, ktorá súvisí s historickými zmenami, ktoré vyústili do radikálnej zmeny etnického zloženia obyvateľstva mesta.

6) *Lebo ja dneska postrádam, (P) boli odsťahovaní, vyhodení, ja postrádam partnerov na maďarčinu a nemčinu. Ja si preto priateľky, ktoré tu zostali niektoré, tak hlavne aj zato sa zídeme, že hovoríme po maďarsky, po nemecky, ale ináč ja nemám s, ja som si nedokázala vytvoriť okolo seba nový okruh ľudí, vieš, lebo, mi to bolo. To nie je tak, rečove nie ani nie, ale mentalitou. Vieš, lebo to to chodí spolu. To je, reč je výraz vlastne všeličoho, však, ty to vieš.* (S)

V príklade č. 7 opisuje hrdú minulosť svojho detstva a dnešnú dobu, ktorá je tomu veľmi vzdialená. Jej pesimistická predstava o dnešku samozrejme môže súvisieť aj s jej celkovou osamelosťou a starnutím, chorobami, bolesťami.

7) *A voľakedy to bolo tá to dalo tá rôznorodosť, že sme to brali ako samozrejme, že neboli sme internacionálni, to by bolo hochštaplerstvo povedať, ale tým, že sme trojjazyční boli, to šťastie, že sme v tom trojuholníku tu žili, áno, medzi Maďarskom, Rakúskom a a teda Slováci. Takže mali sme taký trošku flér internacionalizmu. To nás aj akože razilo aj aj, tie tá mládež bola. No ale neska ja neviem, ja to nemožem sledovať, lebo ja som už mimo diania, ale ja si myslím, že neska to je škoda, že i v tých rodinách, kde kde sú čiastočne maďarské alebo nem nemeckého to tej tie rečové tie, že že sa to nepestuje, že tam dominant, vlastne, keď' dajme tomu, že sa ona vydala za Slováka, tak tam automaticky tá reč je slovenčina.* (S)

Tiež tu stojí za povšimnutie, že tu sa hrdo hlási k trojjazyčnému dedičstvu, vníma ho pozitívne, hoci sa predtým o pridanie tretieho jazyka vyjadřila ako o znásilnení. V príklade č. 8 Sisi predostiera svoju dnešnú identitu Prešpuráčky ako kohosi milostivo trpeného. Opäť tu môže ísť o spojenie roly nepotrebného starého človeka a nepotrebnéj starej Bratislavčanky.

8) *Ja sa považujem za Prešpuráčku, za menšinu, za minoritu žijúcu na Slovensku, ktorá musí krok a hubu držať, a korej neublížia zatiaľ, kým mi ten dôchodok milostive dajú* (S)

4.3 Maďari a maďarčina

V nasledujúcich častiach sa pristavím pri komentároch k jednotlivým bratislavským jazykom a etnikám osobitne. K maďarčine a Maďarom sa vyjadřuje Sisi, ktorá sa v priamej otázke na národnosť sama označila za Maďarku.

1) *Lebo ja hovorím, keď' si bol až natoľko žhavý Maďar, tak si sa mal zobrať a keď' nie, tak si tu menšina, není to príjemný status, ale musíš s tým, jakože sa zmieriť! Áno, a nie provokovať. Preto ja nikdy v žiadnej partaji, v žiadnom takom kasíne, abo čo, čo moja priateľka chodíeva vždy týždeň. Nie je to politické združenie, ale také oni akože kultúru, mne to nechybje a ja tam tých veteránov mám počúvať ako oni štvú a tak ďalej, tak to som není ochotná. Ja som v tom trochu taká, tak by som povedala, že Slováka, lebo hovorím, že, aj keď' tu žijem keď' som si to volila, tak musím to akceptovať a buď' súdim provokovanie, lebo to príde tým chudákom, tým, ja robím to na úkor tých, tej menšiny, takže to je veľmi ako neférové, vieš, keď' sú, keď' niekto sa cíti až taký veľiký Maďar, tak nech ide prosím. Nech išiel! Ale keď' aj teraz, ešte stále by mohol ísť. Ale keď' nie, keď' nie je ochotný tu nechať si svoj, svoj blahobyť, alebo aj nie blahobyť, ale tú existenciu,*

no tak holt musí hubu a krok držať a neprovokovať, môže byť Maďar, ešte stále je to dovolené. (S)

Zo Sisinho rozprávania cítiť silné dištancovanie sa od maďarských nacionalistických tendencií, intenzívne si uvedomuje menšinové postavenie Maďarov na Slovensku, ktoré by si podľa nej mali sami uvedomovať. Sama však naznačuje, že tento názor nie je zdieľaný maďarskou menšinou na Slovensku, keď hovorí, že je v tom „trochu Slovák“. V príklade č. 2 ešte ponúkam jej stereotypný komentár k obtiažnosti maďarčiny.

2) *Maďarčina to je jazyk, tak okrem maďarčiny už len čínčina je komplikovanejšia, vieš?* (S)

Marta v prvom rade vyjadruje svoj kladný postoj k Maďarom, aby si mohla dovoliť ich trochu kritizovať. Zjavne totiž nechce prispievať k stereotypne negatívnemu obrazu Maďarov, aký mávajú Slováci.

3) *Ja Maďarov milujem, ale maďarizácia tu bola. A nielen voči Slovákom. A to národné povedomie, to je úžasné u Maďarov, na jednej strane, na druhej strane trochu to prehánajú si myslím, hej a bhh, a Trianon, a hento, nevedia zabudnúť, a tak ďalej.* (M)

Gabriela má, podobne ako Marta, ambivalentný postoj k Maďarom.

4) *oni majú taký o moc väčší humor ako Slováci, by som povedala Maďari, aj keď ved' majú aj veľa negatívnych vlastností, ale aj veľa pozitívnych majú,* (G)

4.4 Nemci a nemčina

Sisi opisuje bratislavských Nemcov a bratislavskú nemčinu ako čosi celkom nezávislé od Nemecka, akoby mala potrebu vysvetliť, že bratislavskí Nemci nemali nič spoločné s fašistickým Nemeckom.

1) *bolo to síce nemecká oblasť, ale to ani Bratislava, ani nikde, keď ja hovorím, sa hovorilo po nemecky, alebo tu hej, ale to nebolo to v tom zmysle slova nemecké, ako sa neskoršie do toho výrazu, vieš, ako (P) proste incinovalo (?), vieš, že to tá nemčina bol bol jazyk, a nie svetonázor a nie šovinizmus a nič* (S)

2) *Vieš, aj keď neviem, s tou, niekedy je to taká tá taká ten tá primitívna nemčina, vieš taká hantýrka, jó ké, aus ne ((napodobňuje nárečie)), to je ako to predmestie viedenské, šak hovorilo sa vždy, že Bratislava je predmestie Viedne a tá tá taká pülchersky ako ju tu Du bist der Bürger (tu bist der Pülcher), ja som to všetko ovládala tie. Bola to škaredá nemčina.* (S)

V príklade č. 2 sa Sisi prihlasuje k znalosti bratislavského nemeckého nárečia, ale sama ho označuje za škaredé.

4.5 Slováci a slovenčina

Slováci a slovenčina si od mojich respondentiek vyslúžili najviac kritiky. V ich vyjadreniach o Slovákoch – prisťahovalcoch sa najviac prejavuje intolerantnosť, akú pri vyjadreniach o Nemcoch a Maďaroch či Židoch vôbec nebadat'.

1) *Vieš, vtedy to tak bolo, že ja to nechcem nejak dehonestovať, alebo nejako to, ale vtedy tá stredná vrstva alebo vyššia vrstva nehovorila po slovensky. To tí čo hovorili po slovensky, to boli jak prišielci, jako my teraz hovoríme, že z Humenného, alebo čo to sú tí východniari, ale oni neboli východniari, lebo z východu, kdeže to bola Amerika, to bolo tak d'aleko, odtiaľ si náhodou ani náhodou ľudí sem neprišli, nemali za čo. Oni najďalej čo šli, tak to bolo do Žiliny a neviem, do Trnavy ale už Bratislava ((nezrozumiteľné)) a preto aj Bratislava, Bratislava, ja som Bratislava ako to pomenovanie ja nepamätám sa od kedy, som si aj bacha dala a pozor, aby som to tak povedala, ale predtým to bolo Požon, Pressburg, to nebola Bratislava. (S)*

2) *To bolo veľmi zle, tým sa tu Bratislava pokazila, z toho mesta sa stalo jedno, jedno hniezdo, kde sa sa to rozmnožilo, kde sa to kotilo, kde sa to pestovalo a samozrejme tým, že tá čvarga z východu prišla, ja som možno, že zaujatá, alebo nespravodlivá, ale tou migráciu, vieš, tým, my nepotrebujeme z Afriky migrantov, nám stačí tuto z oného, z Humenného, alebo odkiaľ, keď sem prídu a si myslia, že no my teraz na obraz pána boha tu pretvoríme všetko. (S)*

Príklady č. 1 a 2 delí približne rok a pol. Vidno, že Sisi opakuje rovnaký názor, opovrhuje východniarmi a prisťahovalcami, ale zatiaľ čo pri prvom interview sa kontrolovala, pri druhom už celkom popustila uzdu svojmu rozhorčeniu. V nasledujúcom príklade (č. 3) sa veľmi silno vymedzuje voči zvyšku Slovenska Gabriela.

3) *Slovensko ináč rozmýšľa, ako, ako my tu v Bratislave, povedzme, a preto ja som to tak vždycky cítila, že mňa nepovažujú za dobrú Slovenku. Tí Slováci. Len preto, že som Bratislavčanka. A že som trojjazyčná, my sme stále pre nich trňom v oku. Tu má vždy prednosť ten, ktorý je z hocijakej dediny je zo z východného, lebo stredného Slovenska, lebo zo Záhoria, len nie ten, kto je z Bratislavy, to pre nich neni marka Slovenska. (G)*

Jej prejav, v ktorom sa definuje ako trojjazyčná Bratislavčanka je zaujímavý aj z toho pohľadu, že Gabriela sa na priamu otázku o národnosti označila za Slovenku. To, že ju nepovažujú (nepovažovali) za dobrú Slovenku teda pre ňu môže byť bolestné. Gabriela mi veľmi prízvukovala, že najviac sa cíti Slovenkou pri pobytoch v zahraničí. Tam sa v nej prebúdzia patriotizmus, aký doma nepozná. Možno k tomu prispieva aj to, že tam ju nikto neoznačuje za „nedobrá“ Slovenku, keď má viacjazyčné korene.

Sisi rozpráva v nasledujúcich príkladoch explicitne o slovenčine a o niektorých konfliktných situáciách prameniach z používania iného ako slovenského jazyka na verejnosti po 2. svetovej vojne.

4) *vieš to majú Slováci v krvi tú ten nezdravý nacionalizmus, ktorý dokedy to na svete bude tak to bude zle a čím sa to prejaví? Prvom rade tým, že netolerujú inú reč jak slovenčinu. Oni považujú slovenčinu za svetový jazyk. Oni si nevedia uvedomiť jedno, Slováci, že slovenčina to je taký malý nič, to je jako keď v Kongu hovoria ja neviem swahili alebo čo. No je nič, vo v relácii svetovom je to nulové. Aj maďarčina nakoniec aj ale nemčina nie. To je svetový jazyk, vieš? Darmo. (S)*

Príklad č. 4 zobrazuje Slovákov ako netolerantných, uzavretých voči kontaktom. V príklade č. 5 naznačuje, že dnes je situácia už iná.

5) *To to keď boli také časy, čo dneska si mládež nevie predstaviť, že bolo životu nebezpečné hlasne prehovoriť inou rečou ako slovenčinou. To to je nemysliteľné, dneska. (S)*

V príklade č. 6 Sisi veľmi expresívne komentuje prenikanie slovenčiny do vlastnej rodiny.

6) *S: Tá slovenčina sa vlastne dostala medzi ľudí a to bolo nanútené. To bolo viac menej nanútené. Lebo už potom vieš, ku príkladu, no musím ti tak povedať, že po fronte, po po vojne ja som Cina mala, kolko mala, čo ja viem, pár rokov, tak. Prvé roky po vojne dvojročná trojročná a ja som išla v električke a ona mi hovorí: Anyu a po maďarsky mi hovorí a ja som jej musela: Ticho buď, lebo vedľa keď sedela nejaká Slovenka, tak tá skočila toto a inzultovala ma. Kvôli tej, (L: To by vás mohli aj)*

S: že to dieťa ma oslovilo po maďarsky, takže, my sme potom aj s mužom, čo je absurdita, lebo Gabriel mal svoju predsa otec bol profesor maďarčiny. On, tri generácie maďarské tu vychoval, ako profesor, najprv stredoškolský, potom univerzitný bol jazykozpytec a ja neviem čo ugrofínske jazyky prirovnával a

L: Na ktorej univerzite?

S: Na úrovni vedeckej sa s tou maďarčinou zaoberal, čo ty už nebudeš chcieť ani močiť, lebo to je nie to. Ale až až ja som musela, ktorá celý život, ja som skutočne, ja som bola trestaná v škole ja som mala zlú známku zo slovenčiny, lebo, nie zato, že som bola šovinistka, ale to bol pre mňa jeden cudzí jazyk a okrem toho, len, ako našim deťom ruštinu nanútili, mne tú slovenčinu, takže mne bola nesympatická. Ale z núdzy cnosť a nutnosť a ja som potom, ja sa ti priznám, že ja už som bola vydatá, keď som začala vlastne po troške po slovensky rozprávať. Ale vo vlastnom záujme som musela, a bola som nútená a odtedy a to je to je akoby som povedala, že to je znásilnenie.

Sisino rozprávanie, do ktorého som sa snažila zapojiť, ostalo neprerušené. Pravdepodobne ma len nepočula. Jej prirovnanie zavádzania slovenčiny k znásilneniu je veľmi silné, najmä vzhľadom na to, ako z iných jej výpovedí cítiť, že je so súčasnou situáciou zmierená, že si akoby zvykla a nepovažuje sa za predstaviteľku utlačanej menšiny.

4.6 Židia a jidiš

Sisi deklaruje bezkonfliktnosť multikonfesionálneho spoločenstva a vinu na neskorších konfliktoch pripisuje nacionalizmom.

1) *A každá rodina bez rozdielu, povedzme aj katolícka rodina mala aj úzkych priateľov s ktorými sa stýkali buďto obchodných priateľov alebo ako spoločenských alebo v škole spoloční ne chodili do školy tak boli to aj židia. Čiže my sme antisemitizmus ako také niečo, čo potom sa*

vykryštalizovalo ako jeden svetonázor alebo jedna negatívna hrozne negatívna vec a vlastne to bol, to bol začiatok tých tých potom hororov šak my sme boli šecia strašne šokovaní, z toho ako spolužiak naraz nesmie do triedy chodiť, lebo lebo je inej iného nábožen. (S)

2) *ale to nám tak chutilo ((maces)), tak vtedy som si vždy priala byť Židovkou ((smiech)). Tak takéto veci, no tak, to hovorím, to zas boli židovské sviatky, ale to spolužitie s tými Židmi, to sa pokazilo vtedy, keď ten šalený tuná nainfikoval tých Nemcov a začala tá nenávisť, ale to každý sa nedal nahecovať. My sme naďalej, ja som mala priateľku, jednu z najlepších priateľiek Lisu Lotmeierovú, ktorá bývala v tom istom dome a tú ako prvú zobrali, najprv ako do pracovného tábora a ona zahynula v Osvienčime. Ale celý dom bol vlastne židovský, lebo boli tu partneri mojich rodičov obchodní, potom sa zišli na Kartenparty, raz u jedného raz u druhého, to to si nikdo dneska nevie predstaviť, že ako to bolo. Toto čo vyprávajú, že tu bola ja neviem, gardisti, áno potom, keď tí hejslováci začali, to je ako Maďari, keď sa pridali tie Hortyovské bagáže, tak potom samozrejme, že sa všetko pokazilo. (S)*

Betka tiež spomína mierumilovné nažívanie kresťanov a Židov, pozri oddiel o „zlatom veku“ Bratislavy (príklad č. 4).

4.7 Jazyk a identita

V poslednom oddiele tejto kapitoly predstavím jazykové postoje svojich respondentiek vzhľadom na to, ako vnímajú spojenie viacjazyčnosti a identity.

1) *Ale aj ja sa ti priznám, že ja dlho som si to neuvedomila, že jak je to dôležité na svoju identitu aby človek hľadal tie nie že korene, ale tú minulosť aj aj to pozadie rodinné aj aj tieto priateľské to prostredie v čom sme žili alebo v čom sme ja neviem, škola je jedna vec, to je akože povinné, kde ťa dajú tam tou rečou musíš, ale kde sme sa povedzme, keď sme sa zišli mladí, tak tam sa hovorilo prevažne, aj keď som už chodila do tej nemeckej školy veľmi veľa po maďarsky, veľmi veľa. A tí Nemci, čo od tých, od tých čo ich tu vysťahovali, tých Prešpurákov, tak tí ešte v cudzine, čo ja som sa do počula, tak koľko razy mi zavolali spolužiačky, servus, tak ty si jediná s ktorou ešte môžem hovoriť po maďarsky. Vieš, tak to, ja viem kde ona chudera naposledy žila a umrela, voľakde Freiburgu. Čisto rýdzo nemecký tento, ona sa tam asimilovala, ale v podstate stará žena bola nešťastná, že nemala s kým hovoriť v tej reči zo svojho detstva. (S)*

V príklade č. 1 Sisi veľmi poeticky opisuje nedostatok, ktorý vznikol Prešpurákom, keď stratili kontakt s „rečami svojho detstva“. Naznačuje, že tým boli ochudobnení o dôležitú časť svojej pôvodnej identity. V príklade č. 2 to dopĺňuje.

2) *Vieš, reč je (P) je kúsok domoviny aj kúsok kúsok identity a tak ďalej, takže to by si mali ľudia uvedomiť. A takéto znásilnenie ((nútené používanie štátneho jazyka)) to nevedie nikam. (S)*

Marta zas v príklade č. 3 vyjadruje lojalitu svojich rodičov k novému československému štátnemu zriadeniu, ktorá sa prejavila vo výbere školy pre ich dcéru.

3) *No a v tých časoch, teda, tí Bratislavčania, aspoň moji rodičia si veľmi vážili tú demokraciu a Masaryka, najmä moja mama. Lebo on aj voči ženám, hej, bol, nebol taký ako bola mama*

zvyknutá, hej bol, mali iný lepší prístup, no a v tých časoch tí ľudia boli niečo také ako lojálni, hej, že v tom štáte žijeme, tak ten jazyk sa to dieťa musí naučiť, tak šup do slovenskej školy. (M)

Gabriela v poslednom príklade (č. 4) zovšeobecňuje pocit, ktorý mala ako dieťa v Bratislave.

4) Takže také väčšie pochopenie je medzi ľuďmi, keď sú viacjazyční. (G)

4.8 Záver

Jazykové ideológie u mojich respondentiek poukazujú na niekoľko im spoločných tendencií, ktoré môžu súvisieť s ich generačnou príslušnosťou. V prvom rade ide o kladný obraz trojjazyčnosti mesta a jeho tolerantnosti a s tým súvisiace rázne odmietnutie nacionalistických tendencií ktoréhokolvek etnika. Akosi paradoxne je potom pre ne spoločný aj negatívny postoj k slovenským prisťahovalcom do mesta. Je zrejmé, že u generácie, ku ktorej patria moje respondentky, bude obdobie prvej republiky vnímané kladne, pretože je to obdobie, v ktorom zažili svoje detstvo a zároveň tam zažili mladosť ich rodičia, o ktorej ony potom často počúvali.

Treba ešte zdôrazniť, že na jazykové ideológie som sa respondentiek nepýtala priamo, ich vyjadrenia boli celkom spontánne, vychádzali akoby z ich potreby zdieľať tieto názory. Možno do istej miery súviseli s ich rolou, do akej sa štylizovali resp. boli postavené, do roly pamätníčky, ktorú vnímali aj ako možnosť podeliť sa s mladšou generáciou (zastupovanou výskumníčkou) o svoje skúsenosti. Tomuto aspektu ich rozprávania sa budem bližšie venovať v nasledujúcej kapitole.

5. Pamäť

...no už pomaly to bohužiaľ vymiera, z tej Bratislavy, bohužiaľ, ja sa vždycky smejem, že ja som posledná z monarchie ešte...

Betka

...zbaviť sa negatívnych spomienok neexistuje. Ten film, v noci, keď sa zobudíš, ide. A ten nezastavíš. Nie je možnosť.

Sisi

5.1 Úvod

Výskum pamäti sa stal v druhej polovici 20. storočia dôležitou súčasťou výskumu naprieč spektrom disciplín (filozofia, sociológia, história, etnológia, kulturológia). Na Slovensku sa ním intenzívnejšie začali zaoberať po r. 1989. Pamäť súvisí s formovaním identity, individuálnej aj kolektívnej. Preto je aj predmetom monografie *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Gabriela Kiliánová v úvode k tejto publikácii definuje kolektívnu identitu ako „spomínané zdieľanie pocitu ‚my‘, ktorý ‚nás‘ oddeľuje od tých ‚druhých‘“.¹⁶⁰ Spoločné spomienky mojich respondentiek ich začleňujú do rámca kolektívnej identity označovanej ako starí Bratislavčania.

Jan Assmann rozdeľuje pamäť aj na komunikatívnu (tiež biografická spomienka) a kultúrnu (tiež fundovaná spomienka). Kiliánová ich parafrázuje nasledovne:

Komunikatívna pamäť obsahuje spomienky zamerané na nedávnu minulosť, aké majú napríklad členovia jednej generácie, vytvára sa viac-menej spontánne a viaže sa na udalosti historického obdobia, v ktorom tá ktorá generácia žila. S úmrtím generácie sa priamo odovzdávané ‚živé‘ spomienky vytrácajú. Komunikatívna pamäť spravidla zahŕňa spomienky troch až štyroch generácií, čo je asi osemdesiat rokov dozadu. To je približne hranica, po ktorú možno v pamäti uchovávať spomienky odovzdávané priamou komunikáciou. Assmann tento jav tiež nazýva *biografická spomienka*. Oproti nej stojí *fundovaná spomienka* (fundierende Erinnerung) alebo tiež kultúrna pamäť, ktorá sa zameriava na pôvod skupiny a na pevné body v minulosti. Dôležité je, že v takomto prípade sa pozornosť sústreďuje viac na symbolické prezentácie minulosti, na obrazy, mýty a symboly. Podstatné v tejto súvislosti je, že sprítomňovaním minulosti (spomínaním) sa potvrdzuje identita skupiny.¹⁶¹

Vzhľadom na túto koncepciu pamäti je zrejmé, že biografické spomienky mojich respondentiek často nezahŕňajú len ich vlastnú generáciu, ale aj generáciu ich rodičov a niekedy aj starých rodičov.¹⁶²

Na prvý pohľad/počutie tiež často nemožno zistiť, či nejde o kreatívnu pamäť. Ľubica Herzánova tento proces opisuje takto: „Naša pamäť sa veľmi kreatívnym spôsobom pokúša

¹⁶⁰ *My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Eds. Gabriela Kiliánová – Eva Kowalská – Eva Krekovičová. Bratislava: Veda, 2009. s. 20.

¹⁶¹ Tamtiež, s. 27.

¹⁶² Tento fenomén sa objavil už v kapitole analyzujúcej reč starých Bratislavčaniek, kde sa pri transferoch objavovali explicitné odkazy typu „ako hovorila moja mama“, „ako hovorieval starý otec“ a pod.

vyplniť biele miesta, a na to zväčša vynikajúco poslúžia práve rozprávania a spomienky iných, alebo to, čo sme kedysi prečítali, obrázky, fotografie, filmy či televízne reportáže.“¹⁶³ V záznamoch, ktoré som zozbierala, je takýto jav pomerne častý a súvisí pravdepodobne najmä s tým, že ma zaujímal obdobia detstva respondentiek, a tiež, že o starej Bratislave sa dnes sprístupňuje množstvo textov a materiálov, ktoré im môžu splývať s ich spomienkami, resp. ich dopĺňať.

Pre oblasť Strednej Európy je tiež charakteristická pluralita (etnická a jazykovo-kultúrna hustota, mnohorakosť), ktorú Moritz Csáky rozdeľuje na endogénnu (vyskytuje sa sama o sebe, je vlastná danému regiónu) a exogénnu (pochádzajúcu odinakadiaľ).¹⁶⁴ K tejto pluralite pridáva Richard Reichensperger dôverné poznanie cudzích prvkov obsiahnuté v pojme Alfreda Schütza „životný svet“ (Lebenswelt), ktorý definuje ako: „oblasť skutočnosti, ktorú bdely a normálny dospelý pri zdravom rozume považuje jednoducho za danú a preto mu je samozrejmá.“¹⁶⁵ Rýchlo sa meniacia Bratislava spôsobila svojim obyvateľom aj to, že generačné rozdiely medzi spomienkami bývajú obrovské a teda aj životný svet rôznych generácií je rozdielny. V knihe *Taká bola Bratislava* tento fenomén tiež popisujú.

Intenzita premien bola taká veľká, že vari každá generácia Bratislavčanov uchováva v spomienkach svoju vlastnú, od ostatných vekových skupín odlišnú podobu mesta. S novostavbami totiž vznikali a zanikali lešenia, utvárali sa alebo mizli voľné plochy, vhodné na všemožné detské hry. Menili sa obchody, pohostinské zariadenia, športoviská. Preto tá, pre každého „jedine pravá“ Bratislava sa často odlišovala od obrazu, čo ostal v pamäti starších, alebo tých, ktorí prišli na svet neskôr.¹⁶⁶

Peter Salner neskôr rovnaký fenomén spája s predstavou toho, že každý má ochranný pud vyvinutý na mieste, kde sa ako dieťa hrával guľky.¹⁶⁷

Pri rozhovoroch so starými Bratislavčankami sa ukázalo niekoľko dôležitých faktorov ich spomínania. Okrem predpokladanej idealizácie minulosti (či spomienkového optimizmu) to bolo aj silné zastúpenie biografických spomienok a akejsi kolektívnej pamäte ich generácie. Tá sa prejavovala najmä pri mentálnej mape mesta. Napriek tomu, že nedostali priamu otázku, aby popísali mesto, veľmi často pri otázkach o doprave, výletoch a kultúre opisovali, ako mesto

¹⁶³ HERZÁNOVÁ, Lubica. Každodennosť staroby a starnutia vo svetle autobiografických prameňov. In *Malé dejiny veľkých udalostí III: Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. Ed. Zuzana Profantová. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. s. 171.

¹⁶⁴ Pozri napr. CSÁKY, Moritz. Úvod. In *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Ed. Moritz Csáky – Elena Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, 1999. s. 11–14.

¹⁶⁵ REICHENSBERGER, Richard. Umenie pamäti medzi Parížom a Viedňou: Maurice Halbwachs, Walter Benjamin, Alfred Schütz a viedenská Ringstraße. In *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Ed. Moritz Csáky – Elena Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, 1999. s. 25.

¹⁶⁶ SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda, 1991. s. 22.

¹⁶⁷ SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939-1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1998. s. 89.

vyzeralo za ich detstva, a ukázalo sa, že ich detské spomienky sa viažu k rovnakým miestam. Za takéto bratislavské pamätne miesta¹⁶⁸ by sa dali považovať korzo, cukrárne či Dunajské nábrežie. Iste by sem mali patriť aj kaviarne a viechy, ale v rozprávaní mojich respondentiek sa objavujú len sprostredkovane, pretože za prvej republiky boli ešte príliš malé na to, aby tam (samy) chodili.

Táto kapitola je rozdelená do dvoch väčších častí, pričom prvá sa zaoberá kolektívnou pamäťou, ako sa prejavuje v súvislosti s pamäťou mesta. Budú tu rozobrané spomienky jednotlivých respondentiek, ktoré možno považovať za kolektívne, sú to spomienky na verejné miesta (korzo, cukrárne) a udalosti (sviatok Božieho tela). Druhá je zameraná na aspekty individuálnej pamäti respondentiek; na opakované príhody a ich sebareflexiu roly pamätníčky.

5.2 Kolektívna pamäť a pamäť mesta

Pierre Nora definuje kolektívnu pamäť ako „to, čo z minulosti zbýva v žítom čase skupin, alebo také to, čo tyto skupiny z minulosti udělajú.“¹⁶⁹ Teória kolektívnych predstáv a kolektívnej pamäti Émila Durkheima a jeho žiaka Maurica Halbwachsa oddeľuje ich existenciu od individuálneho vedomia. R. Reichensperger komentuje Halbwachsov koncept kolektívnej pamäte nasledovne:

Vedomie a pamäť majú prirodzene len individuá. Ale tieto sú sformované v rámci, ktorý vopred určil kolektív a vnútri ktorého sa tvoria identity. Individuálna pamäť sa vôbec nemôže rozvíjať inak ako vnútri sociálneho rámca, to znamená, že neexistuje nijaká striktné „osobná“ pamäť, pretože aj tie najosobnejšie spomienky možno prebudiť len vtedy, keď sa vyvolá sociálny rámec, vnútri ktorého sa rozvíjali.¹⁷⁰

Reichensperger ďalej vysvetľuje Halbwachsovu teóriu zabúdania, ktorá je podľa neho sociálna, nie psychoanalytická. Cituje priamo Halbwachsa a jeho *Das kollektive Gedächtnis*: „Zabudnúť istý úsek života znamená stratiť spojenie s tými ľuďmi, ktorí nás v tom čase obklopovali.“¹⁷¹ A potom: „Sled spomienok, zvlášť tých najosobnejších, sa vysvetľuje vždy zo zmien, ktoré nastali v našich vzťahoch k rozličným kolektívnym prostrediam.“¹⁷² Z toho vyplýva aj to, že

¹⁶⁸ Pierre Nora zavádza pojem pamätne miesta (les lieux de mémoire). Sú to „miesta, vo všetkých významoch slova, na ktorých sa pamäť národa (...) v zvláštnej miere kondenzovala, predstavovala alebo kryštalizovala.“ Citované In KILIÁNOVÁ, Gabriela. *Identita a pamäť: Devín/Theben/Dévény ako pamätne miesto*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2005. s. 9–10. Vynechanie podľa G.K.

¹⁶⁹ Citované In LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Prel. Irena Kozelská. Praha: Argo, 2007. s. 108.

¹⁷⁰ REICHENSBERGER, Richard. Umenie pamäti medzi Parížom a Viedňou: Maurice Halbwachs, Walter Benjamin, Alfred Schütz a viedenská Ringstraße. In *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Ed. Moritz Csáky – Elena Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, 1999. s. 27.

¹⁷¹ Tamtiež, s. 27.

¹⁷² Tamtiež, s. 27–28.

„krízy identity vypuknú teda následne, keď sa rozpadne skupina, ktorá bola nositeľom identity alebo bola – z rozličných kultúrnych príčin – vystavená erózii“.¹⁷³

V prípade starých Bratislavčaniek bola ich kolektívna pamäť vystavená ráznemu pokusu o zabúdanie vlastnej identity. Po r. 1948 sa všetky moje respondentky priklonili k slovenskej národnosti, na základe nejakej vetvy svojich predkov, z dôvodu pohodlnosti. Marta a Betka sa po r. 1989 vrátili k nemeckej národnosti, Sisi k maďarskej a Gabriela zostala stotožnená so slovenskou. Zároveň po r. 1989 mohli nadviazať kontakty so svojimi priateľmi, ktorí emigrovali alebo boli vysťahovaní. Rozbehlo to novú vlnu spomienok a spomínania, z ktorej čerpali aj naše rozhovory.

5.2.1 Korzo

Korzo je v bratislavskom kontexte základným prvkom kolektívnej pamäti. Funkcia korza počas detstva/mladosti mojich respondentiek bola kľúčová a tak odlišná od dnešnej¹⁷⁴, že sa stala súčasťou formovania ich identity.

1) Korzo, i keď nebolo to priamo uzavreté, ako teraz, že zákaz, vy tam nemôžete, ale Michalská brána odjakživa existovala. Tam len pešo sa dalo, tam nikdy nič nepremávalo, tam ľudia len pešo chodili a to bolo, to má aj taký by som šarm, vieš, lebo to bolo to takzvané vychýrené korzo. Tak to už voľačo povie tým starým Bratislavčanom, tam sa odohrával taký viac menej spoločenský život voľný, nie v uzavretom, lebo boli také hodiny do dňa, čo okolo, myslím, začalo okolo piatej, šiestej, Korzo, tam ľudia korzovali, to znamená, že mládež prešla z Michalskej až dole, ku divadlu a zase späť, prípadne cez Laurinskú a tam nič nepremávalo, nie, tam boli cukrárne boli bolo to parčík, to tam Rolanda, čo je oproti Rolandovi, a obchody, také, vieš, čo teraz neexistuje, tam sa volal ten jeden obchod s látkami, to do dnešného pamätám sa Schmetterling, ako motýľ. To bolo bratislavský, ja tie obchody ešte mám v pamäti jak šli. Šár dole a Schmetterling a Umlauf a a neviem, Senkovský bol na boty, hore Edel, tam predávali, celkom prvý obchod, tam predávali sviečky, med, ten taký, vieš, voskár, tam keď si išla okolo, to vôňalo úplne od toho medového, to vieš, to tej vône, predávali tam aj mlieko, no a to, a oproti samozrejme bol vždy delikatesný obchod nižšie sa myslím volal Maratón, s takými klenbami, tam sa športové veci predávalo a bolo, Bratislava bola, hovorili, že je malý Paríž, lebo voľakedy tie obchody boli veľmi exkluzívne, vieš, tam boli juvelíry, bambino, taký obchod na detské veci, exkluzívne! (S)

V ukážke č. 1 Sisi sugestívne popisuje korzo, odkrýva mentálnu mapu svojich spomienok. Jej opis je veľmi podrobný, účinkuje na všetky zmysly, keďže obsahuje aj opis zmyslových vnemov. Popis č. 2 je menej neutrálny, pretože Sisi v ňom opisuje, ako sa chodilo na korzo za slovenského

¹⁷³ Tamtiež, s. 28.

¹⁷⁴ Podrobnejšie o spoločenských funkciách bratislavského korza pozri napr. kapitolu Daniela Luthera v publikácii *Taká bola Bratislava*. LUTHER, Daniel. Na korze ste stretli každého. In *Taká bola Bratislava*. Ed. Peter Salner. Bratislava: Veda, 1991. s. 154–161.

štátu (bola vtedy gymnazistkou). Nemôže toto obdobie svojho života odsúdiť, pretože to bolo obdobie prvých lások.

2) ja nikdy neviem to tak celkom negatívne odsúdiť, ten tie štyri roky slovenského štátu. Lebo to boli pre mňa síce vojnové časy, ale najšťastnejšie, ja som bola dorastajúca, ja som bola zalúbená, my sme chodili na korze, to bolo také uzancia, že každý večer o šiestej sa stretli mládež, tam flanírovalo po korze, čo dneska už si nevedia predstaviť, tam nebolo tých tých krčiem, tam bola jedna cukráreň, kde sme, keď sme mali Taschengeld, tak sme si kúpili jeden krémeš, alebo tak, ale nebolo to to, čo dneska je, že na každom kroku máš vonku na chodníku sedia ľudia a plno cudzincov, oni to nevedia ani si predstaviť, čo to bolo vtedy.

L: Čo ste vtedy robili, keď ste?

S: My sme chodili, vieš, my sme chodili z Michalskej brány až ku divadlu, tam sme sa otočili, medzitým sme haló ahoj a tak ďalej, samozrejme nie ahoj, servus, servus, zastavili sme sa ako keby sme sa celý, neviem odkedy nevideli, pričom sme pred troma hodinami v lavici v triede spolu sedeli a kec kec, no tak.

L: A na tom korze ste sa ako rozprávali, tam si mala maďarských kamarátov, alebo aj nemeckých?

S: No tak sme sa rozprávali, vlastne, ja kým som chodila do, aj maďarsky aj nemecky, tam si veľmi veľa

L: Podľa čoho?

S: Podľa toho, jak si chodila do školy, povedzme kým som chodila do nemeckého gymnázia, tak samozrejme, (S)

V tomto opise zároveň osvetľuje aj jazykové pomery na korze, pričom sa ukazuje, že striedanie jazykov bolo také prirodzené, že jej v pamäti ani neutkvelo, akým jazykom sa presne hovorilo.

V prípade Betkiných spomienok na Korzo (príklad č. 3) prevláda obraz o mierovom spolunažívaní rôznych konfesií. Je to trochu paradoxný obraz, pretože Betka sa narodila až v r. 1937, preto je len ťažko uveriteľné, že by chodievala s priateľkami Židovkami na korzo. Uveriteľnejší je obraz o tolerancii medzi kresťanskými dievčatami.

3) B: Aj to chcem povedať, že my sme tu tak strašne družne spolu žili, že ja som mala priateľky, ktoré boli Židovky, mala som priateľky, ktoré boli evanjeličky a dokonca ešte aj po vojne to bolo tak, že napríklad oni sa išli pripravovať na confirmáciu, do toho nového kostola, čo je na Legionárskej, tak my sme tam išli s nimi, proste sme si tam posedeli, lebo potom sme chceli ísť na korzo a zase, keď my sme mali, napríklad pred modrým kostolom, sme sa vždycky všetky stretli, či boli sme takého vyznania, či onakého a zase sme išli na to korzo. Čiže skutočne, že vtedy ani národnostne a hlavne ani nábožensky neboli nejaké, vôbec rozdiely no.

L: A porozprávajte mi, ako to, čo ste robili na tom korze.

B: Na tom korze? No. (P) Tak tam sme, korzo začalo hore, (P) na konci Sedlárskej, nie takto zídete dole Michalskou a tak tu začalo Korzo a chodilo sa až po Carlton, proste, a to sme chodili do bolo presne v pravo proste hore a takto zase dole a no tak tam sme len pozerali, tak ja už som bola dievka, nie, tak už sme len po mládencoch pozerali a toho sme stretli, toho sme nestretli, ten s tou prišiel, ten s onou prišiel, tak proste mládež tam žila. A v zime sa presťahovalo korzo na klzisko, to sme chodili na klzák, takzvaný

L: To kde bolo?

B: No, teraz čo rekonštruujú ten Nepelov štadión. My sme tam ešte chodili, ešte ani tribúny neboli, bola len, len ľad bol, tak tam sa to presťahovalo, v lete na kúpalisko ale, potom večer predsalen to korzo bolo smerodajné, no. To sme odpochovali, no teraz keď sa stretávame, tak sa smežeme, že sme to odpochovali, no a v nedeľu z kostola, rovno na korzo, to bolo naše, preto sme aj povedzme evanjeličky nechodili do toho kostola, tak nás čakali pred kostolom a rovno na korzo.

Korzo v rozprávaní mojich respondentiek je miestom tolerantného stretávania mešťanov rôznych etník (Sisi) a vierovyznaní (Betka).

5.2.2 Cukrárne

Pri rozprávaní o zvykoch a tradíciách Bratislavy za detstva mojich respondentiek sa okrem korza vynorili aj cukrárne ako čestné miesta na mape pamäti ich mesta. Sisi v ukážke č. 1 opäť veľmi živo opisuje mestské cukrárne a opäť to prepája s dôležitými udalosťami vo svojom živote.

1) vieš, Mayer, tá cukráreň, tá odjakživa tu bola, to malo svoju históriu, vieš, stará pani v čiernom tomto, (P) s bielym kráglíkom stála tam ako matróna a tie dievčatá v bielych zásterách a ona len dirigovala, tie zákusky, to v živote nezabudnem, to možno u Sachera, vo Viedni, to dneska, nič. No a potom Stürzer, cukráreň to bola pre mládež, tam som sa zoznámila ja s Gabrielom, tam si chodila mládež takto, na nejakú zmrzlinu, veľmi skromne, šak koľko sme mali Taschengeld, ako ja som naozaj dostala, (P) no štedro, ale som si z toho musela kúpiť, a vtedy to ešte bol prepych punčochy, hedvábne, nie silonové, ale hodvábne a kozmetiku. (S)

Sisine spomienky tu možno nie sú najpravdivejšie (inde mi tvrdila, že so svojim budúcim manželom Gabrielom sa zoznámila v škole), ale v zásade to nie je podstatné. Vo chvíli rozprávania pravdivé sú, pretože netreba pochybovať o tom, že Sisi v ne verí. A spomienky sú len interpretáciami, nikdy nie holými faktami.

Martino rozprávanie o cukrárnach (č. 2) sa skôr približuje k holému vymenovaniu, ale tiež je pre ňu dôležité zasadenie do mapy mesta aj konštatovanie, že „už to neni ono“, za jej detstva to bolo lepšie.

2) Boli samé cukrárne, najstaršia bola Meyer, ktorú dorasovali na nepoznanie, mám dojem, že nábytok tam zmizol, (P) starý, hej, to zobrali do Viedne, a nejak tam (P) obnovili. To už neni ono, ale to bola najstaršia cukráreň. Potom bol Šperl, ten teraz si neviem spomenúť, že kde bol, viem, že filiálku mal, oproti Blumentálskemu kostolu, na rohu Vazovovej, tam je pekáreň teraz, predtým, všeličo tam bolo. Nejaké obchodíky malé. No tak Šperl. Mišák. Stürzer, (P) Stürzer, to bolo na Korze, bol Stürzer, neďaleko od Meyera. Tam ešte dnes nič neni, ten dom, tam je to zavreté dole a nič. Tam bola cukráreň. Tak to si pamätám, no. (M)

Marta zároveň vždy pripája k informácií o lokalite aj to, čo je na mieste niekdajšej cukrárne dnes.

U Betky (č. 3) prevládajú pri spomienkach na cukrárne chute, preto sa z jej rozprávania dá do istej miery rekonštruovať aj sortiment cukrární.

3) *No, á (P) tak, (P) také, keď bola nejaká slávnosť, tak človek išiel, abo v nedeľu, keď sa nám nechcelo piecť, tak sa chodilo Mišákovi, to bolo na Štúrovej, to bola taká známa bratislavská cukráreň, potom sa chodilo k Stürzerovi to neviem prečo je to zavreté, to je na Korze, oproti tej francúzskej tom inštitútu, také to zabeďnené už dlho, tak Stürzer to bol teda, tam sme aj my chodievali, Mayer, ten bola taký dosť, taký drahý, a to taký napoly kaviareň bola, ale ten Stürzer, bol taký veľmi, mal dobré zákusky, no. Vtedy bolo moderné krémeše, ktoré aj teraz ešte sa robia a vtedy bolo veľmi moderné, a ja som to ako decko milovala, indiánky sa tomu hovorili, to boli také dve poglobule a s čokoládou obliate a v tom bola šľahačka, tak to som milovala, indiánky, tomu sa hovorilo. No potom boli šamrole, to boli trubičky také tie s tým, vtedy to bolo so šľahačkou, potom to nahradili dávajú teraz do toho penu myslím, bielkovú. No tak to boli také bratislavské, Sacher torte samozrejme, tá sa tuná tiež, no a orechové dorty boli vtedy známe. Grilážky, to teraz vobec nerobia, totiž to je veľmi pracné, to je pálený cukor, takzvaná griláž a to sa také, taký koleso a tu sa to tak zlepilo a medzi tým bol krém a toto vraj sa muselo robiť táto forma za horúca, aby sa to mohlo vyformovať, takže tí cukrári mali vždy popálené prsty, takže to bolo také, nie že vzácné, ale nebolo toho veľa, lebo to bolo veľmi pracné na výrobu, ale to boli také ako fajnové grilážky, no. (B)*

Napriek tomu, že každej respondentke sa cukrárne spájajú s niečim iným (Sisi – osudové stretnutia, Marta – miesta vtedy a dnes, Betka – chute), to, že spomínali rovnaké miesta, svedčí o tom, že sú súčasťou ich kolektívnej pamäti.

5.2.3 Božie telo

Dôležitou spomienkou kolektívnej pamäte je cirkevný sviatok „Božie telo,“ ktorý bol významnou súčasťou mestského života. Jeho súčasťou bola obrovská procesia vedúca od domu sv. Martina k Národnému (Mestskému) divadlu, ktorej sa zúčastňovali všetky cirkevné školy a tisíce ľudí. V knihe *Taká bola Bratislava* uvádza Viera Feglová oficiálne zloženie procesie v r. 1913:

1. procesný kríž a dve vlajky; 2. sirotinec Ochrana Márie; 3. dievčenské školy: Blumentál, Cukrmandl, sv. Uršuly, „Notredamky,“ sv. Margaréty, sv. Alžbety; 4. chlapčenské školy: Blumentál, Cukrmandl, sv. Štefan, sv. Emerich, sv. Ladislav, sv. Martin; 5. hospodárske spolky; 6. stredné školy: Štátna občianska škola, Štátna vrchná reálka, Kráľovské katolícke gymnázium; 7. náboženské rády; 8. beneficiáti z Cukrmandlu; 9. administrácia mestského lazaretu; 10. pracovníci Občianskej nemocnice; 11. farári z kostola sv. Trojice, Blumentálu; 12. vojenská čestná kompánia I; 13. asistencia; 14. najctihodnejšia dómska kapitula; 15. mestské a komitátne úrady; 16. druhá vojenská čestná kompánia; 17. mužská kongregácia; 18. kongregácia občanov – mužov, dám, slečien; 19. prapor oltárneho spolku a jeho členovia; 20. kongregácia panien; 21. tretí rád; 22. katolícky spolok tovarišov; 24. mrzáčkovia a dôchodcovia mestského lazaretu; 25. veriaci.¹⁷⁵

¹⁷⁵ SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda, 1991. s. 39.

A komentuje: „Úctyhodné sprievody s dievčatami v bielych šatách a košíčkami plnými kvietkov, ktoré rozhadzovali po ceste od oltárika k oltáriku, sa zachovali aj v neskoršom období.“¹⁷⁶ Dovolila som si to tu odcitovať celé, pretože tento dokument pomáha pochopiť, prečo je „Božie telo“, sviatok, ktorý sa dnes mimo kostolov neslávi, takou dôležitou spomienkou v živote starých Bratislavčaniek.

Sisi si na Božie telo spomína nasledovne:

1) *No, všetky sviatky, to sme aj oslavovali také, no kupríkladu, kým sme boli menšie a vieš, rodina bola pobožná, nie prehnane, ale všetky cirkevné sviatky samozrejme sa držali a (P) božie telo, to už dopredu mama objednala u Skarka sa to volalo tam oproti, tam pri divadle, oproti tomu mliečnemu baru, tam bol taký obchod, starý obchod kvetinársky, stará pani a tam, zanesla omama také košíky, také obyčajné malé košíky, to sa vždy odložilo z roku na rok a tam ona nám dala, ani nie čerstvé kvety, ale čo už ona nepredávala už, olup, lupienka a tak a to sme vyparádení v bielych šatách a tak sme išli na kormenet, jak sa to volá, na vieš, tak okolo kostola a L: Na takú procesiu?*

S: Vieš, to také po nemecky to viem, ale po slovenskyneviem, to už musíš ty vymyslieť nejakú, ako sa to volalo

L: A po nemecky?

S: No, taký sprievod to bol,

L: Áno, rozumiem.

S: no sa išlo okolo kostola isté také menšie trasy a nosili ježiška a my sme sypali teda pred pred tým farárom pred tou procesiou, á, procesia sa to volá. A to sme kvetičky a vieš, to bol taký, taký poldňový tento, lebo na Farskej, Farská sa to volá? Tam bol seminár, tam boli aj mníšky a oni pre tie ratolesti, tie detičky, to samozrejme rodičia prispeli do cirkevnej kasy a oni tam urobili potom olovrant, vieš, tak tie mníšky prestreli stoly a tam už po tej procesii tak sa tam zabočilo a tie také do desať rokov tie detičky tam pri tých stoloch bolo boli pohostení a ja už neviem čo, tak nejaký koláč možno a nejakú limonádu, lebo čo. Vieš, tak to boli také udalosti, ktoré dneska sú smiešne, ale vtedy to bolo, (P) no patrilo to k tomu

Sisin opis osláv sviatku Božieho tela má v sebe tendenciu akoby ospravedlňovať a obhajovať túto vtedajšiu aktivitu, ako keby ju už dnešný mladý človek nemohol pochopiť.

V Betkinom rozprávaní má Božie telo významné postavenie, ako dokazuje jej potreba mi počas rozprávania doniesť aj vizuálne dôkazy.

B: No a potom boli veľké slávnosti vidíte, cirkevné bolo božie telo, to sa tiež chodilo von.

L: To býva v lete tiež, nie? Či

B: Božie telo je štyridsať dní po veľkej noci,

L: No, čiže tak

B: Tak, tak

L: v júni

B: Tak, v máji, júni je to, viem, že ešte bola škola, lebo ja som chodila k Notredamkam a Notre, my sme potom robili, sypali kvety, po nemecky Umgang, to bol. A to sme nastúpili v dóme, si

¹⁷⁶ Tamtiež.

predstavte jaký kus sme išli z domu dole po Rybársk, n, po Rybnom námestí a točili sme sa pri národnom divadle a zase naspäť do domu.

L: Tak to bolo dost' veľa

B: To bol kus! A my sme ako sypali kvet, a ja som chodila k sestričkám, tak to bolo tak organizované, že tie staršie nosili v takých veľkých prádlových košoch tie lupienky, to tí rodičia celé týždne nanosili tam tie lupienky aby boli a my sme mali úplnú choreografiu, viem, že sme v štvorici išli a vždycky najprv vyšli tie vonkajšie nabrat' a sypat', vrátili sa potom išli tie vnútrajšie a potom sme sa začleňovali, no proste úplná choreografia to bola.

L: A to boli lupienky iba z ruží alebo aj z iných kvetov?

B: Z kvetov, no v tom čase sú väčšinou pivónie v tom čase. Pfinkstrosen, čiže to je tak okolo tých Turíc a tak nejako. Takže.

L: Jasné, lebo po maďarsky, ja som to nikdy

B: Pünkösdi

L: Pünkösdi rózsa A to je vlastne, pünkösdi, sviatok

B: Áno.

L: Jasné, až teraz mi to zaklaplo, že prečo sa to tak volá.

B: No, no no, tak to bola vždycky taká veľká sláva a to bolo do štyridsiateho osmeho a potom sa to všetko.

L: Ale sa to ani tak nevrátilo, nie?

B: No už nevrátilo, nie, už si nevie dneska predstaviť, že čo by tá doprava robila, keby teda

L: Šak by ju mohli uzavrieť, šak to býva, nebýva to v nedeľu?

B: Býva, býva, viete, teraz to zase nejako obnovili a býva to, že je omša pred starou radnicou a potom sa ide myslím k milosrdným alebo tak nejako.

...

B: Donesem Vám ukázať obraz. Mám ho náhodou na stene, tak ho zvesím.

((ide po obraz))

B: Takto na tom božom tele sa muselo ísť.

L: jéé, aj s košíčkom.

B: Áno, to sa muselo ísť k fotografovi, no ((smiech))

L: Ale vidno, že ste to vy.

B: Áno?

L: Aj také vlasy ešte máte.

B: To boli organtínové šaty, vtedy nebola umelá hmota, to sa muselo naškrobiť, mašľa musela byť naškrobená, no a tak, aby ste mali predstavu, že ako sa išlo kvety sypat', tu som teda ešte, (P) ja som v novembri narodená, čiže tu, tu som bola päť aj pol, no tesne predtým ako som išla do školy.

Betkina spomienka dokladovaná obrazom sa teda vzťahuje na rok 1942. Pre Betkinu pamäť obdobie šťastného detstva, hoci vo svete zúrila najhoršia vojna. Ale to už sa dostávam k individuálnej pamäti.

5.3 Individuálna pamäť

5.3.1 Opakované príhody

Ďalším dôležitým prvkom spomínania boli „opakované príhody“. V mojom výskume sa príhody niekedy opakovali v rámci jedného interview, niekedy v priebehu dvoch interview. Keď bola príhoda opakovaná v druhom interview (a respondentka si nemusela pamätať, že už ju rozprávala, medzi dvoma interview totiž bol priemerne rok), naznačuje to, že patrí k respondentkiným „príbehom“, ktoré často rozpráva, alebo, že túto príhodu považuje za nejakým spôsobom dôležitú. Pozriem sa teraz bližšie na takéto „opakované príhody“. Vzhľadom na tému našich rozhovorov tieto príhody súvisia s jazykmi.

V priebehu rozhovorov so Sisi sa vynorili dve významné opakované príhody. Obidve súvisia s jej negatívnou skúsenosťou s používaním maďarčiny na verejnosti po 2. svetovej vojne. V prvej príhode ide o nákup u mäsiara, u predavačky, ku ktorej Sisi chodila nakupovať pravidelne.

1) *Vieš, tak, a to je aj tak tu ja ja som zažila také prípady, že som išla do mäsiarstva a tam mi jedna predavačka, ktorú som poznala, zo Šamorína, z dávnych čias a normálne ako druhí stáli sme v rade, čo dneska už nestoja ľudia, iba u Orbána, tam stoja v rade, a ja som hovorila (P) k haluškám Adjon nekom két szelet húst a tá sa otočila, za mnou čo stála k tej ďalšej a hovorí: No tak vidíte, tá hovorí po maďarsky, tak hneď dostane aj lepší, lepší tovar. A vieš, do mňa ti taká, ja som dosť impulzívny človek, ja viem byť veľmi zlá vtedy, vieš hoci mi to kolkokrát hovoril Gabriel, že prosím ťa neprovokuj s tým, tak ako keby si nepočula. Do mňa taká zlosť vošla, vieš, že ja som sa jej ozvala, že vela ráz, bezmála ma jak útočila, že čo si to dovoľí, vieš to majú Slováci v krvi tú ten nezdravý nacionalizmus*

2) *Alebo som išla k mäsiarovi, už po vojne a tam tá osoba, neviem jak sa volala Šárika, alebo čo, už ju poznala u Orbána odjakživa a som pýtala od nej, ale stála som v rade, vtedy ešte sme stáli na všetko v rade a hovorím, no háť, fél kilót abból. A ona mi dala. A tá za mnou hovorí, no tej vedľa, že no, vidíš, pretože prehovorila po maďarsky, ja som vtedy bola veľmi rozhně, hovorím, a čo, čo, zaplatím, za dan tak ona mi ta dá, alebo jako. No ale iné mäso. Hovorím, tak dám vám, to čo som si ja vybrala, nech sa páči, po slovensky, si zoberte. Vieš, ostali pať. To bolo veľmi zle, tým sa tu Bratislava pokazila, z toho mesta sa stalo jedno, jedno hniezdo, kde sa sa to rozmnožilo, kde sa to kotilo, kde sa to pestovalo a samozrejme tým, že tá čvarga z východu prišla, ja som možno, že zaujatá, alebo nespravodlivá, ale tou migráciou, vieš, tým, my nepotrebujeme z Afriky migrantov, nám stačí tuto z oného, z Humenného, lebo odkiaľ, zo Šariša, keď sem prídu a si myslia, že no my teraz na obraz pána boha tu pretvoríme všetko.*

V obidvoch prípadoch sa Sisi hnev obrátil na Slovákov. Čo sa týka opakovania, Sisi opakuje rovnaký obraz, pomerne presne (státie v rade u Orbána, známa predavačka, prehovoreníe po maďarsky), ale v druhej verzii sa vyjadruje oveľa tvrdšie o slovenských prisťahovalcoch do mesta. Túto príhodu mi Sisi rozprávala s časovým odstupom viac ako rok, preto si

pravdepodobne nepamätala, že mi ju už rozprávala, ale bola pre ňu dôležitá, lebo si sama našla priestor ju povedať, aj keď som sa jej pri tej príležitosti vôbec nepýtala na jazyky a s nimi spojené konfliktné situácie.

V druhej Sisinej opakovanej príhode, ktorá sa zopakuje tri krát (v priebehu prvého interview dvakrát a raz počas druhého), ide o strach z ohrozenia, keď na ňu dieťa na verejnosti prehovorí po maďarsky. Myslím, že frekvencia opakovania súvisí s tým, aký silný zážitok to pre Sisi bol.

1) *Lebo už potom vieš, ku príkladu, no musím ti tak povedať, že po fronte, po vojne ja som Cina mala, kolko mala, čo ja viem, pár rokov, tak. Prvé roky po vojne, dvojročná trojročná a ja som išla v električke a ona mi hovorí: Anyu a po maďarsky mi hovorí a ja som jej musela: Ticho bud', lebo vedľa keď sedela nejaká Slovenka, tak tá skočila toto a inzultovala ma. Kvôli tej,*

L: To by vás mohli aj

S: že to dieťa ma oslovilo po maďarsky

2) *Áno, vtedy, keď Cina bola malá, tak to áno, lebo vtedy som to bola otázka ja neviem, bezpečnosti, aby to decko mi nezačalo verejných dopravných týchto hovoriť po maďarsky na mňa a nejaká primitívka sa do mňa pustiť! Tak som sa snažila alebo jej ukázať ticho, alebo hovoriť s ňou po slovensky. (P) Tak tak je to.*

3) *Nikto sa nad tým nepozastavoval. To prišlo, vieš, tak potroške, tak nebadane, zasiate boli tie tie nešváriky, tie nenávisti a to to to kdo tu jedno storočie jak ja bezmála prežil, tak najprv ho to mrzelo, potom bol ustrašený z toho lebo po tých povojnových časoch, ja sa pamätám, Cina bola malá, ja som s ňou nastúpila do električky a ona na mňa prehovorila vieš, myslím po maďarsky, či čo, vedľa sedela jedna obyčajná žena ako ja, možno matka, nie to, no tá sa tak rozčúlila, že som musela vystúpiť z električky, to boli také, vieš, ten jed do nich zaštiepený, a ten začal, no a kdo som a teraz ja mám moc a môžem.*

Táto opakovaná príhoda zároveň opisuje jazykový manažment Bratislavčanov po vojne. Sisi zo strachu skrývala svoj domáci jazyk na verejnosti, čo sa ukázalo ako problematické pri komunikácii s dieťaťom, ktoré takúto situáciu nerozlišovalo. Vyústilo to do toho, že sa doma začalo hovoriť len po slovensky a maďarčina, nemčina sa do ďalších generácií neodovzdali. Sisine obavy boli oprávnené, pretože udanie od cudzích bolo reálnou hrozbou. Katalin Vadkertyová opisuje povojnovú situáciu nasledovne:

Systematické razie prebiehali aj v rokoch 1947 a 1948, ale oficiálne sformulovaným cieľom už nebolo „poslovančovanie“ mesta, ale jeho „odnemčenie“, resp. „odmaďarčenie“. Do kontroly používania nemeckého a maďarského jazyka, do potrestania tých, čo na verejnosti používali nemčinu a maďarčinu, čiže do udávania nemeckého a maďarského obyvateľstva od jari 1947 policajné riaditeľstvo mesta zapojilo aj obyvateľov. Umožnilo, aby ktokoľvek mohol udať tých, čo v meste hovorili nemecky alebo maďarsky. Na uľahčenie udania vydalo tlačný text, do ktorého bolo treba doplniť len meno a „previnilca“. Podľa zachovaných dokumentov – keďže medzičasom bratislavských Nemcov vysídlili – udávali takmer výlučne tých, čo hovorili po maďarsky. Udani boli prevažne

robotníci, ženy v domácnosti, sem-tam príslušníci inteligencie, napr. študenti. Pomer mužov a žien medzi udanými bol zhruba rovnaký.¹⁷⁷

U Gabriely je opakovanou príhodou jej návšteva u sesternice v Amerike, kde sa chcela naučiť po anglicky, ale namiesto toho oprášila svoju maďarčinu a ešte aj naučila svojich amerikanizovaných príbuzných nové maďarské slová.

1) *No a teraz ja keď som bola u nej na návšteve, ja len teraz rozprávam o tom, ako sa mne tá maďarčina zišla. Ja som tam prišla, že teda v tej angličtine sa zdokonalím, lebo stále som sa učila, učila, stále mi to nešlo, nešlo, tak na tri mesiace ma tam pozvala v šesťdesiatom siedmom, no lenže, ona slovensky už nevedela ani slovo, teraz oni doma len po maďarsky rozprávali, čiže ja som sa tam v podstate zdokonalila v maďarčine a dokonca, tak také také zaujímavé situácie tam nastali, že oni tam už takou maďarčinou rozprávajú tak ako Slováci tou slovenčinou, že miešajú to s tými anglickými slovičkami, vieš, že napríklad povedali, že daj to do fridžideru a ona sa ma pýta, ako sa povie maďarsky fridžider? A ja neviem, kde som to v tej hlave vylovila, že jégszekerény, že som tolko rozmýšľala, alebo napríklad rašauer ((rush-hour)), že veľká premávka je, ty, jaké je na to maďarské slovo, a ja som si to tak nejako zložila, že špica a premávka, že csúcsforgalom ale ja fakt dodnes neviem, kde som vyhrabala tie slovička, ale ja to pripisujem tomu, že ten jazykový základ v takom detstve dostaneš, a že to nejako v tebe, taká stará pamäť, že to tam je niekde uložené. Naraz ja som vyplodila, že csúcsforgalom. Oni skoro odpadli. Ale aj ja ((smiech)) No takže, a ja si myslím, že vobec mi to nevaďí, som šťastná dodnes, že to tak je, lebo šak čím, moj otec vždycky hovoril, viacerými jazykmi hovoríš tým lepšie.*

2) *G: nagyon fontos volt nekem a magyar, amikor Amerikában voltam, mert mentem a unokatestvéremnek, unokatestvéremnél voltam, és ők, ő (P) magyar férje volt, és nagyon akartak hogy a én akartam angolul tanulni, és ők akartak, hogy a gyerekek magyarul beszéljenek, úgy hogy én ott beszéltem magyarul!*

L: Amerikában.

G: Amerikában. És azért nem tanultam meg angolul ((smiech)). És tudom, hogy, hogy ők úgy beszélnek, hogy betettem a fridzsiderbe, tudod, úgy, magyar angolul, és folyton engem kértek, hogy hogyan mondjak ezt magyarul. És olyan szó, szór, szó, szókat kitaláltam, de nem tudom honnan! Mert, a fridzsider, mondtam, azt nem fridzsider, az jégszekerény. Arra, És aztán akartak tudni, hogy hogy hogyan kell mondani magyarul hogy ööö hogy rushhour. És én gondolkoztam, gondolkoztam, és (P) predstav si, nem tudom hogyan mondjam ezt,

L: Képzd el

G: Képzd el, rájöttem, hogy csúcsforgalom. De nem tudom mostanáig, hogy jöttem rá. Nem tudom, igazán. És nagyon örültek, hogy fognak rendszeren beszélni magyarul, no, úgy hogy ez már nagyon régen volt.¹⁷⁸

¹⁷⁷ VADKERTYOVÁ, Katalin. Nemci a Maďari v Bratislave v rokoch 1945 – 1948. *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 485–486.

¹⁷⁸ *G: Maďarčina bola pre mňa veľmi dôležitá, keď som bola v Amerike, lebo išla som k sesternicou, bola som u sesternice a oni, ona mala muža Maďara, a veľmi chceli, aby, a ja som sa chcela učiť po anglicky, a oni chceli aby deti hovorili po maďarsky, tak ja som tam hovorila po maďarsky!*

L: V Amerike.

G: V Amerike. A preto som sa nenaučila po anglicky (smiech). A viem, že, že oni tak rozprávajú, že dal som to do fridžideru, vieš, tak, maďarsko-anglicky, a stále sa ma pýtali, že ako sa to povie po maďarsky. A ja som také slo slova objavila, ale neviem odkiaľ! Lebo, fridžider, povedala som, to nie je fridžider, to je jégszekerény. Na to, a potom

Táto opakovaná príhoda je v porovnaní s ostatnými iná najmä v tom, že jedna verzia je v slovenčine a druhá v maďarčine. Druhá verzia sa vyskytla v rozprávaní tak, že počas časti interview vedenej v maďarčine, ktorá išla respondentke pomerne ťažko, čo komentovala metajazykovými poznámkami typu „*Folyton beszélek németül amikor magyarul kell beszélnem*”¹⁷⁹ alebo „*Nehéz, nehéz, nehéz, mert ma már nem halok magyarul, senkivel nem beszélek*”¹⁸⁰, si sama zvolila tému rozprávania, príhodu z Ameriky.

V Betkinom rozprávaní sa opakuje už citovaná príhoda o tom, ako sa dievčatá rôzneho vierovyznania čakávali pred kostolom, aby spolu mohli ísť na korzo (prvú verziu príhody pozri v oddiele o korze).

B: A v nedeľu doobeda sme chodili na korzo, to bolo samozrejme, z kostola. Som chodievala tiež do Modrého a (P) tak by som povedala ešte zaujímavosť, že jak sme spolunaživali, že mala som spolužiačky napríklad evanjeličky, židovky a tie nás vždycky čakali pred Modrým kostolom, bez problémov, my sme vyšli z kostola, išli sme na korzo, tam sme sa poprechádzali, potom poobede, to už keď som bola dievča, no. To s rodičmi sme chodili, ešte keď som bola menšia, no a už potom jako po vojne, keď som bola gymnazistka, tak sme doobeda na korzo a poobede v zime na klzisko, to muselo byť, na klzák sme chodili, alebo v lete na kúpalisko.

L: A kde bolo to klzisko?

B: No teraz čo to rekonštruujú, tak to bol klzák sme tomu hovorili a tam neboli ešte ani tribúny, nič tam nebolo, tam bola len ľad plocha, a to sa postupne tie tribúny dobudovali, tak tam sme chodievali, no, no a to ešte potom, že oni nás čakali pri Modrom kostolíku a napríklad tie evanjeličky keď mali ako tú konfirmáciu, chodili na také, no nie cvičenie, ale proste poučenie, alebo čo tam chodili, tak my sme ich zase na Legionárskej čakali zase pred ich kostolom, ten iný druh konfesie, sme ich vyzdvihli, čiže, chcem povedať, že úžasne družne sme aj po tejto stránke nažívali, že nikdo sme nepovedali, že ty si také, alebo také, kdo to vyznal, tak proste sa to rešpektovalo no, a tak sme sa čakali pred tými kostolmi no. Dokonca keď bolo zima, tak sme aj do toho evanjelického kostola si sadli na chórus a sme čakali, než sa oni doučia, no takže tak.

Pomerne vtipné je, že aj ja zopakujem úplne rovnakú otázku ako pri prvom rozprávaní príhody, a tak sa môže ďalej vyvíjať rovnakým spôsobom. Zjavne teda nefunguje opakovanie len na rovine rozprávača, ale aj exploraťorky v rovnakom kontexte napadajú rovnaké otázky. Zarážajúce je tu skôr to, že som si nepamätala túto časť prvého interview, hoci pred druhým interview som ho počúvala. Pravdepodobne som na to v adrenalínovej situácii nového interview tiež zabudla.

chceli vedieť, že ako treba povedať po maďarsky, že mmm, rushhour. A ja som rozmýšľala, rozmýšľala, predstav si ((po slovensky)), neviem, ako sa to povie

L: Predstav si

G: Predstav si, prišla som na, že csúcsforgalom. Ale doteraz neviem, ako som na to prišla. Neviem, naozaj. A oni sa veľmi tešili, že budú hovoriť správne po maďarsky, no, ale to už bolo veľmi dávno.

¹⁷⁹ Keď mám hovoriť po maďarsky hovorím plynulo po nemecky

¹⁸⁰ Ťažké, ťažké, ťažké, lebo dnes už nepočuje maďarčinu, s nikým nehovorím

U Marty sa nevyskytujú opakované príhody ako také, ale opakuje určité skutočnosti, ako napríklad, že v rámci Karpatonemeckého spolku chodí na cvičenie pre seniorov alebo že nedávno čítala maďarskú knihu od Petra Farkasa, *Nyolc perc*. To, že opakuje tento fakt aj po roku, keď sa koná druhé interview, aby demonštrovala svoj kontakt s maďarčinou, v skutočnosti hovorí o tom, že ten kontakt nie je až taký častý.

5.3.2 Rola pamätníčky

Pri spomínaní a pamäti je ešte dôležité spomenúť úlohu respondentiek ako pamätníčok. Vzhľadom na to, že rozhovory sa odohrávali medzi výskumníčkou (mladou študentkou) a informátorkou (staršou dámou), vytvorili sa prirodzené roly. Respondentky si uvedomovali, že pochádzam z prešporáckej rodiny, brali ma teda od začiatku ako svoju a boli veľmi otvorené. Zároveň ma ale nepovažovali za trojjazyčnú (mali potrebu mi vysvetľovať, prekladať cudzie výrazy) a predpokladali moje neznalosti reálií (niektoré opodstatnene, iné neopodstatnene), čo zas viedlo k ich vysvetľovaniu. Zároveň sa respondentky stavali do roly „posledných mohykánov“, to, čo si pamätajú ony, už nikto nezažil, bolo z nich cítiť pocit osamelosti z hľadiska zdieľania spoločných skúseností. Tieto svoje pocity často aj verbalizovali. Najvýraznejšie to, že už nemajú s kým hovoriť jazykmi svojho detstva nemčinou a maďarčinou.

Sisine vyjadrenia sú z tohto pohľadu najpriamejšie. Jej postoj k súčasnosti je veľmi pesimistický, čo ale súvisí pravdepodobne aj s jej vekom a zdravotným stavom.

1) *Lebo ja dneska postrádam, boli odsťahovaní, vyhodení, ja postrádam partnerov na maďarčinu a nemčinu. Ja si preto priateľky, ktoré tu zostali niektoré, tak hlavne aj zato sa zídeme, že hovoríme po maďarsky, po nemecky, ale ináč ja nemám s, ja som si nedokázala vytvoriť okolo seba nový okruh ľudí, vieš, lebo, mi to bolo. To nie je tak, rečove nie ani nie, ale mentalitou. Vieš, lebo to chodí spolu. To je, reč je výraz vlastne všeličoho, však, ty to vieš. (S)*

2) *Tak my sme tiež že, len len my zabudneme, národ zabúda. Ja nie, ja mám jednu pamäť, jak jak slon. Lebo ja mám 86 rokov a to je slonia pamäť. Ja to mám zakódované, bohužiaľ. To není príjemné, vieš, musím ti povedať, to je preto nepríjemné, lebo zbaviť sa negatívnych spomienok neexistuje. Ten film, v noci, keď sa zobudíš, ide. A ten nezastavíš. Nie je možnosť. (S)*

V príklade č. 2 Sisi veľmi poeticky vyjadruje problém s pamäťou a zabúdaním, ktoré neprichádza. Príklad č. 3 však ponúka iný obraz, je poznačený nedávnou smrťou kamarátky Marty, s ktorou sa Sisi stretávala pravidelne, každý týždeň spolu hrávali karty.

3) *Ja žijem aj (P) nechcem direkt povedať, že v minulosti, ale viac menej ano, lebo, a preto som tak zničená z toho, že Marta, lebo vieš, my sme len jedno slovo museli povedať, lebo spoločné spomienky, my sme si nahrávali a keď som sa na niečo nepamätala, tak som sa jak to bolo? a ona*

moju pamäť, moju minulosť zobrala so sebou, nikto nezostal tu, s ktorým môžem vymeniť svoje kritiky, spomienky, alebo dojmy, alebo tie zážitky čo boli. (S)

Strata blízkej kamarátky pre Sisi znamená stratu pamäte, akoby spomínanie fungovalo ako komunikačný proces výmeny spomienok s niekým, kto ich zdieľa.

Betka sa humorne, ale hrdo označuje za poslednú z monarchie, pritom sama sa narodila až takmer 20 rokov po zániku monarchie.

4) *Ešte s kým tak ešte rozprávam, no už pomaly to bohužiaľ vymiera, z tej Bratislavy, bohužiaľ, ja sa vždycky smejem, že ja som posledná z monarchie ešte. (B)*

Jej vyjadrenie sa vzťahuje k hodnotám, ktoré monarchia pre obyvateľov mesta znamenala. Táto jej výpoveď tiež naznačuje, že tieto hodnoty sú dnes prežitkom a po vymretí Betkinej generácie sa nadobro stratia.

5.4 Záver

Ako z uvedených citácií vyplýva, pri vybavovaní korza, cukrárni či osláv Božieho tela sa respondentkám v hlavách vynárala alternatívna mapa mesta. Ony sa pri rozhovore so mnou prechádzali mestom svojho detstva, ale s ohľadom na môj vek mi približovali jednotlivé miesta podľa toho, čo je tam dnes. Podobný proces spomínania v rovine vytvárania alternatívnych, spomienkových máp mesta veľmi pekne zachytáva Juraj Linzboth v knihe *Prešporský kaleidoskop*, v kapitole *Nostalgická prechádzka*:

Po krátkom zvitání sa mi zveril, že spolu s priateľom sa už dlhší čas každú sobotu prechádzajú po meste a značia si, v ktorom dome boli aké obchody. Skutočnosť, že mnohé budovy sa medzičasom zbúrali, im ani tak neprekáža, veď názov obchodu a lokalitu si pamätajú. Návraty do čias detstva im spôsobujú bôľ, ale aj neopísateľnú radosť, najmä vtedy, keď sa v spomienkach nečakane vynorí zabudnutý objekt.¹⁸¹

Bratislava sa menila v poslednom storočí neuveriteľne rýchlo, a preto žiadne dve generácie 20. storočia nemajú rovnaké detské spomienky na mesto, aj keď napr. mali to šťastie vyrastať v jednej štvrti. Obyvatelia mesta jednotlivých generácií si tak často svoj priestor označujú rôznymi zastaranými názvami, ktoré sú ale v ich komunikácií perfektne funkčné, pretože majú rovnaké spomienky. Pomerne hrozivú víziu však predstavuje najvyšší level takéhoto príležitostného odkazovania, ako ho popisuje Tijs Van den Boomen vo svojej eseji „Odkiaľ a kam?“ v knihe *Bratislava – mesto na mieru*:

Povedzte mi, ktoré reklamy ste počas svojho pobytu v meste videli, a ja vám poviem, kedy ste ho navštívili. Pretože reklama nepopierateľne nasleduje rytmus modernej doby, sama ho aj spoluurčuje. Ja

¹⁸¹ LINZBOTH, Juraj. *Prešporský kaleidoskop*. Bratislava: Marenčin PT, 2007. s. 121.

som Bratislavu zažil v období, keď námestie pred prezidentským palácom naružovo farbil T-mobile, celú Slovenskú národnú galériu zakrýval Ford S-Max a hotel Kyjev okupovala Nokia.¹⁸²

Pohľad Tijsa Van den Boomena je pohľadom cudzinca, pohľadom zvonku, ktorý ale môže byť neuveriteľne občerstvujúci. Málokomu z domácich by napadlo opisovať miesto pred obchodným domom MY¹⁸³ ako vitálne miesto stretnutí.

Trojuholníková plocha pred Tescom je jedným z mála veľkých otvorených priestranstiev v meste, ľudia si tu dohovárajú stretnutia, len tak sa motajú alebo postávajú. Toto miesto má k atmosfére srdca mesta oveľa bližšie než oficiálne hlavné bratislavské námestie – Hlavné námestie.¹⁸⁴

Žeby Kamenné námestie bolo nové (Anča)¹⁸⁵ korzo, ktoré ale vôbec neoceňujeme?

Postoje mojich respondentiek k vlastnej pozícii ako pamätníček úzko súvisia s ich individuálnym nazeraním na svet. Ich generácia odchádza z tohto sveta, súčasnému svetu rozumejú čoraz menej a radšej sa ohliadajú do minulosti. Možno by však boli prekvapené, ako sa niektorí mladí (napr. Bratislavský okrášľovací spolok alebo združenie Pressburg Embassy)¹⁸⁶ aj dnes hlásia k hodnotám starej Bratislavy a pokúšajú sa spríjemňovať prostredie mesta, v ktorom žijeme.

¹⁸² VAN OIJEN, Illah. *Bratislava – mesto na mieru*. Bratislava: Sloart, 2007. s. 10.

¹⁸³ Len za môjho života sa nazýval Prior, K-Mart, Tesco a teraz MY. Moje respondentky si namiesto neho ešte pamätajú celkom iný priestor.

¹⁸⁴ VAN OIJEN, Illah. *Bratislava – mesto na mieru*. Bratislava: Sloart, 2007. s. 12.

¹⁸⁵ Súhlasím s Boomenom, že Hlavné námestie prestalo byť miestom stretnutí Bratislavčanov, ale ako jeho alternatívu by som videla skôr Hviezdoslavovo námestie, nie námestie pred Tescom. Zato paralela s Anča korzom (ktoré bývalo na Poštovej ul. a nám. SNP), na ktorom sa prechádzali slúžky a vojaci je príliehavejšia, keďže aj tu sa pohybuje iná vrstva obyvateľstva ako na Hviezdoslavovom námestí.

¹⁸⁶ Podrobnejšie o ich aktivitách na: <<http://www.bos-bratislava.sk/>> a <<http://pressburgembassy.blogspot.com/>>

Záver

Môj príspevok k diskurzu o starej Bratislave vychádzal predovšetkým zo záujmu spoznať jazykovú situáciu mesta v prvej polovici 20. storočia, ktorá býva označovaná za trojjazyčnú. Cieľom výskumu, ktorý pozostával z dvoch kôl naratívnych interview so štyrmi Bratislavčankami, bolo získať ich jazykové biografie a dostatočný materiál na analýzu striedania kódov v ich prejavoch. Nahrávky obsahovali aj cenné informácie o jazykových ideológiách a pamäti mesta. Z toho vyplynula štruktúra práce, ktorá má päť kapitol. Skrz historický kontext, cez ich jazykové biografie, analýzu striedania kódov v ich prejavoch, ich jazykové ideológie a obrazy kolektívnej aj individuálnej pamäte je približovaná nielen jazyková situácia mesta, ale aj jeho identita.

Kontextová úvodná kapitola pomáha porozumieť niektorým vyjadreniam mojich respondentiek, ktoré sú analyzované v neskorších kapitolách. Zároveň ale vážne narúša predstavu o idylickom spolunažívaní rôznych jazykov a etník v Bratislave. Poukazuje na to, že z historického hľadiska je trojjazyčná Bratislava len mýtus.

V kapitole zachytávajúcej jazykové biografie sa podarilo predstaviť štyri rôzne postoje k vnímaniu vlastnej národnosti. Stalo sa to síce náhodne (respondentky neboli vyberané podľa tohto kritéria), ale dobre to poukazuje na vnútornú rozmanitosť postojov starých Bratislavčanov. Dve respondentky sa identifikovali s národnosťou podľa svojho materinského jazyka (Sisi – maďarská a Betka – nemecká), jedna podľa občianstva (Gabriela – slovenská) a jedna necíti národnosť vôbec žiadnu (Marta). Ani stotožnenie sa s konkrétnou národnosťou však nepredstavovalo konkrétny postup pri prenášaní jazyka (jazykov) na ďalšiu generáciu. Sisi s deťmi už po maďarsky nehovorila, Marta naopak udržiavala nemčinu. Toto však do veľkej miery súviselo s historicko-politickým kontextom, po r. 1945 sa slovenčina stala dominantným jazykom všetkých respondentiek a všetky sa tiež počas komunizmu hlásili k slovenskej národnosti. Až rok 1989 priniesol ich opätovné prihlásenie sa k vlastnej, pôvodnej identite.

Čo sa týka konkrétneho jazykového prejavu respondentiek, potvrdila sa hypotéza, že pri rozprávaní v slovenčine o reáliách, udalostiach svojho detstva sa v ich jazyku prejaví zvýšený výskyt striedania kódov, najmä transferov z maďarčiny a nemčiny. Pri podrobnej analýze však boli zaznamenané aj transfery z iných jazykov, a to najmä češtiny a jidiš, ale aj angličtiny a francúzštiny. Ich príčinou bola predovšetkým evokácia, snaha o autentické pomenovanie vecí,

citácia cudzojazyčných prehovorov, ale aj jazykový lapsus, keď si v danej chvíli vedeli vybaviť len cudzojazyčný ekvivalent slova, ktorý ale určite poznajú aj v slovenčine.

Možno teda prejav mojich respondentiek označiť za prešporáčtinu? Myslím, že prešporáčtina, ako špecifický mestský sociolekt vyznačujúci sa početnými trasfermi alebo interferenciami z nemčiny a maďarčiny (do bázovej slovenčiny), sa dnes vyskytuje v dvoch prípadoch:

- 1) v komunikácií nižšie vzdelaných ľudí, kde k striedaniu kódov dochádza na základe jazykového deficitu,
- 2) v komunikácií ľudí s rovnakým zázemím, koreňmi, pre ktorých je striedanie kódov signálom spoločnej identity, prípadne v komunikácií s niekým iným, spôsob prezentovania vlastnej identity (budovanie vlastnej tváre).

Medzi mojimi respondentkami sa za prvý prípad môže považovať Sisi, u ktorej je transfer často absolútne nevedomý, prirodzený. U Marty, Betky a Gabriely dochádza skôr k stotožneniu sa s rolou starej viacjazyčnej Bratislavčanky, transfery sú vyvolané spomínaním a bývajú väčšinou signalizované, často metajazykovo komentované. Tento rozdiel však môže byť spôsobený aj vekom, tým, že Sisi je o pol generácie staršia a slovenčinu si začala osvojovať až na gymnáziu.

Pri skúmaní jazykových ideológií sa tiež ukázalo, že respondentky považujú obdobie starej Bratislavy (do začiatku 2. svetovej vojny) za obdobie tolerancie a jazykovej plurality, ktorú vnímajú veľmi pozitívne a ku ktorej sa hrdo hlásia. Zároveň však z ich rozprávání vyplynulo, že k slovenským prisťahovalcom do mesta majú dodnes negatívny postoj, hlavne preto, že ich považujú za príčinu straty prirodzenej viacjazyčnosti v meste. V tomto sú ich prejavy niekedy vyslovene netolerantné, a z pohľadu nových obyvateľov mesta – prisťahovalcov môžu pôsobiť až arogantne.

Skúmanie kolektívnej a individuálnej pamäti respondentiek priblížilo alternatívnu – spomienkovú mapu mesta a poodhalilo témy, ktoré považujú respondentky v súvislosti s jazykmi mesta za najdôležitejšie, pretože opakované príhody, ako som ich prezentovala, vnímam ako komunikačný spôsob presadenia nejakého dôležitého názoru, podelenia sa o dôležitú informáciu.

Moja práca zahŕňajúca štyri prípadové štúdie starých Bratislavčaniek je akousi mozaikou z ich životných príbehov a jazykových skúseností. Nápady, interpretácie okolo týchto príbehov sú možnosti, ako nahliadať na minulosť mesta a jeho jazykov trochu inak. Dáta, ktoré boli pri tejto práci získané, sú cenné najmä preto, že získať ich neskôr by sa už nemuselo dať. Starí Bratislavčania vymierajú. Z ich odkazu, že život v tolerantnej spoločnosti akceptujúcej rôzne

jazyky, kultúry, etniká i náboženstvá je to najlepšie, čo zažili, by sme si mohli zobrať príklad.
Ved' mýty sú aj na to.

Zoznam použitej literatúry

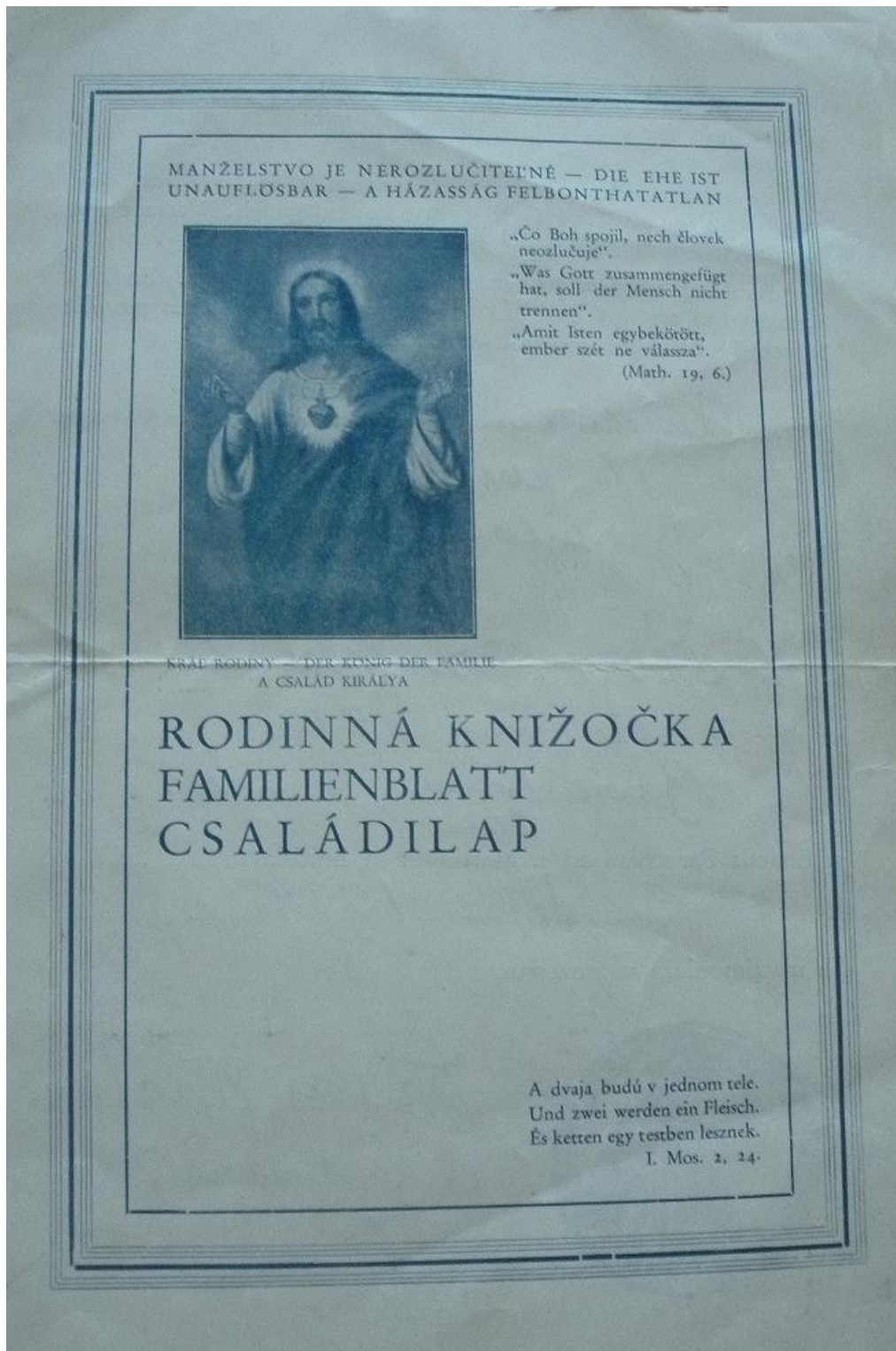
- Antológia bilingvizmu*. Ed. Jozef Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004.
- BABEJOVÁ, Eleonóra. *Fin de Siècle Pressburg: Conflict and Cultural Coexistence in Bratislava 1897 – 1914*. New York: Columbia University Press, 2003.
- CSÁKY, Moritz. Úvod. In *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Ed. Moritz Csáky – Elena Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, 1999. s. 11–14.
- Čeština v dialogu generácií*. Eds. Jana Hoffmannová – Olga Müllerová. Praha: Academia, 2007.
- Fakty o Bratislave. *Bratislavské noviny*. [on-line] [cit. 25. mája 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.bratislavskenoviny.sk/prakticke-informacie/fakty-o-bratislave.html?page_id=161279>.
- FILAN, Boris. *Bratislavské krutosti*. Bratislava: Slovart, 2008.
- FILEP, Tamás Gusztáv. Na strane vlády, alebo v opozícii? Maďarský občan v Bratislave a voľby v roku 1925. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 446–480.
- Handbook of multilingualism and multilingual communication*. Eds. Peter Auer – Li Wei. Berlin: Walter de Gruyter, 2007.
- HERZÁNOVÁ, Ľubica. Každodennosť staroby a starnutia vo svetle autobiografických prameňov. In *Malé dejiny veľkých udalostí III: Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. Ed. Zuzana Profantová. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. s. 170–176.
- JANOTA, Igor. Keď Petržalčania chytali Napoleona. In *Rozprávky a povesti z Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2008. s. 125–128.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela. *Identita a pamäť: Devín/Theben/Dévény ako pamätné miesto*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2005.
- LAIHONEN, Petteri. *Language Ideologies in the Romanian Banat: Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2009.
- LANSTYÁK, István. „K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku“. *Slovo a slovesnosť*, 2000, č. 61, s. 1–17.
- LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Prel. Irena Kozelská. Praha: Argo, 2007.

- LINZBOTH, Juraj. *Prešporský kaleidoskop*. Bratislava: Marenčin PT, 2007.
- LIPTÁK, Lubomír. Kolektívne identity a verejné priestory. In *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Eds. Moritz Csáky – Elena Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, 1999. s. 117–131.
- LUTHER, Daniel. Polarizácia bratislavskej spoločnosti v prevrate roku 1918. *Etnicita a mesto*. Ed. Peter Salner – Daniel Luther. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2001. s. 11–32.
- LUTHER, Daniel. Soziale Kontakte in den Strassen der Stadt. In *Ethnokulturelle Prozesse in Gross-Städten Mitteleuropas*. Ed. Daniel Luther. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1992. s. 51–56.
- LUTHER, Daniel. „Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919-1924)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 16–29.
- LUTHER, Daniel. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2009.
- My a tí druhí v modernej spoločnosti: Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Eds. Gabriela Kiliánová – Eva Kowalská – Eva Krekovičová. Bratislava: Veda, 2009.
- NEKVAPIL, Jiří. „Jazykové biografie a analýza jazykových situácií: k osudom nemecké komunity v Českej republike“. *Časopis pro moderní filologii*, 2001, č. 2, roč. 83, s. 65–80.
- NEKVAPIL, Jiří. „Z biografických vyprávění Němců žijících v Čechách: jazykové biografie v rodině pana a paní S.“. *Slovo a slovesnost. Slovo a slovesnost*, 2000, č. 61, s. 30–46.
- PALKOVIČ, Konštantín. Reč staršej Bratislavy. *Slovenská reč*. 1992, č. 6, roč. 57, s. 351–359.
- REICHENSPERGER, Richard. Umenie pamäti medzi Parížom a Viedňou: Maurice Halbwachs, Walter Benjamin, Alfred Schütz a viedenská Ringstraße. In *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Eds. Moritz Csáky – Elena Mannová. Bratislava: Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, 1999. s. 23–44.
- SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939-1993: Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1998.
- SALNER, Peter. „Tolerancia a intolerancia vo veľkých mestách Strednej Európy (model Bratislava)“. *Slovenský národopis*, 1993, č. 1, roč. 41, s. 3–13.
- SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda, 1991.
- SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej ulice*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2002.
- SCHÜTZE, Friedrich. „Narativní interview ve studiích interakčního pole“. *Biograf*. 1999, č. 20, s. 33–51.

- SZARKA, László. Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami. In *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 411–428.
- The Bilingualism Reader*. Ed. Li Wei. London and New York: Routledge, 2000.
- VADKERTYOVÁ, Katalin. Nemci a Maďari v Bratislave v rokoch 1945 – 1948. *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed. Gábor Czoch. Bratislava: Kalligram, 2006. s. 481–494.
- VAN OIJEN, Illah. *Bratislava – mesto na mieru*. Bratislava: Slovart, 2007.
- VESELSKÁ, Natália. Štylizácia – premenlivosť, sebadefinovanie, posuny v reflexii, aktualizácia – v životopisných rozprávaniach. In *Malé dejiny veľkých udalostí III: Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. Ed. Zuzana Profantová. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. s. 118–126.
- VILIKOVSKÝ, Pavel. *Silberputzen: Leštenie starého striebra*. Bratislava: Albert Marenčin PT, 2006.

Prílohy

Príloha č. 1

L'udový dievčenský obchodný naukobeň
bratislavského katolíckeho spolku pre ochranu žien a detí.

A bratislavai kath. nő- és gyermekvédő egyesület
népszerű női kereskedelmi tanfolyama

Volkstümlicher Mädchenhandelskurs
des bratislavaer katholischen Frauen- u. Kinderschutzvereines.

Kontrolná kniha Ellenőrző könyv Kontrollbuch

pre
für

Wilhelmine Oboš

részére.

A trieda
osztály
Klasse

Školský rok 1923/24. tanév.
Schuljahr

Naukobeň bol ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska dňa
11. nov. 1919. p. č. 270/1919. dovolený.

A tanfolyamot a Szlovenszko igazgatásával megbízott teljhatalmu miniszter
1919. nov. 11-én kelt 270/1919. számú rendeletével engedélyezte.

Der Kurs wurde vom bevollmächtigten Minister für die Slowakei am
11. Nov. 1919 u. Z. 270/1919 genehmigt.

BRATISLAVA 1923.

„Concordia“ kníhtlačiareň - könyvnyomda - Buchdruckerei

Rozvrh hodín. — Tanrend. — Stundenplan.

	18 ³⁰ —19 ¹⁰	19 ¹⁰ —19 ³⁰	19 ³⁰ —20 ³⁰
Pondelok Hétfő Montag			
Štvrtok Csütörtök Donnerstag			

**Potvrdenie návštevy hodín.
A leckelátogatás igazolása.
Die Bestätigung des Schulbesuches.**

Oktober—November

Okt.	Nov.
15.	8.
18.	12.
25.	15.
29.	22.
5.	26.
12.	29.

Videl rodič — Láttá a szülő — Geschen von Eltern

Marie Celley

Príloha č. 4

Okruhy otázok k jazykovej biografii

1. Akej ste národnosti?
2. Kde ste sa narodili?
3. Aký je Váš materinský jazyk?
4. Akej národnosti boli Vaši rodičia?
5. Aký bol materinský jazyk Vašej mamy a Vášho otca?
6. Porozprávajte mi o svojich starých rodičoch
7. Ako sa rozprávalo u Vás v rodine?
8. Akými jazykmi hovoríte?
9. Kam ste chodili do škôlky?
10. Kam ste chodili do školy?
11. Aké jazyky ste sa učili v škole?
12. Ako sa hovorilo vo Vašej rodine, keď ste sa vydali? Ako ste hovorili s manželom?
S deťmi?
13. Stávalo sa, že by ste jeden hovorili jedným jazykom a druhý druhým? Rozumeli ste si?
14. Boli situácie, kde sa používal výlučne jeden jazyk? Ktorý, kde, ako?
15. Prispôbovali ste sa ako rodina zmenám pomerov aj jazykovo?
16. Vyberali ste si priateľov aj podľa toho, akou rečou rozprávali?

Príloha č. 5

Okruhy k 2. interview

- hračky, detské hry (Aká bola vaša najobľúbenejšia hračka? Spomínate si ako sa volala? Na aké hry ste sa v detstve hrávali? S čím ste sa najradšej hrali? S kým? ...)
- jedlá, recepty, varenie (Aké jedlá sa varili u vás doma keď ste boli malá? Kto u vás varil? Čo vám najviac chutilo? Ktoré z tých jedál varíte dodnes? Myslíte, že existuje „prešporská kuchyňa“? Aké jedlá by ste do nej zaradili?)
- doprava v meste (Ako ste ako malá cestovali po meste? Aké druhy mestskej dopravy boli vtedy v Bratislave? Ako to fungovalo, kde sa kupovali lístky...)
- výlety do okolia (Kam ste chodili s rodičmi cez víkendy? Mali ste obľúbené miesto rodinných výletov v okolí Bratislavy? Čo boli za vášho detstva obľúbene výletné miesta Bratislavčanov?)
- rodinné oslavy (Čo sa u vás doma pravidelne oslavovalo? Narodeniny, meniny, výročia... Ako prebiehali takéto oslavy, kto bol pozvaný, čo sa podávalo, čo sa na nich robilo...)
- sviatky (Aké sviatky ste slávili počas roka? Oslavovali sa vtedy podľa vás štátne sviatky inak ako dnes? Slávili ste cirkevné sviatky?)
- Vianoce (Aké ste mávali vianočné menu? Aké vianočné rituály ste dodržiavali? Aký najkrajší darček ste dostali v detstve?)
- cirkevné obrady (Ako prebiehali za vášho detstva oslavy krstov, svadieb? Pamätáte si ako prebiehali pohreby a kary?)
- spolky (Boli vaši rodinní príslušníci členmi nejakých spolkov? Akých, čo pre nich tieto spolky znamenali? Čo sa vlastne v takých spolkoch robilo?)
- kultúra (Kam ste chodili vy /vaši rodičia do divadla/ na koncerty? Akú hudbu ste doma počúvali? Pamätáte si na prvé kiná? Aké filmy vtedy dávali?)